

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 68 – 2003
ČÍSLO 4

Štefan Švagrovský – Slavomír Ondrejovič

PRVÉ POKUSY O SLOVENSKÚ LEKÁRSKU A LEKÁRNICKÚ TERMINOLÓGIU

(Pri storočnici od narodenia prof. Júliusa Ledényiho-
Ladzianskeho, tvorcu slovenského anatomického názvoslovia)

ŠVAGROVSKÝ, Š. – ONDREJOVIČ, S.: First Efforts in the Field of the Slovak Medical and Apothecary Terminology. (On the occasion of the 100th birth anniversary of professor Július Ledényi-Ladziansky, creator of the Slovak anatomic terminology). *Slovenská reč*, 68, 2003, No. 4, pp 193 – 206. (Bratislava).

The authors pay attention to the first efforts in the field of the Slovak medical and Apothecary Terminology. The most significant share after Vavro Šrobár in the period between the World Wars and in the era of the Slovak state is to ascribe to Anton Polákovič, Pavel Halaša and Julius Ledényi-Ladziansky. Comparison of works of these authors gives evidence not only about gradual "Slovakization" of the terminology, it also witnesses modernisation of the strategies used by elaboration of the home terminology in given field.

1. Po vzniku Československej republiky sa v roku 1918 slovenčina stáva úradnou rečou celej štátnej a verejnej správy. V slovenskom jazyku sa začína úradovať na všetkých úrovniach, vyučovať na všetkých typoch škôl, od školského roku 1919/1920 aj na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského. Vzhľadom na dovtedajšie diskriminačné postavenie slovenčiny v Uhorsku bolo pochopiteľné, že požiadavky, ktoré sa na ňu kládli v novom štáte, medicínsku oblasť nevynímajúc (rovnako ani oblasť právnickú, ekonomickú, bankovnícku a pod.), nemohla zvládnuť v plnom rozsahu odrazu a od samého začiatku. Veď na začiatku 20. storočia sa dalo napočítat sotva niekoľko desiatok praktických lekárov, hlásiacich sa za Slovákov alebo ovládajúcich slovenčinu na dobrej úrovni. Jedným z nich bol aj lekár a neskoršie významný politik Vavro Šrobár (1867 – 1950). Ten v r. 1908 v segedínskom väzení, kam ho posadili uhorské súdy za odvahu kandidovať za ružomerský okres do snemu, napísal prvú slovenskú zdravotvedu 20. storočia. Ale

jeho Ľudová zdravotná (1909, porov. aj jeho Alkoholické tváre, 1923) mala medzi slovenským ľudom pôsobiť skôr osvetovo, pomôcť mu zbaviť sa alkoholizmu, nedostatočnej hygieny, povier, než liečiť telesné a duševné choroby, hoci aj tým venoval pár krátkych statí (nákazlivé choroby, pohlavná zdravotná, náuka o prvej pomoci, bezvedomie a otravách). Pri informovaní o zápase s absenciou slovenskej lekárskej terminológie V. Šrobár pripustil, že „kde sa mi nedostávalo slovenského názvu, tam som použil slová z dokonalej a ustálenej českej terminológie chemickej, lekárskej a technickej“ (1909, s. 6). V. Šrobár si teda nevytýčil program vypracovať slovenskú lekársku terminológiu nepochybne aj preto, že viacerí slovenskí lekári, ktorých vyzval na spoluprácu, jeho ponuku z rôznych dôvodov odmietli (porov. jeho úvod k Lekárskemu slovníku).

V tejto súvislosti je hodný povšimnutia aj (nepodpísaný) článok Lekársky sjazd a slovenskí lekári, ktorý vyšiel v Prúdoch v r. 1909. Informuje sa tu, že na medzinárodnom lekárskom kongrese, ktorý sa konal v Pešti v r. 1909, sa nezúčastnili slovenskí, rumunskí, juhoslovanskí a českí zástupcovia lekárskej vedy, protestujúc tým proti zdravotníckej politike v Uhorsku. Zaujímavá v tejto súvislosti je aj pobúrená reakcia americkej delegátky, ktorá zistila, že školská, a teda aj zdravotná výchova sa v Uhorsku v niektorých regiónoch vykonáva v jazyku, ktorému obyvateľstvo nerozumie. To všetko však svojím spôsobom dokumentuje defenzívu v oblasti rozpracúvania lekárskej terminológie v Uhorsku v inom než maďarskom jazyku.

2. Prvým slovenským lekárom¹, ktorý sa podujal na neľahkú úlohu zmeniť túto nepriaznivú situáciu v medicínsko-terminologickej oblasti a pomôcť tým „klientom“, ktorí stáli v novej situácii pred úlohou, resp. aktuálne potrebovali vystaviť v slovenčine napr. lekárske osvedčenie, či, ako sa vtedy hovorilo, „vysvedčenie“, zostaviť zápisnicu o pitve, o pokútnom aborte, o obhliadke mŕtvoly a pod., bol malacký lekár *Anton Polákovič*, autor Lekárskeho slovníka. Vtedajším lekárom, ovládajúcim poväčšine zo štúdií len maďarskú, príp. nemeckú lekársku a lekárnickú terminológiu (veď slovenská fakticky neexistovala), vyhotovovanie takýchto písomností v slovenčine spôsobovalo veľké ťažkosti. Vzory spomínaných textov, ktoré vo svojom Lekárskom slovníku v roku 1920 odtlačil A. Polákovič,

¹ V tomto článku si všimame len tie práce, ktoré vyšli po vzniku 1. Československej republiky. B. K. Rippa podal v knihe *K histórii medicíny na Slovensku* (1956) podrobný výklad o starších publikáciách lekárskejších a zdravotníckych pracovníkov, ktorí „boli rodom zo Slovenska, boli pôvodom zo Slovenska, pôsobili na Slovensku alebo sa jednoducho svojimi prácami dotýkali Slovenska“ (s. 5) bez ohľadu na to, v akom jazyku (latinskom, nemeckom, maďarskom, českom, slovenskom a i.) boli vypracované, pravdaže, aj s Jánom Jesseniom, Františkom X. Schillingerom a Jánom Weberom. Ten sa považuje za autora prvej slovenskej zdravotníckej publikácie vôbec (*Amuletum*, 1645, bibličtina) a i. Venujeme sa tu najmä prácam A. Polákoviča, P. Halašu a J. Ladzianskeho-Ledényiho aj preto, že týchto autorov B. K. Rippa do svojho výkladu už nezahrnul.

znamenal pre lekárov preto neoceniteľné služby. Ide naozaj o veľmi užitočný dvojdielny prekladový maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský slovník, ktorý vyšiel v Občianskej kníhtlačiarňi v Brne. Bol to teda prvý prekladový lekársky slovník, ktorý umožňoval slovenským lekárom – poväčšine absolventom peštianskych (výnimočne aj viedenských) lekárskech fakúlt – vyhotovovať rozličné písomnosti z odboru lekárstva a farmácie v slovenčine. Ich vzory (chorobopisy, pitevné zápisy, posudky, zápisnice a pod.) tvoria prílohy slovníka.

O heslových slovách v slovníku sa dá povedať, že sú spracované celkom jednoducho. Maďarský heslár je vlastne len súpisom abecedne usporiadaných maďarských termínov (bez uvádzania gramatických charakteristík) a ich ekvivalentov v slovenčine. Niekoľko príkladov na spracovanie hesiel v prvom zväzku:

- Hörgök gennyés lobja** = hnisavý zánet priedušiek
- Hörgök lobja** = zánet priedušiek
- Hörgó légzés** = dych rachotivý
- Hörgszűkület** = zúženie priedušiek
- Hörgtágulat** = rozšírenie priedušky (rozdmutie *p.*)
- Húgy** = moč
- Húgyár** = úplavica (egyszerű h. = ú. bezchutná, cukros h. = ú. cukrová)
- Húgycsap** = cievka (fém húgycsap = kovová c.)
- Húgycsapolni** = moč vziať
- Húgycsatornácskák** = priechody močové
- Húgycső** = močová trubica, cibel
- Húgycső gyuladás** = zánet močovej trubice

Podobne sú heslové slová spracované aj v slovensko-maďarskej časti v druhom zväzku. Na rozdiel od prvého zväzku slovenské termíny majú už však pri sebe aj označenia gramatického rodu (m., f., n.). Inou vecou je, že nie vo všetkých prípadoch sú údaje o mennom rode správne. Domnievame sa však, že to netreba pripisovať neznalosti či omylu autora, ale skôr nepozornosti tlačiarov. Príklad: Vytknutie m. (!) = ficamodás. V slovenskom heslári možno nájsť aj značný počet nárečových, západoslovenských, resp. aj českých slov (*zarudlý, želva, žiravina, strupovatosť, žežhulka* a pod). Vyskytujú sa aj „záhorácke slová“ typu *včulejšek, sirovátka* a iné. Niekoľko ilustrácií na spracovanie hesiel v druhom, slovensko-maďarskom zväzku:

- Žblnkanie n.** = pacskolás
- Želva f.** = védőfedél
- Žežhulka f.** = kosbornyák

Žila dutá = üres visszér (**ž. kráľovská** = vena basilica = sínoldali bördsszér)
Žilovatost' f. = erezés
Žinenka f. = ágybetét
Žinitý = merevszörszerú
Žiravina f. = lüg (-ý = -os)
Žírný = termékeny
Živé mäso = vadhús (**živá fantasia** = képzelandés,
ž. vlas = paratinium = ujjak heveny, gennyos lobja)
Živočišný = állatéleti
Životaschopnosť f. = életképesség
Životný uzal = légző központ
Životospráva f. = életmód
Životozpyt m. = élettan
Živina f. = tápanyag
Živná krv = üteres vér
Žlazový = mirigy ...
Žlaznatý žalúdok = elülső gyomor madárnál (preventriculus)
Žlčokrvnosť f. = epevérítés
Zlčník m. = epehólyag (= **žlčojem**, **-ový** = epe . . .)
Žlčovod m. = epevezeték (-ný = ő)
Žltá zimnica = sárgaláz
Žltina f. = festenyezett folt
Žravý = maró (l vred = fekélyesedő hámrák)
Žrebenie n. — fiadzás (lónál)
Žuchva f. = állalatti táj (pri **koňoch**)
Žuváč m. = rágó izom (**-júci** = rágó)

O vtedajšej situácii s lekárskou a lekárnickou terminológiou a o spracovaní tejto terminológie sa v úvode Polákovičovho slovníka konštatuje:

„Príručný lekársky slovník povstáva z dvoch častok. Prvá: maďarsko-slovenská je pre lekárov nevyhnutel'ne potrebná, by sa zápisnice pri pitvách, lekárske nálezy, oznamy, vysvedčenia a pod. zostavit' mohli. Druhá časťka (slovensko-maďarská) potrebná je k tomu, by lekári jim doručené spisy porozumeli tak, aby tieto aj úrady, pravotári, prehliadači mítvöl, duchovní a pod. rozumeli“.

Nasledujúci odsek z toho istého úvodu dobre dokumentuje aj syntaktickú stavbu vety:

„Krátkosť času je príčinou jak som požiadavkám neúplne zodpovedal a preto prosím zvlášť mojich p. súdruhov, aby tak láskaví boli – mne náhodné nedostatky zdeliť a kde sa lepší výraz upotrebiť môže, mňa k budúcej oprave upovedomiť.“

Druhá časť má dodatkom vzorky zápisnic, nálezov, posúdkov, vysvedčení at'd.

V Malackách, dňa 12-ho februára 1920.

Dr. Anton Polákovič“.

Napriek istým nedostatkom (miešajú sa tu výrazy lekárske, lekárnické a zverolekárske) slovník Antona Polákoviča bol nesporne veľmi užitočnou a prospešnou pomôckou predovšetkým pre tých slovenských lekárov, ktorí študovali medicínu na maďarských univerzitách. Až do výjdenia slovníka MUDr. Pavla Halašu bol totiž jediným slovníkom, ktorý – aj keď nie v úplnosti a bez chýb – fixoval základnú lekársku, lekárnickú a sčasti aj zverolekársku terminológiu, ako aj návody a vzory na zostavovanie rozličných lekárskejších písomností. Na záver A. Polákovič pridal aj veľmi osožný súpis najbežnejších príčin smrti v slovenskom a maďarskom jazyku.

3. V roku 1926 v Turčianskom Svätom Martine vyšiel tlačou Knihotlačárskeho účastinárskeho spolku v poradí druhý Lekársky slovník s podtitulom Návrh lekársko-lekárnického názvoslovia bibliografa, prekladateľa a lekára Pavla Halašu (1885 – 1969), ktorý medicínu študoval v Budapešti a v Kluj. Aj jeho slovenčina v doslove lapidárne svedčí o posune, ktorý slovenská lekárska a lekárnická terminológia zaznamenala v priebehu šiestich rokov. Potreba vydania slovníka sa tu zdôvodňuje nasledujúcimi slovami:

„Majúc na zreteli jednak každodenné stýkanie sa lekára s pacientom a jeho úradné pôsobenie a jednak vývin slovenskej lekárskej literatúry, pustil som sa do ťažkej práce: zostaviť jednotné lekárske (i lekárnické) názvoslovie.

Výsledkom môjho študovania – a to i medzi pospolitým ľudom v rozličných župách – je prítomné dielo, ktoré – a to prízvukujem – nechce si vindikovať práva neomylnosti. Veď netajím, že je v ňom dosť slov obecnému ľudu neznámych (na pr. srdečník, osrdcie). No tomu nebolo možno vyhnúť, keďže vec, o ktorej načim písať, svojím názvom musí byť pomenovaná. A napokon všetkým podľa ľúbosti písať nie je možné. No i inú okolnosť bolo tu povážiť. Ľud náš na rozličných miestach tú istú chorobu, príznak atď. inak a inak menuje, preto hľadel som preštudovať i iné slavianske slovníky, aby sa našiel akýsi jednotný, pravda, priliehajúci názov.

Z tohoto vyplýva, že dielo chce byť pomôckou, akýmsi predchodcom na utvorenie stáleho jednotného lekárskeho názvoslovia. Ta smerujú i priložené čisté strany, ktorých cieľom je, aby si pt. pp. kolegovia láskave porobili značky pri patričných slovách (podľa miestneho užívania) a potom ich poslali buďto mne alebo Matici Slovenskej.

Napokon vrelú vďaku vyslovujem tým pt. pp. kolegom, ktorí subskribovaním umožnili vydanie tohoto diela.

Dúfam, že poslúži dobrej veci a nájde porozumenia.

V Turčianskom Sv. Martine, v novembri 1926.

Dr. Pavel Halaša“

Halašov Lekársky slovník pozostáva z dvadsiatich šiestich častí, ale vlastný slovník tvoria len štyri z nich. Piatu časť predstavujú zápisnice o pitvaní (ako v prípade Polákovičovho slovníka) a šiestu miery ľudského tela a jeho orgánov. Prvá časť (s. 5 – 108) je latinsko-slovenská. Pri jednotlivých slovách znovu chýbajú gra-

matické charakteristiky. V prípadoch, keď je heslové slovo súčasťou dvojslovného pomenovania, autor vytvára hniezda:

acne , trvodina	adenoma , hrča žľazová
a. cachecticorum , t. schradnutých;	a. sebaceum , h. ž. lojovitá; a. tubu-
a. bromina , t. od brómu; a. de-	lare , h. ž. trubicovitá
calvans , t. plešinová; a. jodina , t	adenosarcoma , huba žľazová
od jódu; a. necrotica , t. snetivá;	adermia , bezkožie
a. rosacea , t. ružová; a. serpig-	adhaesio , slepenie; príľnutie
nosa , t. plazivá; a. teleanglecto-	adhaesivus , slepivý
des , t. cievnatá; a. urticata , t. pu-	adlaphoresis , bezpotie
pencovitá; a. vulgáris , t. obyčajná	adipocele , kýla tuková
acollis , bezhrdlý	adipocera , mŕtvolný vosk
acquisitus , nadobudnutý	adiposis , stučnenie
acranta , bezlebie	adipositas , tučnota
acromialis , nadpleckový	adiposuria , močenie tuku

Druhú časť tvorí maďarsko-slovenský slovník, v ktorom zaujme hniezdovanie, ale postupuje sa obdobne:

bél, črevo; črevný (mellékn.)

-átfuródás, prežratie čreva; **-átjárhatlanság**, nepriechodnosť čreva; **-bennék**, výplnok čreva; **-beöntés** nálev do konečníka; **-betüremkedés**, vsunutie sa čreva; **-csatorna**, črevná dráha; **-csavarodás**, skrútenie sa čreva; **-előesés**, svisnutie čreva; **-elzáródás**, zátvor čreva; **-emésztés**, črevné trovenie; **-fal**, črevná stena; **-fekély**, črevný vred;

-felfúvódás, nadmutie čreva; **-féreg**, hlísty; **-fodor**, okružie; **-fodri**, okružový; **-gáz**, črevný plyn; **-gyulladás**, zapálenie čreva; **-hártya**, črevná blana; **-hurut**, zánet čreva; **-huzam**, črevná dráha; **-kacs**, črevná slučka; **-korgás**, škŕkanie; **-nedv**, črevná šŕava; **-próba**, črevná zkuška; **-rák**, črevný rak; **-renyheség**, lenivosť čreva; **-repedés**, trhlinka čreva; **-sár**, výkal; **-sárhányás**, dávenie výkalu; **-sipoly**, píšťeľa čreva; **-szaggatás**, trhanie v črevách;

-szűkület, zúženie čreva; **-vérzés**, krvácanie do čreva

bevizsgálat, vnútorné vyšetrenie

bemenet, vchod

-i nyílás, ústie vchodu; vstrel (lövés) !

bén-ít, ochromiť

-a, chromý; **-ul**, ochromieť; **-ulás**, ochromenie; **-ulásos**, z ochromenia; **-ult**, ochromený

bennék, výplnok

benő, zarásť

-**tt**, zarastený; -**vés**, zarastenie; zarastenina
benyom, vtláčiť
-**ás**, vtlačenína (mech.); dojem (psych.);
-**ott**, vtlačený; -**ul**, vniknúť; -**ult**, vniknutý
beolt, očkovať
-**ás**, očkovanie; -**ott**, očkovaný
beöntés, nálev
bepiszkit, zašpiniť
bepólyáz, zavinúť, poviť
berep-ed, puknúť sa, nadtrhnúť sa
-**edés**, puklina; -**edt**, puknutý; -**eszt**, nadtrhnúť

Tretia časť je venovaná národným (slovenským ľudovým) názvom liekov/olejov, masť, lojov, koreňov, listov a pod. (a ich latinským paralelám):

olej hrebíčkový, oleum caryophilli
olej kosodrevinový, oleum pini pumilionis
olej ľaliový, oleum sesami
olej ľanový, oleum lini
masť svrabová, unguentum sulfuratum
masť vetrová, unguentum aromaticum
masť voloková, emplastrum diachylon
listy blenové, folia hyosciami
listy matkové, folia sennae
listy podbeľové, folia farfarae
loj banský, sebum ovile
loj jelení, sebum ovile
loj ovčí, sebum ovile
koreň citvorový, radix zedoariae
koreň fialkový, radix iridis
koreň panamový, radix quillaiae
koreň šafárensky, radix gentianae

Štvrtú časť slovníka tvoria latinské botanické názvy a ich slovenské pendanty:

aster chinensis, hviezdnik, pleskáč
astrantia maior, jarmamka
astrogalus, čertov pazúr
atrichum undulatum, plešivka vlnitá
atriplex, lebeda

atropa belladonna, ľuľok
avena sativa, ovos
borago officinalis, otrocel
botrochium, vratička
brachypodium, mrkva
brassica nigra, horčica
betonica officinalis, bukvice
betula alba, breza
conferva rivularis, žabí vlas, žabínek
conium maculatum, bolehlav
convallaria malalis, konvalinka, gombálie
 c. multiflora, kokorík
convolvulus arvensis, purpenec
 c. sepium, plotník, sfahák

Tretia a štvrtá časť boli určené, ako je zrejmé, najmä lekárom. P. Halaša v týchto dvoch častiach bezpochyby využil aj bohatý materiál zbierkových fondov Matice slovenskej. Piatu časť tvoria zápisnice o pitve a pitvaní. Tieto texty predstavovali, takisto ako u A. Polákoviča, zároveň praktické vzory a návody na to, ako tieto zápisnice majú formulovať lekári. Uvedieme aspoň jeden príklad:

Zápisnica o pitvaní

mŕtvolu A. S.-a, 73-ročného nádenníka, v umrlejš komore cintorína v X.
dňa 3./VIII. 1926 o 11. hod. predpol. na základe písomného vyzvania p.
hlavného župného lekára.

A) Vonkajšie vyšetrenie.

Mŕtvolu ležala v prostej, na čierne zafarbenej truhle, zaodetá košeľou.

Počerná koška 160 cm dlhej, mierne vyživenej mŕtvoľy je na predku veľmi bledá so sinavými a červenavými škvrnami po stranách a v zadu, ktoré na tlak prstom zmiznú. Tvár je na čele trochu zsinalá. Vlasy sú tmavé, našedivé, taktiež i obrvy, fúzy a brada. Oči zavreté, spojovka krvou zaprskaná, rohovka zakalená, so starobným krúžkom, zornička mierne rozšírená, dúhovka žltoseda. Nosové dierky čisté, ústa zavreté, pery bledé. Zo zubov jestvuje už len niekoľko zodratých zlomkov. Brada je trochu meravá. Uši zsinalé.

Krk je súmerný. Hrudník klenutý, úzky. Podbrušie stiahnuté. Plodidlá sú ochabnuté, vajcia strednej veľkosti, mäkké. Okolo konečníka je niečo tmavohnedejš špiny, ešte mokrej. Končatiny sú meravé. Ruky do poly ohnuté. Na ručných cievach hrdzavohnedejš škvrny, podobné škvrny na chrbte rúk sinavého sfarbenia. Nechty sú

bledosinavé. Kožka kolena je zoschnutá a posiatá žltohnedými farbivovými škvrnami. Nad pravým podkolením vídat' vlnivú, mäkkú hrču veľkosti slepačieho vajca, ktorá pozostáva z bieleho tukového lalku; nezmenenú kožku nad ňou možno svráskovať. Stopy po vonkajšom úraze niet.

V šiestej časti P. Halaša uvádza miery ľudského tela a jeho orgánov – osobitne u mužov a žien, u dospelých a detí. Uvádza sa tu priemerná dĺžka tela u dospelého muža (167,8 cm) a u dospeléj ženy (156,5 cm), ďalej sú tu informácie o dĺžke trupu (od temena po hrádzu), hlavy (od temena po uhol sánky), krku (od tyla po tretí 7. krkovoú obratľá), znovu trupu (od tretí 7. krkovoú obratľá po hrádzu), o dĺžke dolnej končatiny (od hrebeňa panvice po pätu), dĺžke hornej končatiny (od nadplecka po končiar prostredníka), šírky pliec (medzi oboma nadpleckami) a šírky „paŕnice“ (medzi hrebeňmi bedier). Potom sa uvádzajú dĺžky končatín (ramena, ručnej cievy, ruky, dolnej končatiny po hrbol' stehna, stehna od hrbol'a po koleno, holene po členok, ďalej rozmery lebky, „špikov“, pľúc, štítnej žľazy, „slziny“, obličiek, „predstojnice“, u žien matrice, vaječníkov, pečene a pod.

Halašov Lekársky slovník z odbornej i jazykovej stránky predčí Polákovičov slovník. Ako sme už uviedli, slovník P. Halašu zároveň dokumentuje, ako za necelých šesť rokov pokročila práca na vytváraní slovenského lekárskeho a lekárnického názvoslovia, ale aj to, ako sa zmenila stratégia pri rozpracúvaní terminológie odboru.

4. V poradí tretím odborným lekársym slovníkom 20. storočia, ktorý plnil zároveň aj funkciu vysokoškolskej učebnice anatómie, bolí Nomina anatomica MUDr. Júliusa Ledényiho (Ladzianskeho) (1903 – 1943), docenta, neskôr profesora anatómie na Komenského univerzite v Bratislave. Táto publikácia s podtitulom Slovenské telovedné názvoslovie takisto vyšla v Turčianskom Sv. Martine tlačou Kníhtlačiarkeho účastinárskeho spolku v Matici slovenskej. J. Ledényi, ktorý taktiež študoval na Lekárskej fakulte v Budapešti, neskôr v Bratislave, bol od r. 1936 prednostom Anatomického ústavu a od r. 1940 aj pracovníkom Histologicko-embryologického ústavu Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Na titulnom liste Ledényiho práce Nomina anatomica sa výrazným spôsobom uvádza spolupráca Henricha Barteka na jeho vydaní. Niet pochýb, že spolupráca týchto dvoch autorov na príprave Nomina anatomica bola prínosom, pričom svoju spoluúčasť na jej vydaní považoval za významnú či dokonca za životne dôležitú aj H. Bartek, ktorý si túto spoluprácu nezabudol uviesť zvyčajne ani vo vlastnoručných životopisoch (podrobnejšie porov. Ondrejovič, 2001).

Slovník koncipoval a vydal autor v zložitej atmosfére 1. ČSR, keď sa viedol ostrý spor o to, akým smerom sa bude vyvíjať spisovná slovenčina a v tom rámci aj pomaly sa rozvíjajúca vedecká terminológia. Rozbúrenú hladinu spoločensko-politického života na Slovensku vyvolali, ako je dostatočne Slovenská reč, 68, 2003, č. 4

známe, kontroverzné prvé Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931, ktorým národne orientovaná inteligencia a niektorí spisovatelia vyčítali bohemizovanie slovenského jazyka. Stav spisovnej slovenčiny po vzniku 1. ČSR nezbudzoval prílišný optimizmus (s výnimkou jazyka krásnej literatúry). Po smrti Sama Czambly (1909) nebolo na Slovensku autorita, ktorá by dokázala na vysokej vedeckej úrovni oponovať takým erudovaným zástancam idey československého jazyka, akými boli na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského českí profesori Miloš Weingart, Václav Vážný, Albert a Vilém Pražákovci, ku ktorým sa neskôr pripojil aj Slovák Ján Stanislav. Tí predstavovali tzv. oficiálnu, resp. univerzitnú jazykovedu, ktorú štátna správa 1. ČSR plne rešpektovala. Oproti nim stála skupina pracovníkov Matice slovenskej: Jozef Škultéty, Jaroslav Vlček, Ferdinand Šteller-Šteliar, Henrich Bartek a niekoľkí ďalší, ktorí však v sporoch a polemikách o jazykových otázkach nedokázali vždy viesť rovnocenný dialóg s predstaviteľmi oficiálnej univerzitnej jazykovedy. Je pravda, že najmä prvého z menovaných si predstavitelia oficiálnej jazykovedy vysoko vážili, ich zásluhou bol dokonca v roku 1921 zvolený za prvého prodekana Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, ale on sám si bol vedomý, že svojou aprobáciou učiteľa meštianskej školy sa v čisto jazykovedných otázkach nemôže rovnáť predstaviteľom univerzitnej jazykovedy, osobitne v riešení teoretických otázok. Pripomenutím tohto faktu sa, pravdaže, nijako nechceme dotknúť jeho vynikajúcich zásluh na poli slovenskej kultúry a vzdávame jeho dielu aj na tomto mieste všetku úctu. Predstaviteľom tzv. matičnej jazykovedy, aj keď tá oficiálna ich neraz pokladala len za „puristických diletantov“, nemožno uprieť, že napriek istej teoretickej „nepodkutosti“ dokázali v danom čase do veľkej miery správne artikulovať to, čo slovenčina skutočne potrebovala. Oprávnené kritizovali tzv. úradnú slovenčinu vo verejnom živote, školskú slovenčinu v učebniciach a odmietali Hattalov názor, že gramatika spisovnej slovenčiny má byť len mostom naspäť k češtine. Správne poukazovali na rozpory medzi Rukoväťou spisovnej reči slovenskej Sama Czambly a „mluvnicami“ pre stredné školy a učiteľské ústavy Jána Damborského. Obhajovali S. Czambly, keď sa ho časť univerzitných jazykovedcov, najmä Václav Vážný, usilovala diskreditovať vedecky i politicky. Ale v záujme pravdy treba povedať, že nie celkom objektívne hodnotenie diela S. Czambly nie je dielom len niektorých prvorepublikových univerzitných jazykovedcov, ale začalo sa už doslova na druhý deň po jeho smrti. Svedčí o tom nekrológ Samo Czambel umrel z januára 1910, uverejnený v peštianskych novinách Naša zástava, ktoré vydával a redigoval Milan Hodža. M. Hodža, neskoršie autor knihy Československý rozkol, tu hodnotil Czamblovo dielo slovami: „On si bol predsavzal, že jazyk slovenský vznikol a rozvíjal sa bez súvislosti s jazykom českým a tá predpojatosť, s ktorou hájil sa proti všetkým historickým, národopisným a rozumovým dôvodom, jeho zásady vyvracajúcim, zavdala jeho vedeckému menu hlboké rany, a to tým hlbšie, že jeho domnelé vedecky podoprené stanovisko, ktoré zaujímal proti tej skutočnosti, že naša reč má s rečou českou korene jednaké, malo príchut' politickú“.

Ako je známe, spisovná slovenčina v období 1. ČSR mala v podstate dve podoby. S jednou sa používatelia stretávali v knihách a časopisoch Matice slovenskej, s druhou v štátnej a verejnej správe, na stránkach novín, v rozličných úradných písomnostiach a pod. Zo spisovnej slovenčiny a jej ďalšieho smerovania sa v období 1. ČSR stalo politikum so silne emocionálnym nábojom.

Pripomeňme ešte, že o pravopisnej reforme sa v slovenskej tlači písalo už od začiatku roku 1928. Vo februári spomínaného roku sa totiž v ústrednom orgáne Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HLSL), v denníku Slovák, objavil článok Revízia slovenského pravopisu bez opýtania Slovákov?, v ktorom sa autor opieral o správu, že nové Pravidlá slovenského pravopisu sú už nielen pripravené, ale ich dokonca aprubuje komisia Českej akadémie. Nebola to, samozrejme, pravda, hoci na príprave Pravidiel sa už pracovalo, ako o tom svedčí korešpondencia medzi Jozefom Škultétyom a Václavom Vážným, predsedom Jazykového odboru Matice slovenskej pred 12. májom 1932. Z tejto korešpondencie vidieť, ako sa začínal a nakoniec kulminoval zápas o nové Pravidlá. J. Škultéty práve na základe podobných príspevkov, ako bol spomínaný článok v Slovaku, žiadal Vážneho, aby sa nehovorilo o novom pravopise, ale o „novej knižke pravopisnej“. V liste z 13. novembra 1930 vyčíta Vážnemu

protislovenské stanoviská, no Vážný mu odpovedá, že robí len to, čo mu káže jeho vedecké svedomie. J. Škultéty v tom istom liste uvádza, že keby bol defenzívny, nové slovenské pokolenie ho odsúdi za ústupčivosť. Spory, hádky a nedorozumenia medzi nimi sa stupňovali aj počas sádzania prvých hárkov Pravidiel. J. Škultéty V. Vážneho prosí, aby nepresadzoval také neslovenskosti ako *dvacať*, *preca*, teda fonetický pravopis; dvojtvary sloviess prítomného času: *vedem/vediem*, *blaznem/blazniem*, neslovenské slová *setník*, *límeč*, *prejmadlo* a pod. Na presadenie svojho postoja voči Vážnemu hľadá J. Škultéty pomoc aj u českých jazykovedcov. Profesorovi Emilovi Smetánkovi sa ponosuje na Vážneho „za zanesenie nedobrych veci do Pravidiel a pravopisného slovníka“. Práve na základe Smetánkovo tlaku značnú časť pripomienok a výhrad k pripravovaným Pravidlám zo strany J. Škultétyho nakoniec V. Vážný akceptoval. No aj tak to, čo v nich zostalo, väčšina slovenskej verejnosti odmietla, ba proti nim ešte skôr, ako boli vytlačené, protestovala na viacerých zhromaždeniach politických strán. Napríklad zo zhromaždenia Slovenskej národnej strany v Klenovci a v Rimavskej Kokave, kde vystúpil Martin Rázus, vznikla výzva „k spolupráci slovenských politických strán a protest proti miešaniu sa Českej akadémie do slovenskej pravopisnej reformy“ (Národné noviny, 3. júna 1931, č. 63, s. 2). Z toho vidieť, že odmietanie pripravovaných Pravidiel z roku 1931 nebolo len „ľudáckou záležitosťou“, ako to tvrdili niektorí univerzitní jazykovedci, ale bol to výsledok širšieho národno-spoločenského konsenzu. Ten predstavoval zároveň hlavný dôvod, prečo Pravidlá slovenského pravopisu Matica slovenská odmietla vydať, o čom V. Vážneho informoval jej správca J. Škultéty už v marci spomínaného roku. Pravidlá vydala pravopisná komisia Jazykového odboru, ktorej členmi boli J. Škultéty, V. Vážný, J. Damborský, F. Šteller-Šteliar a J. Vlček (po smrti J. Vlčka v komisii krátky čas pracoval aj J. Stanislav), a vytlačila ich, ako je známe, Štátna tlačiareň v Prahe.

Po vydaní Pravidiel roku 1931 štátna správa na Slovensku akceptovala kodifikáciu týchto Pravidiel (predovšetkým v školách), ale matičné vydania kníh, časopisov, kalendárov a pod. sa pridŕžovali aj naďalej tzv. martinského úzu, t. j. „dobrej slovenčiny“, ktorej základy boli v Czamblovej Rukoväti a ktorou písali vtedajší významní slovenskí spisovatelia (Martin Kukučín, Milo Urban, Jozef Čiger-Hronský, Martin Rázus a ďalší). Tento dvojaký úzus (resp. dvojaká kodifikácia) sa uplatňoval až do roku 1940, keď vyšli nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré schvaľovalo už Ministerstvo školstva slovenského štátu, na čele ktorého stál minister Jozef Sivák.

Tento rozsiahlejší komentár k dobe vychádzania Ledényiho-Ladzianskeho slovníka Nomina anatomica z roku 1935 sme uviedli predovšetkým preto, aby sme pripomenuli, za akých spoločensko-politických podmienok dielo vychádzalo a takisto to, prečo ho českí profesori vtedajšej Lekárskej fakulty Univerzity Komenského odmietli. Zastávali totiž rovnaký názor ako profesor V. Vážný, že zavádzať slovenskú lekársku terminológiu do používania nie je vôbec potrebné ani účelné, že postačuje terminológia československá, t. j. vlastne česká, hoci neskôr svoj názor predsa len zmenili. Bolo to po tom, čo matiční jazykovedci, osobitne H. Bartek, začali naliehať, aby sa pri tvorbe slovníkov rešpektovali lexikálne a slovotvorné osobitosti slovenčiny a aby sa nepreberali mechanicky české termíny, či už nezmenené, alebo iba v čiastočnej hláskovej adaptácii. Václav Vážný, žiaľ, v tejto „kauze“ zabudol na slová svojho učiteľa Josefa Zubatého: „Jazyk má své plné právo, je-li ve všem svůj“, teda – dodajme – aj vo svojej vlastnej terminológii.

Práca J. Ledényiho-Ladzianskeho vyvolala hneď po svojom vyjdení takú pozornosť odbornej verejnosti, že v Učenej spoločnosti Šafárikovej na bratislavskej

univerzite bola urýchlene zriadená osobitná komisia, ktorá pri posudzovaní Ladzianskeho termínov vypracovala aj zásady pre toto posudzovanie a uverejnila ich v časopise Bratislava (1937). J. Ladziansky reagoval na tieto kritické pripomienky v Bartekovom časopise Slovenský jazyk (1940) – podrobne k tomu J. Horecký (1962, 1994) a J. Ružička (1970, s. 69 – 70).

Vydanie Ledényiho diela *Nomina anatomica* znamenalo „nielen v anatómii, ale aj v celej slovenskej medicíne, ako sa po rokoch ukázalo, dokonca viac než len nejaký medzník“ (Kutlík, 1995, s. 32). Bol to skutočný prielom. Týmto dielom podľa slov I. E. Kutlíka uvedený autor definitívne dokázal, že je v možnostiach a silách slovenskej medicíny vytvoriť si vlastný odborný jazyk, ktorým sa dajú mnohé pojmy vyskytujúce sa v somatológii vyjadriť domácimi názvami (podrobnú analýzu porov. u Kutlíka, 1995). Aj J. Horecký (1994, s. 57) zaraďuje lekára J. Ledényiho-Ladzianskeho spolu s právnikom A. Zátareckým a zoológom O. Feriancom medzi osobnosti, ktorých terminologická práca v medzivojnovom období a v období slovenského štátu vysoko vyčnieva nad všetkými ostatnými.

V prvej časti Ledényiho *Nomina anatomica* sa uvádzajú vo dvoch stĺpcoch heslá-termíny tematicky rozčlenené podľa častí ľudského tela. Latinské termíny sú vysádzané výraznejšími literami, slovenské paralely menej výrazne. Gramatický aparát pri latinských termínoch sa uvádza. Druhú časť slovníka tvorí abecedný heslář latinsko-slovenského telovedného slovníka. Niekoľko ilustrácií:

Tuba auditiva (Eustacchii) – Sluchová trubica

ostium tympanicum tubae auditivae, bubienkový otvor sluchovej trubice
pars ossea tubae atiditivae, kostená časť sluchovej trubice
isthmus tubae atiditivae, úžina sluchovej trubice
cellulae pneumaticae tubariae, trubicové vzdušné buňky
pars cartilaginea tubae auditivae, chrupková časť sluchovej trubice
cartilago tubae auditivae, chrupka sluchovej trubice

lamina (cartilaginis) medialis, prístredná platňa (chrupky)
 » **(cartilaginis) laterális**, bočná platňa (chrupky)
 » **membratiacea**, blanitá platňa
tunica mucosa, sliznica
gll. mucosae, hlienové žľazy
noduli lymphatici tubarii, trubicové miazgové uzlíky
ostium pharyngeum tubae auditivae, hltanový otvor sluchovej trubice

akinesia, nehybnosť
akoasma, sluchový prelud

akomia, plešivosť
akoria, oko bez zorničky; nenasýtnosť
akrania, bezlebie
akrocephalia, končitá hlava
akromegalia, zbytnenie obvodných čiaatok
akrotismus, potlačený tep
aktinometer, lúčomer
aktinophthalmus, mačacie oko
aktinoterapia, liečenie svetelnými lúčmi
akumeter, sluchomer

Príručka Ledényiho-Ladzianskeho Nomina anatomica bola dvadsaťsedem rokov spoľahlivým lekárskeým slovníkom a na jej báze, hoci nevyhnutne s početnými modifikáciami, sa utváralo aj Anatomické názvoslovie J. Antala, J. Horeckého a J. Lajdu v roku 1962 s presahom aj na najnovšie anatomické názvoslovie v prácach A. Holomáňovej a I. Brücknerovej (2000, 2001).

Také boli podmienky vzniku troch slovenských lekárskeých slovníkov v rokoch 1920 – 1935.

Literatúra

- Anatomické názvoslovie. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962.
- HAYEKOVÁ, M.: Dejiny slovenských slovníkov do roku 1945. Bratislava, Univerzita Komenského 1979. 256 s.
- HODŽA, M.: Samo Czambel umrel. Naša zástava, 2., č. 1, 19, s. 23 – 24.
- HOLOMÁŇOVÁ, A. – BRÜCKNEROVÁ, I.: Srdcovocievna sústava. Anatomické názvy. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Bratislava, Elán. 2000. 65 s.
- HOLOMÁŇOVÁ, A. – BRÜCKNEROVÁ, I.: Anatomické názvy I. Latinsko-anglicko-slovenský slovník. Anatomical terms I. Bratislava, Elán 2001. 85 s.
- HORECKÝ, J.: Na okraj českého a slovenského anatomického názvoslovia. In: Československý terminologický časopis, 1, 1962, s. 16 – 23.
- HORECKÝ, J.: Formovanie slovenskej odbornej terminológie v SAVU. In: Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku 16. Red. O. Poss. Bratislava, Historický ústav SAV, s. 57 – 61.
- KUTLÍK, I. E.: K polstoročnému výročiu smrti Júliusa Alexandra Ladzianskeho (1903 – 1943). Bratislavské lekárske listy, 95, 1994, s. 133 – 135.
- KUTLÍK, I. E.: Július A. Ladziansky-Ledényi a jeho Nomina anatomica. – Bratislavské lekárske listy, 60, 1995, s. 32 – 49.
- LEDÉNYI, J.: Slovenské telovedné názvoslovie. Slovenský jazyk, 1, 1940, s. 85 – 91, 132 – 137, 203 – 217.
- (-): Lekársky sjazd a slovenskí lekári. In: Prúdy, 1, 1909, s. 20 – 22.

- ONDREJOVIČ, S.: Slovenský jazykovedec Henrich Bartek (1907 – 1986). Slovenská reč, 66, 2001, s. 65 – 90, 129 – 146.
- RIPPA, B. K.: K histórii medicíny na Slovensku. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 202 s.
- RUŽIČKA, J.: Slovenčina. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970, s. 69 – 70.
- ŠROBÁR, V.: Ľudová zdravotníctva. Turčiansky Sv. Martin, Nákladom Kníhtlačiarkeho účasťinárskeho spolku 1909. 336 s.
- ŠROBÁR, V.: Alkoholické tváre. Praha 1923. 98 s.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Jazykovedný odkaz Henricha Bartka. Slovenská reč, 57, 1992, s. 201 – 207.
- (-): Ustálenie slovenskej terminológie anatomickej. Bratislava, 10, 1937, s. 438 – 441.

DISKUSIE A ROZHLADY

Daniela Slančová

VÝCHODISKÁ INTERAKTÍVNEJ ŠTYLISTIKY (Od eklektizmu k integrácii)

SLANČOVÁ, D.: Theses to Interactive Stylistics. Slovenská reč, 68, 2003, No. 4, pp. 207 – 223. (Bratislava).

(From Eclecticism to Integration)

The development of Slovak theoretical stylistics in the second half of the 20th century (mainly its mainstream, represented by the work of J. Mistrík and others) was under a very strong methodological influence of the Prague School and its Slovak application (a fundamental study by E. Pauliny). As a result of new linguistic methodologies and social changes at the end of the 20th century, the need for „new stylistics“ has emerged within the Czech and Slovak linguistic tradition. The present research study is a contribution to the discussion. The main concept of the study is interdisciplinarity and social and verbal interaction. The study is divided into 5 parts: 1. Introduction; 2. The subject of stylistics: stylistics is defined as a linguistic science investigating variability of verbal interaction; 3. Definition of style: style is defined as an individualized manner of verbal interaction which has a qualitative value in a specific communicative act; 4. Inner differentiation of stylistics: stylistic quality as a complex quality is given by a specific configuration of related and more or less hierarchized qualitative information (complex of variables) – further analyzed in the 5th part of the study – which is also the basis for the branches of interactive and interdisciplinary stylistics: linguistic stylistics, paralinguistic stylistics, pragmastylistics, textual stylistics, psychostylistics and sociostylistics; 6. Three research approaches to the stylistic quality of the communicative act are analyzed – descriptive, evaluative and explanative.

I. Úvod. Slovenská teoretická štylistika druhej polovice 20. storočia, predovšetkým jej hlavný prúd stelesnený v diele J. Mistríka a ďalších štylistikov, sa vyvíjala pod masívnym metodologickým vplyvom pražskej jazykovednej školy a jej aplikácií vo vzťahu k slovenskej teoretickej štylistike reprezentovanej hlavne prácami B. Havránka¹, pretransformovanými v 50. rokoch na slovenskú jazykovú situáciu prostredníctvom E. Paulinyho². Nazeranie na štylistiku z uhla pohľadu

¹ Vo vzťahu k tvorbe J. Mistríka sa ako inšpiračný zdroj uplatnili aj práce mladšej generácie štylistikov Pražskej školy, hlavne K. Hausenblas (porov. článok K základným pojmom jazykovej štylistiky, 1955, a jeho odraz v štylistických kompendiách J. Mistríka).

² Pravda, pri aplikácii teoretických východísk na slovenskú jazykovú situáciu sa od začiatku stretávame s istým zjednodušením východiskových postulátov a schematizáciou východiskovej koncepcie, a to už vo fundamentálnom príspevku E. Paulinyho O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka (1955). Napr. kým K. Hausenblas v citovanom článku za hlavné okruhy štylistickej systematiky pokladá na prvom mieste (bod A) „výklad a klasifikaci stylů *národního jazyka, především spisovného* (zvýraznila D. S.), t. j. výklad objektivních stylů, zvláště funkčních“, názov príspevku E. Paulinyho (o Slovenská reč, 68, 2003, č. 4

teórie funkčných štýlov sa dostalo do školskej praxe, je takmer polstoročie prítomné v učebniciach pre základné, stredné i vysoké školy a stalo sa súčasťou širšieho kultúrneho vedomia.

V súvislosti s komunikačno-pragmatickým obratom v jazykovede a v 90. rokoch aj v súvislosti s novou spoločenskou klímou a zmenenou sociálnou a jazykovou situáciou (porov. napr. Najnowsze dzieje języków słowiańskich, 1998; Z vývinových tendencií a zmien súčasnej slovenčiny, 2000) prenikajú do slovenskej lingvistiky nové (nesprostredkované, resp. dovedy nedostatočne sprostredkované) poznatky, nové metodologické postupy, nové náhľady na štylistickú problematiku, azda najkoncentrovanejšie predstavené v knižke J. Hoffmannovej *Stylistika a... súčasná situácia stylistiky* (1997), ktoré sa viac či menej konfrontujú, dopĺňajú a vyrovnávajú s prevládajúcim metodologickým trendom.

Po celé 90. roky sa ozývajú (nielen na Slovensku, ale v podstate v celom stredoeurópskom slavistickom priestore, pričom pre slovenskú situáciu je zvlášť dôležitá situácia v Čechách) hlasy o potrebe „novej stylistiky“, ktorá by zmenenú sociálnu, jazykovú a metodologickú situáciu reflektovala pregnantnejšie. Dokazujú to aj nasledujúce názory:

... Aj v oblasti stylistiky sa do istej miery ukázalo zväzujúcim systémovo-funkčné uvažovanie... (Bosák, 1991, s. 71)... Azda nebude ďaleko od pravdy konštatácia, že výskum nášho jazyka sa nachádza v prelomovom období, keď v záujme jeho objektívneho a aktuálneho poznania by sme mali trochu zjednodušujúci predpoklad o jeho jednote zameniť všestrannou analýzou funkčne diferencovaných komunikátov, pravda, nie rozširovaním počtu doterajších štýlov, ale využívaním interdisciplinárnych postupov (ibid., s. 76).

... – zejména v našem prostředí – zřejmě nikterak neztrácí na svém významu přínos pražské funkční stylistiky. Je však nezbytné přistupovat k němu diferencovaně a citlivě, s ohledem na proměny situace společenské, vědecké i „textové“; a je třeba respektovat i

niekoľko strán ďalej) je O funkčnom rozvrstvení *spisovného* (zvýraznila D. S.) jazyka. V porovnaní s K. Hausenblasom vydéľuje E. Pauliny menej štýlotvorných činiteľov: „Sám uvádzam týchto štyroch štýlotvorných činiteľov. K. Hausenblas ich uvádza podstatne viacej a v inom zaradení a hodnotení.“ (s. 21) i menej štýlov spisovného jazyka: „Toto delenie štýlov spisovného jazyka ... nie je vzdialené ani od delenia v knihe „Spisovná čeština a jazyková kultura“ (štýl hovorový, pracovný, vedecký a básnický), ibaže v našom delení sa štýl pracovný a vedecký zlučujú v jeden“ (s. 21). Koniec-koncov, E. Pauliny si takýto postoj aj sám priznáva, keď hovorí, že „delenie na spisovné jazykové štýly trpí ako každá schematizácia značnou nepresnosťou“ a o niekoľko riadkov ďalej: „Jednako však v štýloch spisovného jazyka nemožno vidieť východisko pre stylistické bádanie, pretože sú vlastne najvšeobecnejšími triedami oveľa zložitejšieho členenia stylistických prejavov“. Možno by bolo zaujímavé uvedomiť si širší kultúrny a ideologický kontext povojnovej českej a slovenskej lingvistickej stylistiky na začiatku 50. rokov minulého storočia, keď sa viac ako predtým začal klásť dôraz na „objektívne“ v stylistike (tak trochu na úkor „subjektívneho“) a na systematiku objektívnych funkčných štýlov (porov. aj terminologickú poznámku K. Hausenblasa v citovanom článku (s. 6): „Témto stylům budeme říkat styly objektívni, resp. styly jazyka (podle terminologie obvyklé v ruštině)“.

rozvíjení klasického odkazu dalšími generacemi pražských stylistiků.... (Hoffmannová, 1997, s. 172)... Zřejmě tedy nezbývá než propracovávat metodologii stylistiky dialogické, intertextové, komplexní, založené na integrační funkci stylu v nejširším smyslu (ibid., s. 175).

Štylistická teória J. Mistríka má svoje nezmazateľné miesto v dejinách slovenskej štylistiky. Na konci 20. storočia ju však prijímame aj ako výzvu do diskusie o stave našej štylistiky a najmä o jej perspektívach na prahu nového tisícročia (Orgoňová, 1998, s. 307).

... existencia štylistiky ako osobitnej vednej disciplíny je nespochybniteľná. Toto svoje presvedčenie považujem za opodstatnené, hoci ho zdanlivo sám spochybňujem, lebo sa domnievam, že sú oprávnené úvahy o inom, novom vymedzení predmetu štylistiky v kontexte lingvistických disciplín... (J. Findra, 2003).

Azda najnaliehavejšie existujúcu situáciu vyjadril S. Gajda (1992, s. 7):

We need a new stylistics... I would rather resolve the dilemma relating to the status of stylistics by accepting a very comprehensive – transdisciplinary – understanding of its subject.³

K štylistickej problematike sa na úrovni teoretickej reflexie pristupuje rozličným spôsobom. Podľa S. Gajdu (op. cit., s. 14) sa to deje v zásade štvorako: antiteoreticky (bádatelia sa vyhýbajú vplyvu akejkolvek teórie); monoteoreticky (bádatelia si vyberajú jednu základnú teóriu, ostatné sa neberú do úvahy alebo sa prejavuje úsilie preložiť ich do jazyka príslušnej zvolenej teórie); eklekticky (vyberajú sa fragmenty rozličných teórií, pričom sa neberie ohľad na ich prispôbovanie sa a jednotu); integratívne (tento prístup sa vyznačuje úsilím kombinovať rozličné koncepcie). Rozličnosť prístupov neprekvapuje, keďže štylistická problematika je zložitá problematika (porov. tvrdenie M. Jelínka, 1992, s. 19: „Stylistika je medzi jazykovými disciplínami nejsložitější.“) a v hre je množstvo vzájomne sa ovplyvňujúcich a zložito prepojených premenných, ktoré pri vedeckej reflexii nevyhnutne treba brať do úvahy.

Vo svojom príspevku sa v podobe téz pokúsím reagovať na citované a im podobné úvahy. Moje zamyslenie však v nijakom prípade nechce a ani nemôže byť pri súčasnom množstve prístupov k danému predmetu a literatúry o ňom ničím viac než diskusným pokusom o predostrenie vlastného pohľadu na problematiku s možnosťou jeho budúceho didaktického spracovania. Východiskom môjho prístupu je transdisciplinárny a komunikačný, resp. interaktívny (v zmysle verbálnej

³ Potrebujeme novú štylistiku. Pri riešení dilemy týkajúcej sa štatútu štylistiky by som dal prednosť akceptovaniu vnútorne bohatého – transdisciplinárneho – chápania tohto predmetu (prel. D.S.).

interakcie – porov. ďalej) pohľad; štylistiku chápem ako medzidisciplínu (transdisciplínu), domnievajú sa, že v úsilí o adekvátne zachytenie, interpretovanie a explanáciu štylistických javov je takýto prístup nevyhnutný. Moje uvažovanie sa nachádza kdesi na začiatku cesty od eklektizmu k integrácii, a to v tom zmysle, že sa mi zdá nemožné nerešpektovať výsledky dosiahnuté v rámci rozličných (aj nelingvistických) vedných disciplín, ak si to výklad štylistickej problematiky vyžaduje, a že nie je možné nerešpektovať výsledky lingvistických a v ich rámci „vlastných“ štylistických výskumov a nepoučiť sa z nich (aj s vedomím nebezpečenstva nedodržiavania „čistoty“ jednotlivých prístupov pri ich integrovaní), a to napr. aj v zmysle tvrdení S. Gajdu (op. cit., s. 17):

Štylistika je disciplína, ktorá sa zaoberá ľudskou textovou aktivitou, a preto má zahŕňať všetky aspekty tejto aktivity, ktoré sa rovnako berú do úvahy v rozličných koncepciách ostatných disciplín.

či J. Kořenského (1991, s. 21):

Není s komunikačním přístupem v souladu, jestliže se provádí předběžné, apriorní posouzení toho, zda nějaký jev procesu aktuální komunikace, nějaký fakt zjištěný analýzou je či není jev nebo fakt jazykový, lingvistický. Z komunikačního hlediska musí být řeč jako nesmírně komplexní jev nejprve v úplnosti svých vztahů poznána a pak teprve může být prováděna případná meziodborová distribuce jevů.

Hlavné teoretické východiská a zdroje inšpirácie nachádzam v autoroch uvedených v prehľade literatúry a v smeroch, ktoré dané mená reprezentujú; samozrejme, na formovaní mojich názorov sa v jednotlivostiach podieľali aj mnohí ďalší. Mojou ambíciou je začleniť sa do lingvistického prúdu, ktorý D. Tannenová nazýva humanistickou lingvistikou (porov. Hoffmannová, 1993, s. 295).

II. Predmet štylistiky. Motivácia termínu štylistika je pomerne priehľadná (základným motívom je pojem/termín štýl), no predmet štylistiky je širší. Z nášho pohľadu je možné aspoň dvojaké vymedzenie predmetu štylistiky: užšie vymedzenie – štylistika je veda o variabilite fungovania jazyka – a širšie vymedzenie – štylistika je veda o variabilite verbálnej interakcie –, pričom sa skôr prikláňame k širšiemu vymedzeniu. Argumentáciu v prospech daného tvrdenia nachádzame v nasledujúcom uvažovaní: Verbálna interakcia je súčasťou sociálnej interakcie a je vnútorne spojená s verbálnou komunikáciou. Podľa J. Janouška, 1988, sa interakčný proces chápe jednak ako vzájomné stimulovanie, jednak ako vzájomné ovplyvňovanie ľudí a komunikácia ako odovzdávanie informácií a významov v sociálnom správaní a sociálnych vzťahoch ľudí. Komunikácia a interakcia sú vnútorne späté, pričom toto vnútorné spojenie je dané samotnou podstatou subjektu a jeho činnosti. „Pokud

uvažujeme, čím je sprostředkováno sdílení významu, jsme v rámci komunikace; pokud uvažujeme, co sdělovaný význam sám sprostředkovává, jsme v rámci interakce“ (ibid.). Podľa nášho chápania je verbálna interakcia vzájomným pôsobením ľudí prostredníctvom jazyka⁴ a štylistika je veda skúmajúca variabilitu verbálnej interakcie z pohľadu ústredného pojmu, ktorým je štýl. Štylistika je veda, ktorá hľadá odpovede na tri základné otázky: ako sa ľudia dorozumievajú (a pôsobia na seba), t. j. ako totožne, resp. odlišne sa ľudia dorozumievajú, vyjadrujú tým (zámerne či nezámerne) svoju individuálnu alebo skupinovú identitu; prostredníctvom akých prostriedkov sa táto aktivita uskutočňuje a prečo je to tak.⁵

III. Vymedzenie pojmu štýl. Na pozadí uvedomenia si variability verbálnej interakcie pristupujeme aj k vymedzeniu pojmu štýl, ktorý je ústredným konceptom štylistiky, no, ako vidno, nepredstavuje jedinú náplň jej záujmu. Štýl potom definujeme ako spôsob verbálnej interakcie, ktorý v komunikačnom akte nadobúda kvalitatívnu platnosť. Kvalitu (porov. napr. Slovník cudzích slov, 1997) chápeme jednak ako podstatnú určenosť predmetu, vzhľadom na ktorú je daným predmetom a nie iným predmetom; jednak ako súhrn vlastností, ktorými sa vec ako celok odlišuje od iného celku. Kvalitatívna platnosť tak znamená, že štýl je na jednej strane nositeľom charakterizácie verbálnej interakcie (charakterizačná zložka štýlu), na druhej diferenciacie verbálnej interakcie (diferenciačná zložka štýlu) – porov. napr. aj Hausenblas, 1987. Štýl chápaný ako spôsob verbálnej interakcie a ako kvalitatívny príznak komunikačného aktu má ďalej svoju procesuálnu a rezultatívnu zložku: procesuálna zložka má produktívnu (selektívno-kompozičnú) a receptívnu (interpretatívnu) časť; rezultatívna zložka je súčasťou základnej komunikačnej jednotky – komunikátu/textu. Procesuálna zložka z hľadiska produkcie (aj recepcie) textu môže mať zámerne alebo nezámerne kreatívny, imitatívny alebo automatizovaný charakter.

Text aj štýl vo svojej lingvistickej zložke sú realizáciou jazyka ako systému verbálneho správania (o jazyku ako systéme verbálneho správania porov. Horecký, 1985, 1991) s jeho jednotlivými subsystémami, pričom, ak chápeme štýl ako kvalitu, výraznú úlohu zohráva axiologický subsystém, resp. jeho zložka – axiologická kompetencia.⁶ Obsah axiologického subsystému tvoria podľa nášho názoru štýlémny

⁴ J. Janoušek v citovanej knihe (s. 32) tvrdí: „I to největnější sdělování informací, pokud probíhá mezi živými lidmi, nese s sebou prvky ovlivňování.“ Pred terminom „ovlivňování“ dávame prednosť pomenovaniu pôsobenie.

⁵ Samozrejme, na dané otázky sa usilujú odpovedať aj iné než štylistické výskumné prístupy (komplexne spracované pozri napr. in: Černý, 1996; Hoffmannová, 1997, Štekauer a Kavka, ed., 2003). To, že zostávame na pôde štylistiky, je dané aj rešpektom k domácej lingvistickej tradícii.

⁶ J. Dolník (1995, s. 38 – tam aj ďalšie výklady) definuje axiologickú kompetenciu ako „schopnosť konajúceho uplatňovať axiologický koncept, t. j. schopnosť axiologicky štruktúrovať Slovenská reč, 68, 2003, č. 4

a konvencionalizované pravidlá jazykového správania – komunikačné, registrové a žánrové normy. Štylému chápeme ináč, než sa táto jednotka ponímala v doterajšej českej a slovenskej štylistickej tradícii.⁷ Aby sme mohli za adekvátnu pokladať émickú formu terminologického pomenovania štyléma, musíme rátať s jej bipolárnym, teda émickým aj etickým, obsahovým a formálnym charakterom. Obsahovú zložku štylémy si možno predstaviť ako individuálne alebo socializovane konvencionalizované zovšeobecnené vedomie čiastkovej alebo komplexnej kvality rozličného typu, teda v podstate ako mikovské výrazové kategórie (porov. napr. Miko – Popovič, 1978). Formálnu zložku štylémy potom tvorí vedomie (vnútorná forma) tematických, jazykových a parajazykových prostriedkov, ktorými sa príslušná kategória realizuje (vonkajšia forma) v konkrétnom komunikačnom akte. Štylému tak chápeme ako jednotku tvorenú kategóriou a jej realizátormi (L. Plesník v súvislosti s rozpracovaním sústavy výrazových kategórií F. Mika ako estetických kategórií – porov. napr. Plesník, 2001 – hovorí o kategórii a štruktúrnych indikátoroch kategórie). Osvetlime si naznačené chápanie na konkrétnom príklade. Predstavme si komunikačnú situáciu, v ktorej sa dospelý človek prihovára bábätku. Na základe svojej axiologickej kompetencie zhodnotí danú situáciu ako takú, v ktorej by sa mala uplatniť štyléma „detskosti“ (obsahová zložka štylémy). Axiologická kompetencia mu ďalej „velí“, aby v rámci svojej komunikačnej a jazykovej kompetencie selektoval tie prostriedky (vnútorná forma štylémy – vnútorný realizátor), ktoré sú podľa neho výrazom „detskosti“ (najčastejšie konvencionalizované prostriedky realizácie „detskosti“ tvoria potom mikrosociálny komunikačný register – porov. ďalej v časti 5), napr. špecifická intonácia, „šušlavá výslovnosť“, deminutíva a pod., ktoré potom vo svojom rečovom prejave aj využije (vonkajšia forma štylémy – vonkajší realizátor), čím jeho prejav nadobudne špecifickú kvalitu. Tento proces môže byť výrazne selektívny,

priestor medzi subjektom a objektom a zvoliť si zodpovedajúcu alternatívu konania“.

⁷ Štyléma sa chápe ako v podstate akýkoľvek jazykový (čiastočne aj nejazykový) prostriedok, ktorý „robí štýl“, teda ako súčasť realizácie textovej časti konkrétneho komunikačného aktu. Porov. J. Mistrík (1997, s. 31; po prvýkrát v r. 1967): „Štylévou môže byť každé slovo, veta alebo časť textu, ktorá má v konkrétnom texte takú podobu, že nám pri štylistickej typológii textu signalizuje zameranie, charakter textu“. Podobne J. Findra (1984), ktorý chápe štylému ako paradigmatickú jednotku na úrovni jazykových, prípadne kompozičných entít. Pozri aj M. Krčmová (2002): „1. Výrazový prostriedok z ktorejkoľvi roviny gramatické a z ktorejkoľvi oblasti lexikálnej, ktorý je nositeľom stylistického príznaku.; 2. Obecné označení prostriedku konstituujúciho styl textu.“

štandardizovaný alebo až automatizovaný.⁸ Axiologická (verbálne axiologická) kompetencia je súčasťou hodnotiacich štandardov individua.

Argumentom v prospech rozšírenia pojmu štýl ako spôsobu verbálnej interakcie (oproti doterajšiemu chápaniu ako „spôsobu prejavu“) je empiricky známy fakt, že štýlová kvalita komunikátu v nás pri jeho percepcii vyvoláva istú reakciu; štýl na nás „pôsobí“ – elegantne, uhladene, vybrúseno, upokojujúco, neusporiadane, zádrapčivo, iritujúco atď. (porov. F. Miko a jeho koncepcia výrazových kategórií, pričom výrazová kategória je podľa L. Plesníka, op. cit., „označenie akosti výpovede, ktorú vo vnímaní zakúšame ako jej účinok, pôsobnosť“).

Keď sa K. Hausenblas (1987, s. 13) pýta: „K čemu vlastne styl v textu (a obecně vzato ve výkonech a výtvořech člověka) je?“ (pričom zmysel štýlu; jeho funkciu vidí vo funkcii integračnej – štýl chápe ako integračný princíp výstavby komunikátu), nie je to z hľadiska nášho chápania štýlu náležite položená otázka. Nie je nosné pýtať sa na zmysel štýlu; štýl jednoducho existuje, lebo nemôže neexistovať; ako spôsob (verbálnej) interakcie je neoddeliteľnou, imanentnou súčasťou ľudského sociálneho správania. Rovnako z hľadiska nášho chápania štýlu nemožno o ňom uvažovať ako o sume „*přidatých*“ (zvýraznila D. S.) informatívnych hodnot promluvy, popř. souboru promluv nebo jistého typu promluv...“ (M. Jelínek, 1992, s. 19); štýlové informácie nie sú len akýmisi informáciami navyše; štýl je súčasťou semiózy, pričom zároveň sám nadobúda semiotickú hodnotu.^{9,10}

Na pozadí chápania štýlu ako kvalitatívneho fenoménu, zahŕňajúceho spôsob verbálnej interakcie, môžeme uvažovať o ďalších, rozširujúcich a doplňujúcich charakteristikách štýlu, ktoré nachádzame v literatúre: štýl ako spôsob verbálnej interakcie, ktorý je daný výberom a usporiadaním tematických, jazykových a

⁸ Keď sám človek nie je schopný realizovať vonkajšou formou svoju predstavu obsahu a vnútornej formy štýlmy, volí si náhradný spôsob – siahne po imitácii, po hotových prefabrikátoch alebo svoj zámer realizovať danú kvalitu nechá na iného človeka. Příkladom takejto situácie môže byť špecifická mediálna komunikačná sféra textovej zložky hudobných pozdravov (porov. Steinerová, 2000). V textovej zložke hudobného pozdravu, ktorého komunikačným zámerom je gratulácia k jubileu prostredníctvom rozhlasového média, sa konvencionalizovane objavujú eticko-verbálne štýlmy – kategória zdvorilosť a v jej rámci kategórie kontakt, sympatia, veľkorysosť, ocenenie, takt, úcta (ide o známe konverzačné maximy zdvorilosti), ako aj esteticko-verbálne štýlmy (kategórie), napr. kategória pekného, vznešeného. Tie sa potom realizujú buď tvorivo originálne, imitatívno-originálne alebo „prefabrikátovo“ – gratulant siahne po už vypracovaných textoch.

⁹ Podľa K. Hausenblasa (v interpretácii A. Macurovej, 1993) štýl vystupuje ako „označujúce“ vzhľadom na zmysel komunikátu; zmysel je v tejto interpretácii chápaný ako „označované“. Zmysel je komunikačná kategória, ktorá vyrastá zo vzťahu medzi autorom textu a jeho príjemcom. Zmysel je situačne a/alebo kontextovo podmienený význam komunikátu a „...je zámerom autorovým, aby byl text příjemcem interpretován v jistém smyslu; text dává svou strukturou podklad k interpretaci smyslu“ (Hausenblas, 1988, s. 17; citované podľa Macurová, ibid., s. 283).

¹⁰ Semiotické chápanie štýlu ako spôsobu verbálnej interakcie umožňuje vidieť štýl ako signál, symptóm aj symbol. O semiotickej interpretácii selektnej a kompozičnej zložky štýlu porov. aj Sabol, 2003. Slovenská reč, 68, 2003, č. 4

mimozajkových prostriedkov; štýl ako konfigurácia výrazových kvalít textu; štýl ako súbor individualizovaných zvláštností textu; štýl ako odraz identity autora; štýl ako semiotická entita.

IV. Vnútoraná diferenciácia štylistiky. Štýl ako spôsob verbálnej interakcie je komplexnou kvalitou, existujúcou v komunikačnom akte ako v základnej jednotke verbálnej interakcie. To znamená, že štýlová kvalita ako komplexná kvalita je daná špecifickou konfiguráciou vzájomne prepojených viac alebo menej hierarchizovaných kvalitatívnych informácií (komplexom premenných). Vychádzajúc z týchto premenných môžeme uvažovať o jednotlivých aspektoch štýlovej a štylistickej kvality komunikačného aktu, teda o nazeraní na variabilitu verbálnej interakcie vzhľadom na charakter vymedzených aspektov.¹¹ Ide o nasledujúce aspekty: lingvoštylistický, paralingvoštylistický, pragmaštylistický, textovoštylistický, psychoštylistický a socioštylistický. Z charakteru uvedených aspektov možno odvodiť aj jednotlivé súčasti interdisciplinárne chápanej štylistiky. Uvažujeme o lingvoštylistike, paralingvoštylistike, pragmaštylistike, textovej štylistike, psychoštylistike a socioštylistike. Okrem týchto základných šiestich podoblastí štylistiky, ktoré by sme mohli zaradiť do synchronnej všeobecnej štylistiky, resp. aplikovane do synchronnej štylistiky konkrétneho jazyka, zaradíme do interdisciplinárne chápanej štylistiky ďalšie podoblasti: historickú štylistiku, porovnávaciu (komparatívnu) štylistiku, štylistiku prekladu, vývinovú štylistiku, praktickú štylistiku a dejiny štylistiky. Takéto rozdelenie štylistiky by sa pre nás malo stať aj východiskom didaktickej aplikácie štylistického poznania.

Ako naznačujú samotné názvy týchto podoblastí štylistiky, existujú prieniky medzi štylistikou (a jej jednotlivými takto chápanými oblasťami) a príbuznými vednými odbormi, teda lingvistikou; teóriou komunikácie, sociológiou, resp. sociolingvistikou, psychológiou, resp. psycholingvistikou, rétorikou, pragmatikou, resp. pragmalingvistikou, textovou lingvistikou, kognitívnou lingvistikou. Do úvahy musíme brať aj súvislosti s ďalšími príbuznými oblasťami vedeckej reflexie, napr. semiotikou, literárnou vedou, estetickou, etnografiou, filozofiou, logikou a pod.¹²

¹¹ Komunikačný akt pokladáme za základnú jednotku verbálnej interakcie, text, resp. komunikát za základnú jednotku verbálnej komunikácie; adjektívum štýlový znamená týkajúci sa štýlu, teda spôsobu verbálnej interakcie; adjektívum štylistický znamená týkajúci sa variability fungovania komplexu prostriedkov vo verbálnej interakcii; aspekt chápeme ako uhol pohľadu, z ktorého nazeráme na štýlovú a štylistickú problematiku.

¹² Fakt, že o problematiku verbálnej komunikácie sa zaujíma viacero rozlične vymedzovaných lingvistických i nelingvistických vedných oblastí, je všeobecne známym faktom (porov. pozn.⁵). Štylistika sa musí obracať na poznatky, ku ktorým dospeli spomínané aj ďalšie disciplíny, pri vysvetľovaní štylistických javov ich potrebujeme poznať, lebo bez nich by bol štylistický výklad neúplný a menej presný. Rovnako však platí opačný vzťah – aj štylistika môže výsledkami svojho výskumu prispieť k rozvíjaniu ostatných disciplín, čím sa len potvrdzuje nevyhnutnosť interdisciplinárneho

V. Charakteristika aspektov štylovej a štylistickej kvality komunikačného aktu. V nasledujúcej časti sa sústreďíme na bližšiu charakteristiku jednotlivých aspektov štylovej a štylistickej kvality komunikačného aktu, a to tak medzi faktormi jeho procesualnej, ako aj rezultatívnej zložky. Momentálne rezignujeme na naznačenie ich vzájomných vzťahov; tieto vzťahy sú zložité a viacvrstvé, a to tak v rámci jednotlivých aspektov, ako aj vzhľadom na ich vzájomné vzťahy; ich taxatívne uvádzanie je zjednodušením, ba až vulgarizáciou reality a v danej chvíli slúži skôr na získanie základnej predstavy. Okrem toho, jednotlivé faktory pôsobiace pri vzniku, existencii a pôsobení komunikačného aktu,¹³ z ktorých charakteru vychádzame pri rozlišovaní jednotlivých aspektov, sú takisto komplexnej povahy, a preto ich nemožno jednoznačne zaškatuľkovať do jednej „kolónky“. Smerovanie nášho uvažovania naznačuje názor J. Kořenského (1991, s. 20):

Jazyk klasicky chápaný jako systém vyjadřovacích prostředků není více méně stabilný a priori, jehož instrumentálně užívá mluvčí při produkci řeči, je to aktuálně psychicky a sociálně široce vázaný, velmi dynamický soubor pravidel sémiotických interakcí a norem jejich uskutečňování, mající charakter mnohostranné dynamické sítě interaktivních vazeb komunikantů a jejich intencionality k „věcem“.

(1) Lingvoštylistický aspekt (lingvoštylistická variabilita komunikačného aktu) sa týka (i) variability realizácie jazykového systému (intrajazykových prostriedkov) v komunikačnom akte¹⁴ a (ii) realizácie zvukového a vizuálneho (grafického) jazykového kódu a ich kombinácií.

(2) Paralingvoštylistický aspekt (paralingvoštylistická variabilita komunikačného aktu) zahŕňa problematiku súvisiacu (i) s komunikačným kanálom a médiom, teda prenosom zvuku, písma, obrazu alebo ich kombinácií, resp. všima si, či ide o bezprostrednú situovanú komunikáciu; grafický záznam na klasických nosičoch (napr. papier) alebo o iné médiá: telefón (záznamník), film, rozhlas, televízia (teletext), internet, multimédiá; (ii) s parajazykovými prostriedkami komunikácie, založenými na zvukovom a vizuálnom kóde (grafika, kinetika), prípadne kombinácii kódov; (iii) s typom komunikácie: či ide o dyadickú, skupinovú, rétorickú¹⁵ alebo masovú komunikáciu.

prístupu.

¹³ Porov. koncept štýlotvorných činiteľov (napr. Mistrík, 1997; Chloupek a kol., 1991); vektorov komunikácie (Mistrík, 1990); komunikatívnych faktorov (Krěmová, 1991).

¹⁴ V začiatkoch formovania slovenskej lingvistickej štylistiky odpovedá v citovanom článku E. Pauliny na otázku, či skúmanie štylistiky jazykových prvkov patrí do štylistiky, záporne, argumentujúc tým, že takéto skúmanie prináleží jednotlivým jazykovedným disciplinám (Pauliny, op. cit., s. 24).

¹⁵ Rétorickú komunikáciu pokladáme za osobitný typ komunikácie (porov. Slančová, 2001).

(3) Pragmaštylistický aspekt (pragmaštylistická variabilita komunikačného aktu) sa týka (i) komunikačných cieľov, zámerov, funkcií a účinkov; (ii) efektívnosti komunikácie; (iii) komunikačných stratégií; (iv) presupozícií.

(4) Textovoštylistický aspekt (textovoštylistická variabilita komunikačného aktu) sa týka (i) obsahových konceptov; (ii) makrotextových stratégií (v klasickej terminológii slovenskej štylistiky ide o slohové postupy); (iii) monologickej a dialogickej textovej stratégie; (iv) textovej koherencie; (v) textových modelov (žánrov); (vi) intertextových vzťahov.

(5) Psychoštylistický aspekt (psychoštylistická variabilita komunikačného aktu) sa týka: psychických procesov spojených s produkciou a recepciou textu, teda mentálnej konceptualizácie a jej realizácie (vrátane procesov inferencie a predikcie) a psychickej identity autora (autoprezentácie) a príjemcu komunikátu.¹⁶

(6) Socioštylistický aspekt (socioštylistická variabilita komunikačného aktu) má v našom chápaní a v súlade so sociologickým chápaním (porov. napr. Velký sociologický slovník, 1996, prípadne Giddens, 1999) dva základné rozmery: (a) makrosocioštylistický rozmer a (b) mikrosocioštylistický rozmer.

(a) V rámci makrosocioštylistického rozmeru uvažujeme (i) o sociálnej situácii, teda charaktere zväčša inštitucionalizovanej sociálnej aktivity,¹⁷ v rámci ktorej dochádza k verbálnej interakcii,¹⁸ konkrétnejšie máme na mysli činnosti spojené s bežným životom (Giddens, 1999), rozličnou pracovnou činnosťou, vedou a jej popularizáciou, vzdelávaním, administratívou, obchodom, reklamou, politikou, armádou, právom, žurnalistikou, slovesným umením, populárnou kultúrou, subkultúrami, folklórom, náboženstvom, športom a pod.; a (ii) o jazyku ako stratifikovanom diasystéme (variety jazyka v zmysle spisovného jazyka, bežnej štandardnej variety, subštandardných variet, dialektov).

Na tomto mieste je nevyhnutné venovať niekoľko poznámok v úvode naznačenému kľúčovému pojmu našej štylistickej tradície – funkčnému štýlu. Koncept funkčných štýlov vychádza z funkcií jazyka a im prislúchajúcich spôsobov vyjadrovania, teda chápe funkčné štýly ako isté variety¹⁹ národného jazyka. V tomto

¹⁶ Identitu (porov. Velký sociologický slovník, 1996) chápeme ako jednotu vnútorného psychického života a konania; autoprezentáciu ako správanie štylizované v súlade s poňatím seba samého, resp. na vyvolanie priaznivého dojmu o sebe.

¹⁷ K pojmu inštitúcia, kultúrna inštitúcia, inštitucionalizované správanie pozri napr. Keller, 1991, s. 56 – 57: „Instituce představují ustavené způsoby jednání, standardizované způsoby řešení problémů členů určité kultury či společnosti... Instituce je popis činnosti, který musí znát ten, kdo chce v dané kultuře koexistovat s druhými lidmi.“

¹⁸ V podstate ide o prehĺbenejšiu charakteristiku pojmu, na ktorý sa používa terminologické označenie štýlová, resp. komunikačná/komunikatívna sféra (napr. Jedlička, 1978, Bosák, 1990).

¹⁹ Pojem variety názorne vysvetľuje R. Wardhaugh (1992, s. 22 – 23): „...každý jazyk existuje v množstve variet a v istom zmysle je sumou týchto variet... 'varieta' sa definuje prostredníctvom špecifického súboru 'jazykových prostriedkov' alebo 'vzorcov ľudskej reči' (predovšetkým hlások, slov,

zmysle ide v podstate o sociolingvistickú kategóriu, ktorú si osvojila a na svoj obraz prispôsobila a do istej miery „pokrivila“ česká a slovenská štylistika v období od 50. rokov minulého storočia, odchýliac sa tak od klasických východísk Pražského lingvistického krúžku (porov. U základů pražské jazykovědné školy, 1970, s. 42 – 44).

Vo východiskovom koncepte funkčnej reči a funkčného jazyka sa odráža základná kategória funkcie jazyka a funkčnosti, teda účelovosti používania prostriedkov jazyka. V neskorších interpretáciách funkčného jazyka ako funkčného štýlu sa potom vyzdvihuje funkčnosť, účelnosť hlavne z hľadiska tvorcu textu (porov. aj definíciu štýlu J. Mistríka (1997, s. 419), podľa ktorej je „štýl spôsob prejavu, ktorý vzniká *cieľavedomým* výberom a *zákonitým* usporiadaním (zvýraznila D. S.) a využitím jazykových i mimojazykových prostriedkov so zreteľom na funkciu, situáciu, zámer autora, tematiku a na obsahové zložky prejavu“); k tejto interpretácii sa potom pripája aj atribút ustálenosti a pravidelnosti, normovanosti využívania jazykových prostriedkov vzhľadom na základnú funkciu a v podstate aj na komunikačnú sféru (konceptia štýlov súkromného a verejného styku), ktorá na takejto pomerne vysokej úrovni abstrakcie nesie so sebou riziko zjednodušenia existujúcej jazykovo-sociálnej reality, ba až odtrhnutia sa od nej. Termín funkčný štýl nie je už vzhľadom na existujúcu sociálnu a jazykovú situáciu ani vzhľadom na úroveň vedeckého poznania najšťastnejší, pretože v pojme, ktorý označuje, v podstate nejde ani o štýl, ani len čisto o funkciu jazyka. Ostatne, niekoľkokrát sa na to, priamo i nepriamo, v českej aj slovenskej lingvistickej literatúre aj poukázalo. Porov.:

Sám pojem funkčný štýl nestačí obsiahnuť svoju predestinovanú komunikačnú doménu, pretože pod tlakom ustavične sa zvyšujúcich nárokov na komunikáciu na jednej strane dochádza k „špecializácii“ funkčných štýlov (porov. napr. v posledných rokoch vydelenie štýlu rétorického, epištolárneho, náboženského, právnického), na druhej strane sa funkčné štýly navzájom ovplyvňujú (napr. používanie odborných prostriedkov v publicistickej sfére alebo dokonca v bežnej dorozumievacej sfére)... (Bosák, 1991, 1995).

gramatických charakteristík atď.), ktoré môžeme jedinečne spájať s nejakým externým faktorom (predovšetkým geografickou oblasťou alebo sociálnou skupinou). Ak teda môžeme identifikovať jedinečný súbor prostriedkov alebo vzorcov pre každú danú skupinu, bolo by možné povedať, že existujú také variety ako štandardná (= spisovná, pozn. D. S.) angličtina, cockney, reč chudobných obyvateľov New Yorku, oxfordská angličtina, právny jazyk, reč koktailových večierok atď. Jednou z dôležitých úloh sociolingvistiky je potom rozhodnúť, či takéto jedinečné súbory prostriedkov alebo vzorcov naozaj existujú. Ak to budeme chcieť dokázať, narazíme na isté problémy, ale je nepravdepodobné, že sa ľahko vzdáme konceptu 'variety', bez ohľadu na to, aké náročné sa ukázu spomínané ťažkosti. 'Varieta' je jednoducho príliš užitočný koncept na to, aby sme sa ho len tak vzdali“ (prel. D. S.).

... i stabilizované predstavy o funkčných stylech se nám dnes doslova rozpadajú pod rukama, a to často práve pod vlivem subjektivizace některých žánrů (Hoffmannová, 1997).

1. V Pražské škole označuje především „úkol“, který jazykové prostředky s ohledem na lidské výrazové potřeby plní... S pojmem funkce (úkol, poslání) se pracuje i v případě souboru jazykových prostředků (funkční styly), resp. jazyka jako celku. 2. S komunikačně--pragmatickým obratem se rozšířilo užívání pojmu funkce ve smyslu komunikační funkce výpovědi. Protože se však do funkce výpovědi promítá celá řada kontextových informací a proměnných, zdá se souvislost tohoto užití výrazu funkce mimo dosah pojmu funkce, jak s ním pracovala Pražská škola klasického období (Nekula, heslo Funkce, 2002).

V české stylistice nově se objevující pojem, dosud *těžko vymezitelný a definovatelný; obtíže vyplývají jednak z významové plurality pojmu náboženství, jednak z různorodosti forem náboženské komunikace* (Kraus, heslo Náboženský styl, 2002); zvýraznila D. S.

Východiská sa hľadali a hľadajú v uvažovaní o prechodných štýloch, primárnych a sekundárnych štýloch, v konštituovaní nových štýlov. Voči tomuto úsiliu sa ozývali argumenty o nemožnosti vydeľovania ďalších a ďalších štýlov. Domnievame sa, že argument postavený na negatívnom hodnotení rozširovania repertoáru štýlov nie celkom obstojí, keďže verbálna interakcia je zložitá a v úsilí o jej adekvátne zachytenie nemôže byť prekážkou, že vydeľovaných entít je veľa alebo málo. (Koniec-koncov, kto určuje mieru toho, čo je veľa a čo málo – ide tu skôr o uhol pohľadu a mieru abstrakcie pri vedeckej reflexii reality.)²⁰

(b) V rámci mikrosocioštylistického rozmeru uvažujeme o sociálnej identite tvorca a prijímateľa komunikátu, jeho sociálnom statuse a sociálnej role, sociálnej vzdialenosti medzi komunikantmi (na osi familiárna – oficiálna), skupinovej identite a sociálnej hodnote príslušného typu inštitucionalizovaného sociálneho správania (klasická štylistická vertikála vyšší – nižší štýl).

V súvislosti s takto naznačeným socioštylistickým aspektom by bolo podľa nášho názoru nosné využiť vo svetovej sociolingvistike etablovaný pojem/termín register a pracovať s pojmami makrosociálny komunikačný register a mikrosociálny komunikačný register, chápanými ako makro-, resp. mikrosociálne podmienené komunikačné variety.²¹

²⁰ Takéto úsilie predstavoval aj pokus J. Mistríka zmocniť sa existujúcej sociálno-jazykovej situácie primeranejšie realite, zachytený v poslednom vydaní jeho Štylistiky (1997), vydeľujúcej sedem primárnych a 72 sekundárnych štýlov. Podľa nášho názoru neadekvátnosť takéhoto prístupu nespočíva ani tak v počte štýlov ako skôr v nevyjasnených kritériách delenia.

²¹ K vymedzeniu pojmu register, resp. komunikačný register ako „situačne podmieneného spôsobu jazykového prejavu spätého s konkrétnym druhom spoločnej činnosti ľudí“, a ako „spôsobu využívania jazykových výrazov, resp. ... spôsobu konštruovania výpovedí (jazykových prejavov)“ porov. Slančová, 1999, s. 96; Horecký, 2000, s. 45.

VI. Výskumné postoje k štýlovej a stylistickej kvalite komunikačného aktu. Výskumné postoje k štýlovej a stylistickej kvalite komunikačného aktu môžu byť v zásade trojaké: (a) deskriptívny postoj, ktorého cieľom je odpovedať na otázku, ako a prostredníctvom akých prostriedkov sa utvárajú štýlové a stylistické kvality komunikačného aktu; (b) evaluatívny postoj, ktorého cieľom je odpovedať na otázku, akými štýlovými a stylistickými kvalitami sa vyznačuje komunikačný akt, a (c) explanačný postoj, ktorého cieľom je odpovedať na otázku, prečo sa v komunikačnom akte realizujú práve dané štýlové a stylistické kvality.

(a) Z hľadiska deskriptívneho výskumného postoja sa k stylistickej a štýlovej problematike pristupuje na základe opisu (napr. aj kvantitatívneho) výrazových kvalít verbálnej interakcie prostredníctvom výrazových prostriedkov, teda toho, aké prostriedky, procesy a postupy sa zúčastňujú v komunikačnom akte na tvorbe, existencii a percepcii textu. Do úvahy sa berie hlavne výsledok textotvornej a štýlotvornej činnosti (a základná komunikačná jednotka) – text. Opisuje sa tak jedinečná, ako aj viac alebo menej normovaná konfigurácia štýlovej kvality. Pri deskripcii sa zotrváva na úrovni komunikačného aktu a charakterizuje sa jedinečná konfigurácia stylistických kvalít v podobe singulárneho textu, alebo sa abstrahuje na rozličných úrovniach a vzhľadom na rozličné faktory, ktoré sú súčasťou štýlovej kvality. V stylistickej tradícii sa tak vydeľovali subjektívne a objektívne štýly, simplexné a komplexné štýly, individuálne, skupinové, žánrové, funkčné štýly.

V našej koncepcii sú možné dve cesty: po prvé, aj v nami naznačenej koncepcii možno postupovať týmto smerom a abstrahovať vzhľadom na jeden faktor alebo viacero faktorov jednotlivých štýlových a stylistických aspektov komunikačného aktu (porov. 5. časť). Potom by sa dalo uvažovať (vzhľadom na jeden faktor – číselné a písmenové indexy naznačujú smer abstrakcie vzhľadom na faktory uvádzané v 5. časti) napr. o (1)(i) verbálnom a nominálnom štýle; (ii) štýle ústneho a písaného prejavu; (2)(i) štýle telefonickej komunikácie; (ii) gestickom štýle; (iii) štýle masovej komunikácie; (3)(i) štýle výzvom, otázkovom, prosebnom, empatickom, direktívnom atď.; (4)(ii) štýle naratívnom, deskriptívnom, informačnom, výkladovom; (iii) monologickom a dialogickom štýle (štýle monológu a dialógu); (iv) kohéznom, inkohéznom štýle; (v) žánrových štýloch; (5) personálnom štýle; (6) a) (i) štýle jednotlivých sociálnych aktivít; (ii) štýloch komunikácie na báze jednotlivých variet národného jazyka; b) skupinových štýloch, mužskom, ženskom, detskom štýle; oficiálnom, familiárnom, vyššom, nižšom štýle. Tento výpočet je, samozrejme, iba ilustratívny.

Keby sme pri deskripcii a abstrahovaní brali do úvahy komplex jednotlivých entít, mohli by sme hovoriť napr. o štýle (4)(i) dedinských (4)(v)(6)(a)(i) poviedok

(5) Martina Kukučina; štýle (2)(ii) televíznej (4)(v)(6)(a)(i) reklamy; (6)(a)(i) žurnalistickom štýle a pod.

Aj keď je možné aj predchádzajúce riešenie, skôr sa prikláňame k názoru, že existujúcu realitu adekvátnejšie reflektuje chápanie štýlu ako individualizovaného spôsobu verbálnej interakcie. Aj vo vzťahu k individualizácii je možná abstrakcia na rozličných úrovniach, a to tak vo vzťahu k jednému faktoru, alebo ku komplexnému faktoru: ak abstrahujeme vzhľadom na identitu tvorcu textu, uvažujeme o individuálnom štýle, ak abstrahujeme vzhľadom na identitu tvorcu textu v špecifickom type textovej stratégie, napr. v dialógu, môžeme hovoriť o konverzačnom štýle (v zmysle vymedzenia D. Tannenovej ako individuálneho štýlu dialogického správania sa – porov. Hoffmannová, 1996, s. 193). Ak abstrahujeme vzhľadom na identitu sociálnej skupiny, potom môžeme uvažovať (stále sme na pôde verbálnej interakcie) o skupinovom štýle (štýl malej, strednej, veľkej sociálnej skupiny, teda napr. štýl ako spôsob verbálnej interakcie v rámci rodiny); o štýle média – časopisu, televízie, rozhlasu; mestskom štýle; štýle politickej strany; ba až o národnom štýle či štýle istej kultúry.²²

Argumentáciu v prospech takéhoto chápania štýlu môžeme postaviť aj na uvažovaní o tom, že súčasťou textotvorného procesu je štylizračný a štýlotvorný proces, teda rozhodovanie o použití (výbere a usporiadaní) výrazových prostriedkov (pozri našu interpretáciu štylémy), pričom rozhodovanie sa realizuje aktivizáciou axiologického subsystému systému verbálneho správania individua na pozadí vedomého či nevedomého, zautomatizovaného zhodnotenia komunikačnej situácie a štýlovej a štylistickej reakcie na ňu.²³

(b) Evaluatívny výskumný postoj je založený na hodnotiacej reflexii pôsobenia štýlovej a štylistickej kvality. Hodnotiace súdy sa vynášajú vzhľadom na intuitívne, insitné hodnotenie (porov. vyššie v 3. časti), napr. pekný, krásny, vypracovaný, znervózňujúci, príjemný, zádrapčivý, humorný, ironický, alebo vzhľadom na poučené (teoretické) hodnotiace postoje, napr. z hľadiska istej estetickej koncepcie (porov. Plesník, op. cit., ktorý stavia na všeobecnoštylistickom systéme Mikových výrazových kategórií, špecializujúc ho ako estetický systém, ktorý sa netýka len slovesných estetických komunikátov – v Plesníkovej terminológii výpovedí).

²² Sociolingvistické termíny idiolekt, sociolekt potom označujú lingválnu zložku individuálnej alebo skupinovej štýlovej kvality.

²³ V podobnom význame používa F. Miko (1987, s. 23 – 27) termín koncepcia: „objektívne platí semiotická súvzťažnosť štruktúry textu a jeho komunikačnej koncepcie... obsah neexistuje ako taký; existuje len stvárnený istou koncepciou v určitom špecifickom smere“... „základnou podobou štýlu je to, čo voláme „autorským“ (osobným) štýlom. Tzv. funkčný štýl je odvodená, abstraktnejšia kategória. Takouto odvodenou, sekundárnou kategóriou, ale z druhej, konkrétnej strany, je aj pojem štýl textu. Subjekt komunikácie je tu teda zakladajúcim faktorom.“

(c) V rámci explanačného výskumného postoja sa hľadajú princípy, ktoré riadia štýlotvorný proces (ako súčasť textotvorného procesu), teda proces výberu prostriedkov a postupov, ktoré sa uplatňujú pri vytváraní komunikátu v zmysle kvality, ako aj proces ich interpretácie. V rámci explanačného prístupu možno napr. pracovať so sústavou princípov, uplatňujúcich sa vo verbálnej komunikácii, tak ako ich v slovenskej lingvistike chápe, spracúva, modifikuje a postuluje J. Dolník (porov. napr. 1999). V jeho chápaní ide o princípy fungovania jazyka, pričom fungovanie jazyka vidí na základe pragmatických inferencií.

Princípy intuitívne alebo zámerne riadiace štýlotvorný proces vyplývajú podľa nás zo základného axiologicko-pragmatického postoja k verbálnej interakcii. Nazdávame sa, že možno uvažovať o uplatňovaní kooperačného princípu, ďalej princípu funkčnej dominancy a subdominancy (tu ide o to, čo je z hľadiska tvorcu textu v danom komunikačnom akte najdôležitejšie); princípu analógie (opakovanie a napodobňovanie spôsobu využitia niektorých prostriedkov a postupov až po najvyššiu mieru ritualizácie), pričom v rámci princípu analógie je dôležité uvedomiť si existenciu sociálnych, komunikačných, žánrových a štýlových noriem (porov. aj Nebeská, 1996, hlavne 5. kapitola); princípu kreativity a inovácie (úsilie o ozvláštnenie, aktuálnu individualizáciu verbálnej interakcie). Naznačené princípy uvádzame len ako hypotézu a bez hierarchizácie, keďže pôsobenie princípov je síce všeobecné, no aktualizovane (vzhľadom na konkrétnu komunikačnú situáciu) všeobecné a k ich hierarchickému preskupovaniu dochádza potom v aktuálnej (alebo vzhľadom na štýl abstrahovanej) komunikačnej situácii.

Štýl sa vo viacerých teóriách chápe ako základný integračný princíp výstavby komunikátu (porov. napr. Hausenblas, 1963). Naše uvažovanie však ide tým smerom, že koncept štýlu sa nerovná princípu, naopak, štýl je dôsledkom uplatňovania a pôsobenia princípov, ktoré sme sa pokúsili naznačiť.

Literatúra

BOSÁK, J.: Poznámky o funkčných štýloch, komunikačných sférach a niektorých stylistických problémoch. In: Všeobecné a špecifické otázky komunikácie. Red. J. Findra. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 69 – 77.

BOSÁK, J.: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikčného systému. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zost. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 75 – 84.

BOSÁK, J.: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolinguistica Slovaca. 1. Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Zost. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 17 – 42.

ČERNÝ, J.: Dějiny lingvistiky. Olomouc, Votobia 1996.

DOLNÍK, J.: Slovenčina z hľadiska hodnotenia (Výskumný program). In: Studia Academica Slovaca. 24. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul 1995, s. 37 – 43.

- DOLNÍK, J. a kol.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1999.
- FINDRA, J.: Štyléma a text. In: Štylistické otázky textu. Zost. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984, s. 14 – 25.
- FINDRA, J.: Predmet štylistiky. In: Komunikácia a text. Zost. Z. Stanislavová. Prešov, Náuka 2003, s. 19 – 25.
- GAJDA, S.: Stylistics today. *Stylistyka, I*, 1992, s. 5 – 14.
- GIDDENS, A.: Sociologie. Praha, Argo 1999.
- HAUSENBLAS, K.: K základným pojmům jazykové štylistiky. *Slovo a slovesnost, 16*, 1955, s. 1 – 15.
- HAUSENBLAS, K.: Základní okruhy štylistické problematiky (K systematicke v štylistice). In: Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 287 – 293.
- HAUSENBLAS, K.: Situace štylistiky, její koncepce a aktuální úkoly. In: *Slavica Pragensia. XXVI. Problémy štylistiky*. Praha, Univerzita Karlova 1987, s. 9 – 18.
- HAUSENBLAS, K.: Interpretace textu a její druhy v současné komunikaci. *Slavica Pragensia. XXXVII*. Praha, Univerzita Karlova 1988, s. 13 – 24.
- HAVRÁNEK, B.: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 30 – 59.
- HAVRÁNEK, B.: K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka. In: *Studie o spisovném jazyce*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1963, s. 60 – 68.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Štylistika ve Velké Británii (mezi lingvistikou a literární vědou). *Slovo a slovesnost, 54*, 1993, s. 287 – 298.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry. *Slovo a slovesnost, 57*, 1996, s. 191 – 205.
- HOFFMANNOVÁ, J.: Štylistika a ... současná situace štylistiky. Praha, Trizonia 1997.
- HORECKÝ, J.: Jazyk ako systém verbálneho správania. *Slovo a slovesnost, 41*, 1985, s. 101 – 108.
- HORECKÝ, J.: Jazykové vedomie. *Jazykovedný časopis, 42*, 1991, s. 81 – 88.
- HORECKÝ, J.; Slančová, D.: Reč autority a lásky. Reč učiteľky materskej školy orientovaná na dieťa – opis registra. *Jazykovedný časopis, 51*, 2000, s. 44 – 46.
- CHLOUPEK, J. a kol.: Štylistika češtiny. Praha, SPN 1991.
- JANOUŠEK, J.: Sociální psychologie. Praha, SPN 1988.
- JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha, Univerzita Karlova 1978.
- JELÍNEK, M.: Problematika definice pojmu „styl“. *Stylistyka, I*, 1992, s. 19 – 29.
- KELLER, J.: Úvod do sociologie. Praha, Sociologické nakladatelství 1991.
- KOŘENSKÝ, J.: Okolnosti, předpoklady a zásady zkoumání řeči a jazyka z hlediska komunikativního. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. 1. diel. Red. J. Findra. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 16 – 23.
- KRAUS, J.: Heslo Styl náboženský. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 453.
- KRČMOVÁ, M.: Stálé komunikativní faktory a možnosti jejich využití při deskripci stylu. In: *Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie*. 1. diel. Red. J. Findra. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 78 – 85.
- KRČMOVÁ, M.: Heslo Stylém. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 463.
- MACUROVÁ, A.: Jazyk, styl, smysl, text – a štylistika. *Slovo a slovesnost, 54*, 1993, s. 279 – 286.
- MIKO, F. – POPOVIČ, A.: Tvorba a recepcia. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1978.

- MIKO, F.: Cesta k výrazovej koncepcii štýlu. In: *Slavica Pragensia. XXVI. Problémy stylistiky*. Praha, Univerzita Karlova 1987, s. 23 – 27.
- MISTRÍK, J.: Vektory komunikácie. Výberová prednáška zo slovenského jazyka. Bratislava, Univerzita Komenského 1990.
- MISTRÍK, J.: *Štylistika*. 3. vyd. Bratislava, SPN 1997. 585 s.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk. Red. J. Bosák. Opole, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej 1998.
- NEBESKÁ, I.: Jazyk, norma, spisovnosť. Praha, Univerzita Karlova 1996.
- NEKULA, M.: Heslo Funkce. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2002, s. 144.
- ORGOŇOVÁ, O.: Štylistika Jozefa Mistríka po tretí raz. *Slovenská reč*, 63, 1998, s. 301 – 307.
- PAULINY, E.: O funkčnom rozvrstvení spisovného jazyka. *Slovo a slovesnosť*, 16, 1955, s. 17 – 54.
- PLESNÍK, E.: heslá Výrazová kategória. Výrazová sústava. Materiály na prípravu Slovníka estetických výrazových kategórií. Nitra 2001.
- SABOL, J.: Semiotické parametre štýlu. In: *Komunikácia a text*. Zost. Z. Stanislavová. Prešov, Náuka 2003, s. 29 – 34.
- SLANČOVÁ, D.: Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register? In: *Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu*. 1. diel. Ed. P. Odaloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela 1999, s. 93 – 100.
- SLANČOVÁ, D.: *Základy praktickej rétoriky*. Prešov, Náuka 2001.
- Slovník cudzích slov*. Bratislava, Academia 1997.
- STEINEROVÁ, E.: *Štýl textov Hudobných pozdravov v Slovenskom rozhlase*. Diplomová práca. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2000.
- ŠTEKAUER, P. – KAVKA, S. (ed.): *Rudiments of English Linguistics*. II. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2003 (v tlači).
- U základů pražské jazykovědné školy*. Praha, Akademia 1970.
- Velký sociologický slovník*. 1., 2. sv. Praha, Karolinum 1996.
- WARDHAUGH, R.: *An introduction to sociolinguistics*. 2nd. ed. Oxford and Cambridge, Blackwell 1992.
- Z vývinových tendencií a zmien súčasnej slovenčiny*. *Studia Academica Slovaca*. Separát. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2000.

Vincent Blanár

JAZYKOVÁ PRAX A LEXIKÁLNE VÝPOŽIČKY V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ²⁴

BLANÁR, V.: Linguistic Praxis and Lexical Borrowings in the Period between the World Wars. Slovenská reč, 68, 2003, No. 3, pp. 224 – 228. (Bratislava).

The author focused his attention on some lexical borrowings in the Slovak language of the period between the World Wars. He comes to the conclusion, that there are internally linguistic reasons playing relevant role in the process of loanwords domestication. In the language development – especially in vocabulary – there are displayed various extrinsic factors. For example the attitude to the loanwords can be changed in the history of the literary language. For that reason in the process of foreignism examination it should be played attention to the sum of extra-linguistic and internally linguistic factors.

1.1. V medzivojnovom období sa na Slovensku nepodarilo zjednotiť spisovný úzus. Vydavateľstvá i jednotlivé časopisy si vytvárali vlastnú prax. Najmä v dvadsiatych rokoch dosiahla rozkolísanosť spisovnej normy nebývalý rozsah. Rozkolísanosť zisťujeme najmä v miestnych a krajských časopisoch. Inštruktívny je tu, povedal by som „zlý autor“. „Zlý autor“ podáva svedectvo, až pokiaľ mohla siahať rozkolísanosť a nízka znalosť spisovného úzu v medzivojnovom období. Extrémny (hoci nie výnimočný) prípad predstavujú texty, ktorých pôvodcom bol Čech usilujúci sa písať po slovensky. Uvediem príklady z Časopisu slovenského skautstva a študentstva „Bud' pripravený“ I (1923, Žilina): *Tomu všetmu učí sa skaut od mladíka vo svojej svetovej organizácii.* (s. 4). Pravda, ukážkou nízkej jazykovej kultúry môže byť aj text z pera autora Slováka: *Nik nevie a ani není zvedavý, iba vodca pozerá ustavične tu na mračiacu sa nebo a tu zas do nekonečnej dialky, kde u vrchov obzor mu hraničiacich vidí svoj cieľ* (V. Polomský, ib. s. 13). V tomto časopise nájdeme veľké množstvo pravopisných, hláskoslovných, gramatických a lexikálnych chýb. Ako ťažko zápasili v povojnových rokoch autori i redaktori so slovenským pravopisom, gramatikou a štylistikou, dobre vidíme aj z povojnových ročníkov časopisov celoslovenského významu, ako boli napr. Prúdy. Porov. úryvok: *Výškove malo byť vzťahnuté meranie na medzinárodné presné nivellement, ale nemohlo sa toto poduť, lebo bolo zistené...* (V. Adámek, Prúdy, 1923, s. 252).

1.2. V jazykových prejavoch z povojnových rokov sa stretávame s niektorými charakteristickými znakmi. Sčasti sa ešte zachovávajú črty staršieho martinského

²⁴ Čiastočne upravený text príspevku z konferencie o spisovnej slovenčine v rokoch 1918 – 1968, ktorá sa konala v Smoleniciach 10. – 12. 12. 1968 a z ktorej materiály nevyšli v knižnej podobe, hoci boli pripravené na vydanie.

úzu. Spomeňme napr. postavenie zhodného prívlastku, ale v prvom rade druhého zhodného prívlastku za určeným menom: *pečlivosť o deti a osoby dospelé* (Prúdy, 1922, s. 534), *studentstvo Podkarpatoruské* (Prúdy, 1924, s. 598). – Postavenie zvratných zámen *sa, si* dôsledne za slovesom: *čo rodilo sa v duši slovenského ľudu?* (Prúdy, 1922, s. 2) – *keď už slovenský národ ako Laokoon dusil sa v objatí maďarizačného hada* (ib.). Túto črtu badáme aj v povojnových učebniciach, ktorých jazyková stránka bola pod prísnejšou kritikou odbornej verejnosti. Uvádzame niekoľko príkladov z Menšíkovej učebnice *Literárna rukoväť k čítanke pre šiestu triedu slovenských stredných škôl* (Praha 1929). Postpozitívny zhodný prívlastok: *už v septembri r. 1843 vítal báseňkou stredoslovenskou prichádzajúcich vrstovníkov na ústav bratislavský Janko Matúška, rodák dolnokubínsky...* (s. 61); *d'aleko za hranice národa československého* (s. 9); *starodávnosť kultúry slovanskej* (s. 9); *veršovanie naše* (s. 8). Častejšie sa používajú polovetné väzby: *Látku berie zo života skutočného alebo z úst pospolitého človeka..., napodobujúc ľahunký spevný tón i rytmus ľudový, ale spolu stavajúc Jánošíka ako symbol vzkrieseného národa, ktorý rozláme putá a oslobodí sa* (s. 63); – ... a „Tatrin“, *spolok pre slovenskú osvetu, v auguste r. 1844 v svätomikulášskej kaplánke Hodžovej založený, ale už v búrlivom roku 1848 zaniklý, slovenčinu vyhlásil za svoju reč národnú* (s. 62). Častejší je záporový genitív; napr. slovesá *užívať, používať* majú genitívnu väzbu: *tu Dobrovský prvý raz užil výrazu Slovensko v terajšom smysle* (s. 10); (univerzita v Prahe) *podporovala národné uvedomenie, užívajúc latiny a pozdejšie nemčiny ako spisovnej reči* (s. 6). Menšíkova učebnica z r. 1929 archaizuje aj v ohľade lexikálnom: *dejezpyt* (s. 9), *polný zbrojmajster* (s. 12), *kazateľ spisovnej češtiny* (s. 10), *rozdelenie tarchy daňovej* (s. 4), *ktorého... zovú* (s. 6) a pod.

Pre spisovnú slovenčinu medzivojnového obdobia je príznačný vplyv češtiny, zasahujúci hláskoslovie, slovnú zásobu, menej gramatickú stavbu. Relatívne menej bohemizmov nájdeme v Menšíkovej učebnici, podstatne viac v Prúdoch, najviac v časopise *Buď pripravený*. České vplyvy v hláskosloví, napr. *slavný, vliv, slovanština, Štátné nakladateľstvo* (Menšík, V, 1929, s. 10, 66, 8 a titulný list); *zkúšenému oku, známé... chodby* (Prúdy, 1923, s. 251) ; *trochu hlíny, k udržaní a upevnení zdravia* (*Buď pripravený* I, 1923, s. 8 a 34). Cudzie slovo malo v písanej podobe obdobné znenie ako v češtine, hoci v hovorenej reči proces hláskoslovnej adaptácie postúpil ďalej, napr. z *korespondencie* (Prúdy, 1923, s. 36), *keď studovali* (s. 37), *busolným strojom* (s. 253); *historiu, poeziu* (Menšík, V, 1929, s. 6 a 5). V písaní cudzích slov sa jazyková prax často rozchádzala; napr. u Menšíka (s. 64, 62), *vyštudujúc, na štúdiách* (Prúdy, roč. VI, VII, VIII) *udržiavali úzus student, studentstvo*. Z lexikálnych bohemizmov: *nalezince* (Menšík, 1929, s. 4), *vytríbené formy* (ib. s. 5); *sociálna a chudinská pečlivosť o deti* (Prúdy, 1923, s. 534), *zaopatovanie detí nalezencov* (ib. s. 534), *pred novým úkolom* (ib. s. 1), v

obtížnych častiach a tesných prostorách (ib. s. 252); *medzištátne potkanie* (Bud' pripravený, 1923, s. 35), *nestrídmost'* (s. 23) a i. Z morfológických bohemizmov: *na 300 českých dramát*, I. sg. *Goethom* (Menšík, 1929, s.14, 17, 11) a i.

1.3. Porovnanie Menšíkovej učebnice z r. 1932 (*Literárna rukoväť k čítanke pre siedmu triedu slovenských stredných škôl, Praha*) s časopismi *Bud' pripravený* a *Prúdy* ukázalo, že jazykové prejavy vo všetkých zväzkoch sú celkove na vyššej úrovni, ako boli v predchádzajúcom desaťročí. V časopise slovenského skautstva a študentstva je podstatne menej primitívnych jazykových chýb. Ostávajú tu však viaceré bohemizmy, napr. *nepočítajúc v to veliteľstvo, náš kontingent sa mohol pochľubiť, vzkaz, vzkazovať, obor vedomostí* (Bud' pripravený, 1937, s. 7, 42, 14). Aj jazyk článkov v Prúdoch je bližší dnešnej spisovnej norme, hoci tu nájdeme dosť archaických a češtinou ovplyvnených prvkov, napr. u D. Rapanta: *Hľadáme-li ovšem, vlivom výpisku, pramene..., ktorých autor používa* (s. 184, 185). Menšíkova *Literárna rukoväť* menej dôsledne zachováva slovosled martinského úzu, ako sme to videli v učebnici z r. 1929. Porov. ukážku slovosledu: *Hviezdoslav, najhlbší lyrik slovenský skvelých bariev a zvukov, tvorca najumelejších foriem básnických a čistého rytmu* (s. 62) popri takýchto konštrukciách: *Obidve svojským realistickým umením opisujú hynúcu zemiansku slávu* (s. 64). Slovesá *užívať, používať* majú genitívnu rekciiu. Hláskoslovné a lexikálne vplyvy češtiny nie sú v učebnici ojedinelé, napr. *deník* (s. 4), *vlivy* (s. 6), *spravedlivosť* (s. 7), *na úlevu duševnej bolesti* (s. 7), *pečlivosť o prstonárodnú literatúru* (s. 11), *ideálom májovcov bolo líčiť skutočný život* (s. 12) a i. Celkove stoja prejavy z druhej polovice tridsiatych rokov na vyššej úrovni ako prejavy v dvadsiatych rokoch. Pravda, vplyv češtiny sa prejavuje ďalej. V tomto ohľade nastalo výraznejšie zlepšenie až v nasledujúcom desaťročí.

2.1. Za takejto situácie bola na mieste starostlivosť, ktorá sa na stránkach Slovenskej reči venovala rozvoju slovnej zásoby. V prvom rade šlo o hodnotenie prevzatých a cudzích slov z hľadiska jazykovej správnosti. Zásady, o ktoré sa mohla opierať prax Slovenskej reči, formuloval Henrich Bartek a v rezumujúcom článku ich zhrnul L. M. Jánsky. No mnohé návrhy a kritiky (napr. v rubrike *Rozličnosti*) sa neopierali o hlbšie zdôvodnenie. Pozornosť sa v 30. rokoch zameriavala v prvom rade na bohemizmy, pred r. 1918 sa kriticky posudzovali najmä germanizmy a maďarizmy. Preto viaceré Czamblove a Škultétyho lexikálne výklady o nepotrebných a nesprávnych germanizmoch, prípadne maďarizmoch, ktoré sa odtláčali v prvých ročníkoch Slovenskej reči, boli v tridsiatych rokoch dosť anachronické; napr. J. Škultéty odmietal slová *spolupráca* (z nem. *Mitarbeit*; lepšie vraj *spoločná práca*), *samozrejmy* (z nem.; odporúča *jasná vec*). Aj pri hodnotení prevzatých slov sa vychádzalo zo zásad jazykovej svojskosti. V II. ročníku Slovenskej reči H. Bartek pripomína: *Neobávame sa tak germanizmov, ale „odfarbenia slovenčiny“, straty svojskosti, „ktoré sú znakom štrukturálnej samostatnosti slovenčiny oproti češtine“.*

L. M. Jánský (c. d., s. 271) zistil, že z 3134 lexikálnych zásahov v Slov. reči 46,5 % sa týkalo bohemizmov, 8,2 % germanizmov, 3 % maďarizmov a 29,8 % rozličných nesprávnych slov a zvrátov nejasného pôvodu.

2.2. Zámer odstrániť nepotrebné prevzatia bol v podstate správny. Diskutabilné boli niektoré teoretické východiská, v mene ktorých sa prevzaté slová posudzovali. Neodporúčalo sa ponechať niekoľko slov pre ten istý pojem (ak ide o slová, ktoré živá reč nepozná). Ak sa používa jedno slovo pre niekoľké pojmy, teba „vziať slovo funkčne nepreťažené“, resp. teraz ustupujúce (ináč by zaniklo). Nepotrebný je novotvar, ktorý by sa kryl s významom staršieho slova pre ten istý pojem. K tomu treba pripomenúť aspoň toľko: úplná synonymia, pri ktorej sú slová zameniteľné vo všetkých kontextoch, je len extrémny prípad synonymných vzťahov. Pôvodne synonymné výrazy sa v priebehu lexikálneho vývinu viac alebo menej diferencujú v smere sémantickom alebo štylistickom, prípadne ich lexikálna hodnota sa odlišuje aspoň syntagmatickými vzťahmi. Keď sa chápe slovo izolovane a nie v začlenení do lexikálnych vzťahov, neodhalíme jeho miesto v lexikálnej stavbe a zjednodušene riešime otázku jeho vhodnosti v zložitých potrebách moderného spisovného jazyka. Potreby pojmovo presného vyjadrovania v odbornej reči sa neraz uspokojujú preberaním výrazových prostriedkov z príbuzných i nepríbuzných jazykov. Rozsah lexikálnych prevzatí závisí od stupňa vybudovania odborného názvoslovnia v danom odbore a od teórie jazyka a jazykovej kultúry. Lexikologické východiská sú slabšou stránkou v jazykovednej teórii Slovenskej reči. Preto niektoré odporúčania Slovenskej reči jazyková prax neprijala.

2.3. Pri lexikálnom vplyve príbuzného jazyka treba rozlišovať viaceré typy prevzatí, ktoré sa do novej slovnej zásoby nezačleňujú rovnako.

a) Prevzatím vzniká nový hláskový variant alebo slovotvorná dubleta, napr.

tieň – stien (z č. *stín*)

oficiálny – oficielný (podľa č. *oficielní*)

bedár – biednik (k č. *bídník*)

S týmto typom prevzatí sa stretáme pri interferencii príbuzných jazykov. Podobné hláskové novotvary sa v kodifikovanom spisovnom útvare skoro vysúvajú na okraj slovnej zásoby a zo spisovného jazyka sa odstraňujú. Odmietanie prevzatí typu *stien*, *biednik*, *oficielný* a zdôrazňovanie základných domácich podôb ako jedine správnych bolo v medzivojnovom období celkom na mieste.

b) Prevzal sa nový výraz pre známy pojem, ktorý už mal v spisovnej slovenčine svoje vyjadrenie. Tu možno rozlišovať viaceré prípady. Napr.: Z češtiny prevzaté slovo *nabídka* (vedľa staršieho zdomácneného slova *oferta*) sa v slovenskej spisovnej lexike neudržalo. Rozšíril sa novotvar *ponuka* a starší výraz *oferta* sa archaizoval. Z češtiny prevzatý gnozeologický termín *pojem* v slovenčine zdomácnel, hoci sa radilo ponechať len staršie domáce slovo *pochop*. Nastala významová a štylistická

diferenciácia, novšie prevzatie ostalo vo filozofickej terminológii. Novšie prevzatie *prázdniny* sa stalo základným synonymom oproti staršiemu zdomácnenému *vakácie*. Uvedené príklady ukazujú, že lexikálne prevzatia tohto typu sa do slovenskej slovnej zásoby nezačleňujú rovnako.

c) Prevzalo sa pomenovanie pre nový, potrebný pojem. S týmto druhom lexikálnych výpožičiek sa stretáme najmä pri budovaní terminologických sústav, napr.: *telocvik*, *predklon*, *výskok* atď. Prevzaté slová tohto typu sa v spisovnej lexike držia najpevnejšie. V slovenskej spisovnej slovnej zásobe sa neraz udržali aj také lexikálne výpožičky, ktoré puristická prax odmietala. Napr. J. Škultéty odmietal slová *rozvod* a *rozluka*, ale rozhodla potreba odlišovať v právnickom názvosloví dva pojmy dvoma termínmi. – Z češtiny prevzaté slovo sa udržalo, keď dostalo v slovenčine užší, špecifikovaný význam: *úkol*, *úkolová mzda* (na stránkach Slovenskej reči sa odmietalo). – Keď sa potrebné prevzaté slovo dostalo do homonymného vzťahu s domácim slovom, hláskovo sa diferencovali, napr. *obor* – *odbor*.

V tomto smere poskytuje slovenská lexika v medzivojnovom období vďačný materiál pre lexikologické štúdium.

2.4. Už z toho, čo sme doteraz spomenuli, sa ukázalo, že v procese zdomácnovania prevzatých lexikálnych prvkov hrajú dôležitú úlohu interne jazykové príčiny. V jazykovom vývine – a v najväčšej miere sa to týka slovnej zásoby – sa prejavujú aj rozličné vonkajšie okolnosti. Napr. postoj k prevzatým slovám z rozličných jazykov sa môže v priebehu dejín spisovného jazyka meniť. Preto si pri výskume prevzatých a cudzích slov treba všímať súhru mimojazykových a interne jazykových činiteľov. Pri niektorých prevzatých slovách jestvuje isté napätie medzi procesom zdomácnovania a kodifikáciou, ktorá sa opiera o vyvíjajúcu sa teóriu jazykovej kultúry.

SPRÁVY A RECENZIE

Monografia o hydronymii povodia Turca

Krško, J.: *Hydronymia povodia Turca*. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied UMB 2003. 170 s.

V slovenskej onomastike po klasickom diele V. Šmilauera spred sedemdesiatich rokov, ktoré vyšlo pod názvom *Vodopis starého Slovenska* (1932), po monografií B. Varsika *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10. – 12. storočí* (1990) a po sérii novátorsky významných etymologických štúdií Š. Ondruša je Krškova *Hydronymia povodia Turca* popri monografiách Ľ. Sičákovej *Hydronymia slovenskej časti povodia Slanej* (1996) a M. Majtána a P. Žiga *Hydronymia povodia Ipl'a* (1999) treťou zo série monografií o vodných názvoch z územia Slovenska spracúvaných podľa povodí, ktoré vyšli na Slovensku za posledných desať rokov. Okrem toho vyšli v Poľsku monografie M. Majtána a K. Rymuta o hydronymii povodia Oravy *Hydronymia dorzecza Orawy* (1985) a v Nemecku v sérii *Hydronymia Europaea* o vodných názvoch povodia Dunajca (a Popradu) *Gewässernamen im Flußgebiet des Dunajec (Nazwy wodne dorzecza Dunajca)* (1998).

Monografia Jaromíra Krška obsahuje turčiansku hydronymiu povodia rieky Turiec ako súčasť povodia Váhu (z povodia Váhu bolo takto dosiaľ podrobené monografickému výskumu iba povodie Oravy). Spracovaná je podľa modelového vzoru spracúvania nemeckej a európskej hydronymie v sériách *Hydronymia Germaniae* a *Hydronymia Europaea*, takže takéto sprístupnenie historickej i súčasnej hydronymie je kompatibilné s podobnými monografiami o nemeckej, poľskej aj o slovenskej hydronymii z povodia Slanej a Ipl'a. Navyše autor podrobnejšie rozpracoval úvodné časti o predmete, metódach a o cieľi práce, osobitne dôkladne kapitoly o mikroštruktúrnych vzťahoch v hydronymii, o kolonizačných vplyvoch na hydronymiu Turca a o vplyvoch sociálnych skupín na formovanie názvov, ako aj lexikálno-sémantickú, slovotvornú a štruktúrnotypologickú charakteristiku, čo, samozrejme, nie je na škodu veci.

Ťažiskom práce sú abecedné dokladovo-výkladové slovníky názvov vodných tokov a názvov vodných plôch, vodopádov a prameňov. Predstavuje to spolu štyristotridsať vodných objektov a sedemstoštyridsať názvov. Heslá sú vybudované štandardným spôsobom. V záhlaví sa uvádza názov objektu v štandardizovanej

spisovnej podobe, v encyklopedickej časti hesla je uvedené zaradenie objektu do hydrografickej siete, údaje o dĺžke toku, výške vodopádu, rozlohe nádrže, lokalizácia prameňa a ústia toku. V dokladovej časti sa uvádzajú v chronologickom poradí od najstarších zápisov po súčasnosť doklady s uvedením roka a so skratkou prameňa a doklady vecne súvisiacich osadných a terénnych názvov utvorených z rovnakého slovného základu. Výkladová časť obsahuje stručný etymologický výklad názvu alebo názvov daného objektu s uvedením základnej literatúry. Prácu dopĺňa prehľad hydrografického členenia povodia s mapkou.

Jednou z vážnych úloh slovenskej onomastiky je postupné spracovanie historickej a súčasnej hydronymie z povodí všetkých slovenských vodných tokov. Intenzívne sa pracuje na monografii z povodia rieky Nitry, pripravujú sa monografie o hydronymii z povodia Hrona a Váhu. Preto s radosťou vítame novú banskobystrickú vydarenú a aj graficky pekne vybavenú Krškovu monografiu.

Milan Majtán

ROCCHI, L.: Hungarian Loanwords in the Slovak Language. II (L – R). Trieste, Università degli studi di Trieste – Dipartimento di scienze del linguaggio, dell'interpretazione e della traduzione 2002. 86 s.*

Keď sme na záver recenzie prvého zväzku slovníka výrazov maďarského pôvodu v slovenčine od talianskeho jazykovedca Luciana Rocchiho¹ vyslovili „nádej, že slovakistika v blízkom čase získa k dispozícii aj ďalšie zväzky *Maďarských prevzatí v slovenčine*“,² nevedeli sme, že už koncom roku 2002 vyjde druhý zväzok tohto diela, obsahujúci vyše 400 heslových výrazov začínajúcich sa na písmená *L* až *R*.

Materiál spracovaný v druhom zväzku v zásade potvrdzuje mnohoaspektovosť skúmanej problematiky, ako sme ju naznačili v citovanej recenzii. Etymológov zaujmú najmä nové, resp. alternatívne výklady slovenského lexikálneho materiálu. Tak napr. v prípade slk.³ *lafna* „ľahká žena, pobeľlica“ (Slovník slovenského jazyka

* Recenzia vznikla v rámci realizácie projektu *Stručný etymologický slovník slovenčiny – záverečné práce* (grant VEGA č. 2/3063/23).

¹ KRÁLIK, L.: Nad novým slovníkom maďarských prevzatí v slovenčine. (Rocchi, L.: Hungarian Loanwords in the Slovak Language. I [A – K]. Trieste 1999.) Slovenská reč, 67, 2002, s. 81 – 91.

² Tamže, s. 91.

³ Použité skratky jazykov: dl. – dolnolužický, fr. – francúzsky, gr. – grécky, ide. – indo-európsky, lat. – latinský, maď. – maďarský, nem. – nemecký, poľ. – poľský, psl. – praslovanský,

[ďalej SSJ]: „kraj[ové] pejor[atívne]“, ktoré sa vysvetľovalo ako prevzatie z bavorského nem. *läufe* „Herumtreiberin“,⁴ L. Rocchi predpokladá súvislosť s maď. dial. *lafanc* „handra; otrhaná osoba; (adj.) spustnutý“; v prospech takejto interpretácie možno uviesť aj sémantickú paralelu v podobe slk. dial. *handra* „nemravná, ľahká žena; pobehlica“.⁵ – Materiál uvedený v hesle *maslak, maslaš* „orientálne sladké víno“ v Historickom slovníku slovenského jazyka (ďalej HSSJ) je podľa autora potrebné rozdeliť do dvoch samostatných hesiel. Doklady *predce šturmovali, junakom maslaku dali, by smeľeho srdce byli* a (*derviši*) *kdíž sa z gistého nápoja, který oňi masslokem gmenugú, nalegú, wtedi wssecki swé smisli traťá* akiste obsahujú výraz, ktorého východiskom je staršie turecké *masliq* „blen; durman“,⁶ indické konope“ (v príslušných kontextoch ide o označenie omamného nápoja pripravovaného zo semien rozličných rastlín), v kontexte v *antalkoch maslaš, suchohroznove v tristo butelkach*⁷ však možno podľa L. Rocchiho identifikovať maď. *máslás* s významami „víno rozriedené vodou; matolinové víno“ i „kvalitné tokajské víno“ (odvodenina od maď. *másol* „napodobňovať“).⁸ – Gemerské expresívum *mondok* „penis“ autor usúvzťazňuje s maďarskou slovesnou formou *mondok* „hovorím“, pričom tu predpokladá sémantický posun v smere „hovorím (o tom, čo sa nesmie pomenovať)“ > „(spomínam) časť tela (ktorej názov sa nesmie vysloviť)“; išlo by teda o výraz tabuistického pôvodu.⁹

Aj v druhom zväzku *Maďarských prevzatí v slovenčine* nachádzame materiál, ktorý môže byť zaujímavý z hľadiska poznania mechanizmov adaptácie hungarizmov v slovenčine. Tak napr. pri výrazoch *palcát* či dial. *lašút* „pomalý tanec“ ide z etymologického hľadiska o pôvodné akuzatívne formy maď. *pálca* „palica“ a *lassú* „pomalý; pomalý tanec“; maď. *páholy*, prevzaté v staršom význame „sýpka“, nadobudlo pod vplyvom slovenských výrazov tvorených sufixom

slk. (slc.) – slovenský, stsl. – staroslovenský, ukr. – ukrajinský.

⁴ Porov. RUDOLF, R.: Die deutschen Lehn- und Fremdwörter in der slowakischen Sprache. Wien 1991, s. 82.

⁵ Slovník slovenských nářečí (ďalej SSN). I. Bratislava 1994, s. 547.

⁶ V tomto význame prevzaté (prostredníctvom maď. *maszlag*) aj do slk. *maslag, maslak* „durman“ (Kálal); porov. heslo *maslag* recenzovanej práce.

⁷ Doklad z pamiatky MATZ, S.: Scepusio-Verallaei presbyteri almae dioecesis Scepusiensis carmina (1779 – 1785).

⁸ Autor poukazuje v tejto súvislosti aj na slk. *máslaš* „druh vína vyrobeného pridaním kvasnicových kalov, ktoré ostanú po prekvasení a pretočení tokajských výberov a samorodných vín do tokajského stolového vína“ (ŠALING, S. – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Veľký slovník cudzích slov. Bratislava – Veľký Šariš 1997, s. 749).

⁹ Azda aj v tejto súvislosti možno pripomenúť úlohu cudzieho jazyka pri fenoménoch súvisiacich s jazykovým tabu: „Beim Sprachtabu läßt sich immer wieder beobachten, daß alles, was in einheimischer Sprache der Zensur unterliegt, in fremder Sprache ohne Bedenken ausgesprochen werden darf“ (HAVERS, W.: Neuere Literatur zum Sprachtabu. Wien 1946, s. 128).

-ovňa (*prešovňa*¹⁰ a i.) formu *páhovňa* (Bernolák) a pod. Niektoré maďarské výrazy vstúpili do formálnej i sémantickej interakcie s domácou slovenskou lexikou, čo viedlo k procesom ľudovoetymologickej adaptácie. Východiskom výrazu *mámor* „(o)mámení, opojení“ (Kálal) je maď. *mámor*,¹¹ ktoré sa v slovenčine druhotne zblížilo so slovesom *mámit*¹² a nadobudlo význam „mámenie, zvod, ošial“.¹³ Slk. *pacala*, prevzaté z maď. *pacal* „vnútornosti; držky“, sa v slovníku bratov Kálalovcov sémantizuje ako „jídlo z masa, jež bylo v *pácu*“, čo svedčí o jeho sekundárnej asociácii so slk. *pác* „odvar z korenia a zeleniny na úpravu a konzervovanie mäsa“ (v konečnom dôsledku prevzatie z bavorsko-rakúskeho *páz*, zodpovedajúceho spisovnému nem. *Beize*). Ľudovoetymologická reinterpretácia akiste zohrala podstatnú úlohu v sémantickom vývoji výrazu *planéta*, ktorý L. Rocchi uvádza (v nadväznosti na slovník bratov Kálalovcov) aj vo význame „ľahká žena (loose woman)“: ten podľa všetkého vznikol v dôsledku zblíženia so slk. *planý* (< psl. **polnъ*).¹⁴

Ako sme naznačili už v recenzii prvého zväzku slovníka L. Rocchiho, špecifický problémový okruh v rámci výskumu maďarsko-slovenských jazykových kontaktov tvorí úloha maďarčiny pri sprostredkovaní lexikálneho materiálu ďalších jazykov; v tejto súvislosti sme poukázali na potrebu zohľadňovať v tejto sfére tzv. princíp svojbytnosti, vychádzajúci z priority etymologizácie výrazu v kontexte domáceho jazyka.¹⁵

V prípade slk. *pánt*, ktoré má svoje východisko v nemčine (spisovné nem. *Band*), súhlasíme s názorom L. Rocchiho, ktorý tu predpokladá sprostredkujúcu úlohu maď. *pánt* (< nem.): implicitný argument, že v prípade priameho prevzatia z nemčiny by sme očakávali formu *pant*,¹⁶ považujeme za korektný a presvedčivý. Podobne možno hovoriť o maďarskom prostredníctve aj pri niektorých novších výrazoch pochádzajúcich zo západných jazykov – porov. napr. slk. dial. *ontárió*, *rádió* (s koncovým -ó, zodpovedajúcim zákonitostiam maďarského fonologického systému) oproti spisovnému slk. *ontáριο*, *rádio* a pod.

¹⁰ Doložené už r. 1569 (HSSJ IV, 1995, s. 408).

¹¹ V konečnom dôsledku turcizmus prevzatý z arab. *mah mūr* „opitý, omámený“.

¹² Z psl. **mamiti*, рогов. Этимологический словарь славянских языков. Пра slavянский лексический фонд (ďalej ESSJa). XVII. Москва 1990, s. 187 – 188.

¹³ SSJ II, 1960, s. 91 („bás[nické]“).

¹⁴ Zdá sa, že analogicky podľa *planéta* v uvedenom význame bolo utvorené aj *hluchéta* „hluchá žena“ (ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nářečový slovník [ďalej GNS]. Martin 1982, s. 101; SSN I, s. 579: „gem[erské] pejor[atívne]“).

¹⁵ L. Králik, Nad novým slovníkom..., s. 86 (tam aj ďalšia literatúra).

¹⁶ Autor uvádza v tejto súvislosti české *pant*; analogickú formu (s krátkym *a*) zodpovedajúcu spisovnému slk. *pánt* nachádzame aj v rôznych slovenských dialektoch, v ktorých existuje fonologická opozícia kvantity (porov. materiál kartotéky SSN v JÚLEŠ SAV).

Ak však slovenský výraz nemá formálne ani sémantické charakteristiky, ktoré by naznačovali sprostredkujúcu úlohu maďarčiny, pokladáme za adekvátnejšie hovoriť v prípade slovenčiny o priamom prevzatí z ďalšieho jazyka, resp. konštatovať paralelné, nezávislé prevzatie príslušného výrazu do slovenčiny aj maďarčiny. Z týchto dôvodov zaujímame zdržanlivé stanovisko k jednoznačnej charakteristike slk. *planéta* ako hungarizmu.¹⁷ ak v prípade maď. *planéta* autor nachádza jeho etymologické východisko v latinskom výraze gréckeho pôvodu,¹⁸ nevidíme dôvod, aby sme nepostupovali rovnako aj pri slk. *planéta*.¹⁹ Domnienku, že slk. hist. *plebánus* „správca farnosti, katolícky farár“ je relatinizovaným prevzatím z maď. *plébános*, ktoré je samo prevzaté z latinčiny,²⁰ pokladáme za príliš komplikovanú: nielen z formálneho i sémantického hľadiska, ale aj z extralingvistických príčin je podľa nášho názoru predsa len jednoduchšie uvažovať o priamom, nesprostredkovanom prevzatí v smere cirkevné lat. *plēbānus*²¹ > slk. *plebánus*, resp. (so stratou latinskej koncovky) *pleban*. Priame prevzatie z latinčiny predpokladáme (napriek existencii hungarizmov *portapénz*, *portáš*) aj pri výraze *porta* „brána“. – Pokiaľ ide o pôvodom nemecký jazykový materiál, výklad vychádzajúci z priameho nemecko-slovenského jazykového kontaktu by sme uprednostnili napr. pri niektorých výrazoch z okruhu vojenskej terminológie (*maštrovať*,²² *obšit*), ale aj pri výrazoch ako *preš* či *láda*.²³ – Slk. *more* „prezývka Róma“ možno objasniť ako sekundárne etnonymum, vzniknuté na základe rečových

¹⁷ „The derivation of the Sl[ovak] word from Hung[arian] can hardly be refuted“ (s. 53 recenzovanej práce). Maď. *planéta* je doložené od r. 1538, slovenský výraz až neskôr (porov. poznámku č. 19).

¹⁸ „Hung[arian] *planéta*... < L[atin] (< Gr[reek]) *planeta*“ (tamže).

¹⁹ Formu *planét*, doloženú v staršej slovenčine, autor interpretuje ako prevzatie z nemčiny (porov. nem. *Planet*); táto forma však mohla vzniknúť aj na základe lat. formy *planēs*, gen. sg. *planētis* < gr. *πλῆνῆς*, gen. sg. *πλῆνῆτος* (porov. *Lexicon totius Latinitatis ab Aegidio Forcellini*. Tomus III. Patavii MCMXXX, s. 728, s. v. *plānēta*). – Zo spracovania hesla *planéta* v recenzovanej práci vyplýva, že (novšia) forma *planéta* je v slovenčine doložená až od roku 1796 (autor sa odvoláva na HSSJ); tu však treba uviesť, že v hesle *planéta*, *planét* v HSSJ nachádzame aj jednoznačné staršie doklady na femininum *planéta*: *od behu planet* (gen. pl. fem. – Ľ. K.) *nebeskich wetri puwod magu* (Gavlovič, H.: *Sskola krestanska... Pruské 1758*), resp. *gsu tolikéz knihy gehu na dennjm swetle, kteréž mu samé planétu* (sic!) *čtu* (*planéta* vo význame „osud“; Farár politician aneb zběhlý a včený cžlowěk a idiota... Trnava 1744). Kolísanie v gramatickom rode napokon naznačuje aj najstarší doklad uvedený v HSSJ: *planetuw* (masc.) *gest sedem, každa* (fem.) *w osobitnem swem kolese* (Komenský, J. A.: *Ianua lingvae latinae...*, slovenský rukopisný preklad F. Buľovského z r. 1666).

²⁰ „O[ld]Sl[ovak] *plebánus* [1669 (HSSJ)] ‘parish priest’ may be a borrowing from Hung[arian] *plébános* with a re-latinized ending rather than a direct Latinism“ (s. 53, s. v. *plébánia*).

²¹ SLEUMER, A.: *Kirchenlateinisches Wörterbuch*. Unter umfassendster Mitarbeit von Joseph Schmid. Hildesheim – Zürich – New York 1996 (reprint vydania z r. 1926), s. 613, s. v. *plēbānūs*.

osobitostí príslušníkov iného etnika,²⁴ ako boli vnímané v slovenskom prostredí;²⁵ preto sa domnievame, že je tu korektnjšie hovoriť len o slovensko-maďarskom paralelizme. – Slk. *rande* autor interpretuje ako prevzatie z maď. dial. *randé*, ktoré vzniklo skrátením maď. *randevú* (< nem. < fr. *rendez-vous*); v takom prípade je však potrebné riešiť aj vzťah uvedeného slk. výrazu k českému *rande* „schůzka milenců; dostaveníčko“.²⁶

Nasledujúce poznámky sa týkajú výrazov, pri ktorých možno podľa nášho názoru uviesť niektoré doplnky či spresnenia slovakistického, resp. slavistického charakteru.

Lopta. – Etymologický výklad uvedený v hesle by bolo žiaduce doplniť o interpretáciu, ktorá rekonštruje už psl. **lapъta*, **lopъta*²⁷ ako odvodneniny od expresívnych slovies **lapъtati*, **lopъtati*; v zmysle takejto rekonštrukcie psl. **lapъta*, **lopъta* súvisí „с шумовой характеристикой производящего глагола“²⁸ – zo sémantického hľadiska by teda išlo o motiváciu typu **„čo sviští a pod.“* > „(letiaci) lopta“.

Marháš. – Autor zaradil do svojho slovníka aj gemerské dial. *marháš*, ktoré J. Orlovský²⁹ uvádza vo význame „márnotratník“, pričom upozorňuje, že slovo sa používa iba v spojení *prišlo z dráša na marháša* „ľahko získaný majetok ľahko sa premrhá“; L. Rocchi predpokladá, že tu ide o prevzatie zo staršieho maď. *marhás* „blázon, hlupák“, odvodeného od maď. *marha* „hovädo, dobytok; hlupák“,³⁰ a že

²² Autor tu predpokladá prevzatie z maď. *masíroz* < nem. *marschieren* (s. 22); forma *mašírovať* však mohla vzniknúť aj priamo v slovenčine zo staršieho *maršírovať* (porov. HSSJ II, 1992, s. 264, s. v. *mašírovať*, *maršírovať*) disimiláciou *r-r- > 0-r-*. Ďalšie doklady na takúto disimiláciu uvádza STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. I. Úvod a hláskoslovie. 3., doplnené vydanie. Bratislava 1967, s. 586.

²³ K dlhému *á* v koreni porov. aj slk. *ládovať* „nakladať“, resp. hist. *ládholc* „drevené brvno určené na debnenie, podbíjanie“ (HSSJ II, 1992, s. 182).

²⁴ K ďalším súvislostiam naznačenej problematiky pozri napr. WINKLER, A.: *Ethnische Schimpfwörter und übertragener Gebrauch von Ethnika. Muttersprache* (Wiesbaden), 104, 1994, s. 326–327 (tam aj početné príklady na etnické názvy motivované jazykovými osobitosťami).

²⁵ V tomto kontexte môže byť zaujímavé aj hodnotenie zo strany etnológov: „Majoritné obyvateľstvo vnímalo rómsky jazyk prevažne ako nezrozumiteľný, v jeho zvukovej podobe, prípadne sa ako atribúty Róma používali niektoré jednotlivé slová. Bolo to predovšetkým spomínané bežné oslovenie ‚more‘, pochádzajúce z rómčiny (chlapče, človeče), alebo ‚dža, more‘ (choď, človeče). Vyskytuje sa tak v piesni, ako i v rozprávaniach či parémiách... So slovom ‚more‘ sa stretávame aj v moravských a poľských piesňach“ (KREKOVICHOVÁ, E.: *Medzi toleranciou a bariérami. Obraz Rómov a Židov v slovenskom folklóre*. Bratislava 1999, s. 31).

²⁶ Příruční slovník jazyka českého. Díl IV. Část 2. Praha 1944–1948, s. 617 („hovor.“).

²⁷ ESSJa XIII, 1987, s. 32, s. v. **lapъta*; XVI, 1990, s. 78–79, s. v. **lopъta*.

²⁸ ESSJa XVI, 1990, s. 79.

²⁹ GNS, s. 171 (doklad z Muránskej Dlhej Lúky).

³⁰ Porov. s. 19–20 recenzovanej práce, s. v. *marháš*.

gemerské *marhás* môže znamenať „blázon“.³¹ Podľa nášho názoru tu došlo k skríženiu dvoch etymologicky rôznych výrazov, slovenského a maďarského. Vzhľadom na význam, ktorý uvádza J. Orlovský, možno pri pokuse o etymologizáciu tohto výrazu vychádzať zo slk. *mrhač*, dial. aj *mrháč* (Kálal) „márnotrtník“; v gemerskej oblasti (vrátane Muránskej Dlhej Lúky, kde bolo príslušné spojenie zaznamenané³²), známej fonetickou zmenou *č > š*, by sme však očakávali formy *mrhaš*, *mrháš*. Keďže v nárečí Muránskej Dlhej Lúky sa zachováva slabičné *r*,³³ sotva tu možno predpokladať pravidelný fonetický vývin *r > ar*, a preto musíme hľadať pre zmenu začiatočného *mrh-* > *marh-* iné vysvetlenie: pokladáme za veľmi pravdepodobné, že tu nastala kontaminácia gemerského *mrhás* so spomínaným maď. *marhás*. Ako je známe, podmienkou kontaminácie výrazov je ich významová blízkosť – v tomto prípade možno akiste vyjsť zo sémantiky nerozumného, nerozvážneho miňania, mrhania a pod.; porov. aj údaje slovníka bratov Kálalovcov, kde sa ako synonymá pre výraz *mrháč* „márnotrtník“ uvádzajú *márník* a hungarizmus *marha*.

Molvá. – Autor cituje tento výraz z práce P. Királyja o nárečí Malčíc na východnom Slovensku a interpretuje ho ako prevzatie z maď. dial. *molyva*, *molva*; dodajme, že pôvod tohto slova nie je podľa novších maďarských etymologických slovníkov známy.³⁴ Slk. výraz má však oveľa väčšie teritoriálne rozšírenie³⁵ a vzhľadom na formálne paralely v iných slovanských jazykoch ho možno interpretovať ako domáce slovo, etymologizovateľné v slovanskom kontexte – či už ako derivát od ide. **mel-* „zermalmen, schlagen, mahlen“³⁶ (so sémantickým vývinom typu „čo je rozdrvené“ > „piesok“ > „piesočnatý ostrov; močaristý terén [s piesočnatými ostrovmi]“ a pod.), alebo od ide. **meu-*, **meu-* „feucht, moderig, netzen, unreine Flüssigkeit, beschmutzen“.³⁷

³¹ „On the basis of the aforementioned saying, Orlovský gives the Sl[ova]k word the meaning ‘spendthrift’, but we think it could simply mean ‘fool’“ (s. 20).

³² Porov. aj formu *dráš* v uvedenom prísloví, ktorú J. Orlovský sémantizuje ako „dráč, vydierač“ (s. 69).

³³ Porov. doklady na formy typu *mrdnút'*, *mrcha*, *mrviť'* (*sa*) z tejto lokality, ako ich uvádza GNS.

³⁴ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. II. Budapest 1970, s. 946: „Ismeretlen eredetű“; Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. II. Budapest 1997, s. 990: „Unbek[annt] Urspr[ungs]“.

³⁵ Pozri novšie MAJTÁN, M.: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava 1996, s. 150 – 151.

³⁶ KRÁLIK, L.: Slovenský geografický termín *molva*. Slovenská reč, 59, 1994, s. 84 – 90. – V tejto súvislosti sa možno zmieniť aj o maď. dial. *molyva* „Fischbrut“ (doložené od r. 1834), ktoré autori spomínaných etymologických slovníkov oddeľujú od maď. *molyva*, *molva* „Morast, Sumpf; bewaldete Sandinsel“: akiste aj tu ide o prevzatie zo slovanského **molьva*, predstavujúceho odvodeninu od psl. **molь* (~ psl. **mel-ti* < ide. **mel-* v uvedenom význame), ktorého reflexy sú doložené aj vo významoch typu „мелкая рыба“, „мелкая, только что выведшаяся рыбка“ a pod.; porov. ESSJA XIX, 1992, s. 205 – 206, s. v. **molь II*.

Oblok. – Proti predpokladu, že slk. *oblok* je prevzaté z maď. *ablak*, ktoré je samo prevzatím zo slovanských jazykov, svedčí podľa nášho názoru vokalizmus slk. výrazu: aj v slovenčine by sme očakávali formu *ablak*. Keďže slk. *oblok* (hist., dial. aj *oblak*) nachádza paralely o. i. v lužickej srbčine, kde z lingvogeografických príčin nemožno uvažovať o maďarskom vplyve, uprednostňujeme etymologickú interpretáciu, v zmysle ktorej je slk. *oblok*, *oblak* reflexom psl. **ob-vьlokъ*, **ob-vьlakъ* „runder oder ovaler Gegenstand; Fensteröffnung“.³⁸

Pajzák. – V nadväznosti na autorov výklad slk. dial. *pajzák* „nadávka vyrastajúcemu chlapcovi; darebák a i.“ ako prevzatia z maď. *pajzán* „neslušný, nehanebný; darebácky“ možno dodať, že príslušný maďarský výraz sa azda stal východiskom aj pre slk. *pajznút'* „ukradnúť“.³⁹

Pastier. – V hesle *pastor* sa autor zmieňuje aj o slk. *pastier*, pri ktorom uvažuje o latinskej proveniencii; forma *pastier* však vznikla z pôvodného *pastýr*,⁴⁰ ktorého východiskom je psl. **pastyrъ*.⁴¹

Pereš, priš. – V hesle *pereš* autor uvádza aj slk. hist. *priš* „jedna zo sporných stránok, protivník“, ktoré vysvetľuje (v nadväznosti na F. Gregora⁴²) ako prevzatie zo staromaď. **perüs*; ku kritike Gregorovho výkladu porov. novšiu štúdiu J. Doruľu.⁴³

Pirula. – Vznik formy *pirula* namiesto etymologického *pilula* (z lat. *pilula* „gulôčka“, čo je zdobnenina od lat. *pila* „lopta“) možno vysvetliť aj v kontexte hláskového systému slovenčiny (disimilácia skupiny *l-l- > r-l-*⁴⁴), preto pokladáme za vhodnejšie hovoriť v tomto prípade o paralelizme slovenskej a maďarskej formy.

Pitvor. – Autor interpretuje tento výraz ako prevzatie z maď. *pitvar*, ktoré je slovanského pôvodu (porov. stsl. „porticus; praetorium“ a i.); tu by sme však uprednostnili výklad, podľa ktorého ide o domáci výraz vzniknutý z pôvodného

³⁷ ONDRUŠ, Š.: Genetická väzba medzi slovami *molva* a *múl'*. Slovenská reč, 59, 1994, s. 90 – 94.

³⁸ SCHUSTER-ŠEWC, H.: Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache. Heft 21. Bautzen 1988, s. 1628.

³⁹ HOCHÉL, B.: Slovník slovenského slangu. Bratislava, HEVI 1993, s. 125, s. v. *pajznút'*.

⁴⁰ K zmene *ýr > ier* pozri J. Stanislav, Dejiny..., s. 495.

⁴¹ K sufixu **tyr'ъ* (variant psl. sufixu **yr'ъ*) a psl. **pastyr'ъ* pozri napr. Słownik prasłowiański. 2. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 29; tam aj konštatovanie: „Ze względu na trudności głosowe i semantykę wyrazu wyprowadzanie p[ra]sł[owiańskiego] *pastyr'ъ* z łac[ínskiego] *pastōr* nie przekonuje.“

⁴² GREGOR, F.: Slowakische Lehnübersetzungen aus dem Ungarischen. In: Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. 32. Budapest 1986, s. 31 – 48.

⁴³ DORUĽA, J.: Slovenské slovo *priš* a „maďarizmy“ v slovenčine. Slovenská reč, 54, 1989, s. 354 – 360.

⁴⁴ Porov. J. Stanislav, Dejiny..., s. 587.

*prítvor*⁴⁵ disimiláciou *r-r > 0-r*;⁴⁶ takáto disimilácia nastala aj v analogickej českej forme.⁴⁷

Poltura, polturák. – Východisko pre slk. *polturák* „starý peniaz“ autor vidí v maď. *polturák*, čo je plurál od maď. *poltura*;⁴⁸ podľa nášho názoru je pravdepodobnejšie, že forma *polturák* vznikla deriváciou (sufix *ák*⁴⁹) od slk. *poltura* „id.“. V prípade tohto výrazu autor predpokladá prevzatie zo staršieho maď. *poltura* (doložené od r. 1614), nezmieňuje sa však o inej etymologickej charakteristike slova, ktorá bola prezentovaná v slovenskej jazykovede.⁵⁰

Ponos, ponosovať sa. – Autor interpretuje slk. *ponosa* ako prevzatie z maď. *panasz* (slovanského pôvodu; porov. stsl. „opprobrium“ a i.), ktoré sa pod vplyvom významovo blízkych výrazov *žaloba, sťažnosť* adaptovalo v slovenčine ako femininum (*ponosa*); pripúšťa však, že môže ísť o deverbatívum utvorené na základe slovesa *ponosovať sa*, ktoré vysvetľuje ako prevzatie maďarského *panaszol* (prevzatie zo slovanských jazykov, porov. stsl. „exprobrare, improperare, maledicere, conviciari, excutere“ a i.). Na margo tejto interpretácie, formulovanej v súlade s tradíciou maďarskej slavistiky, však možno dodať, že „slová *ponos(a), ponosovať sa* majú formálne a sčasti i sémantické paralely v južnoslovanských jazykoch, v ukrajinčine a starej ruštine. Tieto okolnosti svedčia proti mienke niektorých maďarských jazykovedcov..., že pri slovenskom *ponos(a)* ide o pravdepodobné prevzatie z maďarčiny“.⁵¹ O prevzatí z maďarčiny možno uvažovať

⁴⁵ Autor uvádza v hesle jej starosloviensky a bulharský korelát, pričom za východisko tohto výrazu pokladá (v súlade so staršou literatúrou) lat. *praetorium*; akademický etymologický slovník bulharčiny však novšie vysvetľuje bulh. *прѣворъ*, stsl. ako „поствербально образуване от *прѣворя*“ a ďalej odkazuje na heslo *творя* (Български етимологичен речник. 5. София 1996, s. 736); porov. aj nasledujúcu poznámku.

⁴⁶ MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1957, s. 544, s. v. *tvoriti*: „... stsl. *прѣворъ* sloupová síň, pol. *przytwor*, dl. *pśitwor*, ukr. *прѣвор*, slc. *pitvor* předsíň (*pi-* místo *pri-* disimilací *r-r > 0-r*; přejato do maďarštiny: *pitvar*)“.

⁴⁷ Tamže: „... slc. *prítvorit' sa (titvorit' sa)* dělati se něčím, vl[astně] připodobňovati se, a ukr. *prytvoryty sja* přetvařovati se, z toho disimilací *r-r > 0-r* č. *pitvořiti se, pitvorný, pitvora* netvor“.

⁴⁸ „The Sl[ova]k form *polturák* depends on the Hung[arian] plural“ (s. 55).

⁴⁹ K tomuto sufixu v pomenovaniach mincí porov. *rimštiak* (doložené už r. 1708; HSSJ V, 2000, s. 67), *strieborniak, šesták* a pod.

⁵⁰ „Z celého slovenského jazykového územia máme doložené slová *turák* a *polturák*, ktorými sa označovala tá istá minca (v latinských textoch sa na jej označenie používala podoba *poltura*). *Polturáky* boli pôvodne poľské poldruhagrošové mince (odtiaľ ich názov – *póhwтора, póhwtořego grosza*), ktoré sa v Poľsku razili od roku 1614 a na Slovensko sa dostávali spolu so záplavou iných poľských drobných mincí“ (DORUĽA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava 1993, s. 88; tam aj odkaz na ďalšiu literatúru). „Nie je odôvodnený názor autorov maďarského historicko-etymologického slovníka, že slovenský názov *polturák* je prevzatý z maďarčiny“ (tamže, s. 134, poznámka č. 131).

⁵¹ BLANĀR, V.: Lexikálno-sémantická rekonštrukcia. Bratislava 1984, s. 123 (tam aj ďalšia literatúra).

(z formálnych príčin) jedine v prípade formy *panas*, okrajovo doloženej v staršej slovenčine.⁵²

Ročka. – Výklad možno doplniť aj o interpretáciu, podľa ktorej je slk. *ročka* priamym reflexom psl. **ročьka* „čo je upletené; (pletená) nádoba“, odvodeného od koreňa **roč-* < **u r-ok-* < ide. **u er-k-* „drehen, winden“.⁵³

Napriek týmto čiastkovým pripomienkam môžeme na záver iba zopakovať vysoko pozitívne hodnotenie, ktoré sme vyslovili na margo prvého zväzku slovníka *Maďarských prevzatí v slovenčine* z roku 1999, a zaželať jeho autorovi veľa síl do záverečnej fázy realizácie tohto projektu.

Lubor Králik

⁵² „... na miestach priameho kontaktu slovenského a maďarského obyvateľstva sa používala z maďarčiny prevzatá forma *panas*... Naozaj by sa dalo ťažko pochopiť, prečo by bolo prevzaté *panas* (ktorého hlásková stavba neodporovala zákonom radenia foném v slovenčine) časom v slovenčine reštituovalo historicky náležitú hláskovú podobu“ (tamže, s. 123 – 124).

⁵³ KRÁLIK, Ľ.: Zo slovanských názvov nádob (I). *Slavica Slovaca*, 29, 1994, s. 107 – 114. Tento výklad akceptoval (bez odvolania na našu štúdiu) aj ONDRUŠ, Š.: Odtajnené trezory slov. Martin 2000, s. 189 – 195. – Východiskové slovanské **ročьka* „(pletená) nádoba“ možno azda ďalej usúvzťažniť aj s psl. **ročiti* „viazať, pliesť“, rekonštruovaným na základe ruského a slovinského lexikálneho materiálu a nachádzajúcim možné paralely v baltských jazykoch (lotyšské *raķēt* „pliešť [o povraze]“ a i.); porov. BEZLAJ, F.: Etimološki slovar slovenskega jezika. III. Ljubljana 1995, s. 189 – 190, s. v. *-ročiti* (autorka hesla M. Furlanová).

Životné jubileum profesorky J. Nižníkovej

Uprostred horúcich letných dní si pripomíname životné jubileum našej učiteľky, kolegyne a spolupracovníčky – vzácného človeka, slovenskej jazykovedkyne prof. PhDr. Jolany Nižníkovej, CSc.

V jej životnej štruktúre ako obligatórny participant – lokalizátor vystupuje Prešov – mesto, kde sa narodila (17. júla 1943 Solivar pri Prešove) a absolvovala svoje stredoškolské a vysokoškolské štúdiá (Filozofická fakulta UPJŠ, odbor slovenský jazyk – ruský jazyk). Prešov sa stal aj miestom jej pedagogického a vedeckého pôsobenia, ktoré už obsiahlo časový horizont niekoľkých desiatok rokov.

Pri uvažovaní o jazykovednom diele J. Nižníkovej nám uprostred týchto dní prichádza na um Hallidayova alegória o meteorológii, v ktorej sa práca lingvistu prirovnáva k práci meteorológa a klimatológa skúmajúcich každodenné poveternostné štruktúry a cez ne dospievajúcich k definovanému klimatickému systému. Nazdávame sa, že v bádateľskej práci J. Nižníkovej sa snúbia oba tieto aspekty: praktický výskum je nezanedbaným a nezanedbateľným základom, z ktorého vychádza premyslená teoretická koncepcia a systematický výklad vymedzeného komplexu problémov predovšetkým z oblasti morfosyntaxe, ale aj lexikografie či textovej syntaxe.

V prvej fáze jej vedeckého výskumu dominuje skôr vetnočlenský prístup k syntaktickej problematike (*Pôvod a sémantika prívlastkových predložkových pádov*, 1977; *Atribút v slovenčine*, 1977; *Prístavok v slovenčine*, 1980). V ďalšej fáze sa J. Nižníková zaoberala problematikou zloženej mennej skupiny. Na základe zhromaždeného materiálu vymedzila jej funkciu vo vzťahu k textu a navrhla kritériá klasifikácie týchto syntaktických konštrukcií. Monografia o zloženej mennej skupine vyšla v publikácii *Zo slovenskej skladby* (1994) spolu s prácou o komunikačných typoch viet v slovenčine, ktorá predznamovala ďalšiu oblasť jubilatkinho odborného bádania: výskum formálnych a funkčných predpokladov, podmienok a pravidiel použitia viet v konkrétnych komunikačných procesoch. V spomínanej práci ide najmä o precízne a bohato dokladované skúmanie dynamického vzťahu medzi modálnymi typmi viet a ich komunikačnými funkciami.

Opomenúť nemožno ani úzku spätosť vedeckovýskumných aktivít jubilantky s pedagogickou praxou, ktorá by mala byť prirodzeným výstupom každého vysokoškolského pedagóga. V tomto smere možno konštatovať, že J. Nižníková patrí k tým, ktorí neodsúvajú živý kontakt so študentmi na druhé miesto a zužitkávajú skúsenosti, ktoré takto možno získať. Ako bývalá študentka môžem

zároveň potvrdiť, že tu ide o obojsmerný proces. Dôkazom týchto tvrdení je jubilatkinio (spolu)autorstvo vysokoškolských skrípt (*Súčasný slovenský jazyk. Cvičenia zo syntaxe*, 1988, spoluautori: J. Sabol, G. Moško) či vysokoškolských príručiek (*Praktická príručka slovenskej skladby*, 1994).

Polovica 90. rokov predstavuje v „klimatickej zóne“ J. Nižníkovej istý medzník jej lingvistického bádania. Od tohto časového bodu sa začína takpovediac „doba valenčná“. V prvom rade treba spomenúť *Valenčný slovník slovenských slovies* (1998), ktorý je výsledkom jej niekoľkoročnej intenzívnej práce spolu s M. Sokolovou. Práca pozostáva z teoretickej a slovníkovej časti. V teoretických kapitolách autorky predstavujú východiská svojho prístupu k problematike valencie, ktorý je prekonaním úzkeho tesniérovského chápania a ktorý nadväzuje najmä na valenčné koncepcie nemeckej (G. Helbig, W. Schenkel) a českej školy (F. Daneš, Z. Hlavsa). Individuálnym autorským prínosom je sémantická klasifikácia slovies a vymedzenie vlastnej sústavy slovesných doplnení so sémantickou charakteristikou participantov. Slovníková časť obsahuje 625 slovies a 2 060 lexií, ich valenčných štruktúr s gramatickou a sémantickou charakteristikou participantov a s uvedením príkladov a transformovaných štruktúr. Ďalším a nateraz posledným monografickým spracovaním valenčnej problematiky je práca *Vetné modely v slovenčine* (2001). V nej J. Nižníková pracuje s verbom finitom ako centrálnym prvkom vetnej stavby, ktorý na seba viaže obligatórne alebo potenciálne vetné členy. Spolu tak vytvárajú akúsi základnú vetnú štruktúru – vetný model. Typológia jednotlivých vetných modelov je tu úzko prepojená s klasifikáciou slovies do sémantických skupín, čo je jeden z ďalších príspevkov do problematiky zložitého vzájomného vzťahu obsahu a formy v jazyku.

Obísť nemožno ani tie aktivity jubilantky, ktoré síce primárne nesúvisia s vedeckovýskumnou činnosťou (funkcia prodekanke, tajomníčky katedry), neprinášajú možno toľko lesku a vnútornej inšpirácie, ale často si vyberajú svoju daň v podobe investovaného času a neraz i vnútornej pohody.

V týchto dňoch môžeme J. Nižníkovej už len zaželieť, aby v jej pracovnom i rodinnom klimatickom pásme nedochádzalo k prudkým zmenám teploty či tlaku, ale naopak, aby si užívala slnečné dni vyplnené zdravím, spokojnosťou, pokojnou prácou a rodinným šťastím v kruhu najbližších.

Martina Ivanová

Súpis prác prof. Jolany Nižníkovej, rod. Krajcerovej za roky 1993 – 2002

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác J. Nižníkovej za roky 1984 – 1992 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 58, 1993, s. 178 – 180.

1993

- Syntaktické osobitosti Šafárikovej Tatranskej múzy s lýrou slovanskou. – In: Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárnovedný zborník. 10. / Jazykovedný zborník. 11. / Historický zborník. 4. 1993. Red. P. Petrus et al. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1993, s. 217 – 222, nem. a rus. res. s. 223.
- Štúrovská slovenčina v levočských rukopisných zábavníkoch. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 150 – 156.
- Zložená menná skupina v syntaktickej stavbe slovenčiny. – In: Studia Philologica. 1. 1993. Zv. 3. (Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae.) Red. Z. Stanislavová et al. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 57 – 70, nem. res. s. 70.
- Situačná a kontextová podmienenosť komunikačnej funkcie v tzv. rozkazovacích vetách. – In: Text a kontext. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 87 – 91.
- Klasifikácia tzv. rozkazovacích viet v slovenčine. – Slovenská reč, 58, 1993, s. 22 – 25.
- K syntaktickej typológii frazeologických jednotiek (FJ). – In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. Phraseology in Education, Science and Culture. Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra 14. – 16. september 1992. Red. E. Krošláková. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Fakulta humanitných vied 1993, s. 294 – 299.
- Zdvorilostný princíp v tzv. rozkazovacích vetách v slovenčine. – Zápisník slovenského jazykovedca, 12, 1993, s. 27 – 28 (tézy prednášky konanej dňa 15. 9. 1993 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1994

- Praktická príručka slovenskej syntaxe. 1. vyd. Prešov, Š. Franko Slovcontact 1994. 80 s.

Zo slovenskej skladby. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Spoločenskovedný zôšit 13 (AFPh UŠ 60). 1. vyd. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1994. 58 + 68 s.

Problémy pri vyučovaní vetnej skladby. – In: Učiteľ a škola. Zborník z vedeckej konferencie II. Pedagogická Levoča. Red. E. Hleba – V. Žemberová. Prešov, Metodické centrum Prešov, Filozofická fakulta UPJŠ Prešov 1994, s. 68 – 73.

Teoretické východiská a problémy valenčného slovníka slovenských slovies (Tézy). – Zapisník slovenského jazykovedca, 13, 1994, s. 14.

Komunikačné typy viet v slovenčine. – Zapisník slovenského jazykovedca, 13, 1994, s. 32 – 34 (tézy prednášky konanej dňa 14. 2. 1994 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave dňa 15. 3. 1994 v pobočke spoločnosti v Prešove).

1995

Valenčný slovník slovenských slovies. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 203 – 216 (spoluautorka M. Sokolová).

Problémy pri vyučovaní vetnej skladby. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 41, 1994/95, s. 132 – 136.

Vetný rozbor v školskej praxi. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 41, 1994/95, s. 224 – 228.

Sokolová, M.: Sémantika slovesa a slovesný rod. Bratislava 1993. – In: Slovenská reč, 60, 1995, s. 180 – 184 (ref.).

1996

Rozkazovacie vety v slovenčine. – In: Studia Philologica. 3. Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Red. Z. Stanislavová et al. Prešov, Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Pedagogická fakulta v Prešove 1996, s. 130 – 141.

Problémy jazykovej výučby na školách. – In: Učiteľ a škola. Zborník z vedeckej konferencie III. pedagogická Levoča. Prešov, Metodické centrum a Filozofická fakulta UPJŠ v Prešove 1996, s. 49 – 52. – Znovu publikované: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 42, 1995/96, s. 290 – 293.

1998

Valenčný slovník slovenských slovies. 1. vyd. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity – Slovcontact 1998. 272 s. (spoluautori M. Sokolová a kol.).

Ref.: 1. Ruščák, F.: Vedecké dielo o slovesnej valencii. – Slovo o slove. Spravodajca Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty a Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity, 4, 1998, s. 36 – 39. – 2. Horecký, J.: Jazykovedný časopis, 51, 2000, s. 40 – 43.

2001

- Vetné modely v slovenčine. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 28 (AFPhUP 44/126). Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2001. 134 s.
- Veta v Rozprávkach Vincenta Šikulu. – In: Vnútrotextové priestory textu v literatúre pre deti a mládež. Zborník materiálov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, ktorá sa konala 18. – 20. 10. 2000 v Prešove. Prešov, Náuka 2001, s. 230 – 236.
- Valenčný slovník slovenských slovies. – In: Lexicografica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej. Ed. S. Ondrejovič, M. Považaj. Bratislava, Veda 2001, s. 128 – 132.

2002

- Syntax v poviedkach Václava Pankovčina Marakéš. – In: Kontexty tvorby Václava Pankovčina. Zborník materiálov z vedeckého seminára, ktorý sa konal 24. mája 2001 v Prešove. Prešov, Náuka 2002, s. 116 – 121.

Zostavil *Ladislav Dvonč*

Na päťdesiatku Dany Slančovej

V poslednom období sa mi čoraz častejšie dostáva cti pripomínať významné výročia našich kolegov, ale aj vítať v našom kruhu – a to si mimoriadne cením – nových, ďalších päťdesiatnikov.

Tentoraz je mi táto úloha o to milšia, že je aj spomienkou na prešovské prostredie, kde som istý čas mal možnosť účinkovať. Dana Slančová, ktorá sa tohto roku dožíva päťdesiatky, sa síce narodila v Poprade (12. 7. 1953), ale prevažná časť jej doterajšieho života je spojená s Prešovom. Tu vyštudovala slovenčinu a angličtinu v rokoch 1973 – 76, absolvovala vedeckú aspirantúru v rokoch 1977 – 1983 a tu dosiahla aj vedecké hodnosti, stala sa kandidátkou vied, docentkou a nedávno aj profesorkou.

Verný obraz o jej orientácii a činnosti podáva záznam v bibliografii Slovenskí jazykovedci. Svedčí o tom, že sa neobyčajne rýchlo a pohotovo zapojila do publikačnej činnosti svojho prešovského kolektívu. Už počas vedeckej aspirantúry publikovala (najmä v Prešovských novinách) drobné príspevky o jazyku i recenzie, ale uverejnila aj niektoré kapitoly z pripravovanej dizertácie. Ako celok vyšla táto dizertácia v podobe autoreferátu r. 1983 pod názvom *Jazykovo-štylistická charakteristika eseje a esejistického štýlu*.

Už v týchto úvahách o esejistickom štýle sa naplno prejavuje jej bádateľský a myšlienkový profil: úsilie o pojmové vymedzenie skúmaného objektu a o jeho zaradenie do ucelenej sústavy, spojené s analýzou pojmovej systematiky svojich predchodcov. Treba pripomenúť, že sa sústreďuje na odbornú esej a vymedzuje ju ako istý druh komunikátu, v ktorom sa uplatňujú tri hlavné zložky: úsilie o vedecké objasnenie problému, vlastné originálne poznatky a estetický zážitok. Všetky tri zložky spája osobnosť autora, tvorca eseje.

Podobne mnohostranne vymedzuje D. Slančová aj nový (v našej tradícii) pojem register, ktorý sa za súčasného stavu teórie chápe veľmi rozmanito. D. Slančová uprednostňuje pragmatické chápanie, keď register vymedzuje ako schopnosť naznačovať a meniť svoje postoje ku komunikačnému partnerovi pomocou jazykových prostriedkov. Vo svojej nateraz poslednej monografii *Reč authority a lásky* popri tomto úsilí o vymedzenie základných pojmov dobre ukazuje aj svoje bádateľské postupy pri skúmaní jazyka v komunikácii. Vychádza z predpokladu, že jazyková komunikácia učiteliek materskej školy s deťmi predstavuje v súčasnej slovenčine osobitný register. Na analýzu a charakteristiku tohto spôsobu komunikácie ako istého typu dialogickej komunikácie dospelých s deťmi vypracovala D. Slančová precíznu metodiku opierajúcu sa o obsahovo-pragmatickú jednotku ako východiskový rečový úsek komunikačnej udalosti a o rad ďalších pojmov. Vypracovaná metodika umožnila D. Slančovej priniesť nové poznatky o lexikálnej, pragmatickej a syntaktickej štruktúre analyzovaného spôsobu komunikácie, o osobitosti rečového prejavu učiteliek komunikujúcich s deťmi v materskej škole (spočívajúcej najmä v emočno-afektívnom charaktere a celkovej pozitívnej orientácii). V knihe, ktorá je cenným príspevkom do slovenskej jazykovedy (aj do jazykovedy v širšom rámci) a vo svojom skúmaní vôbec prináša D. Slančová nielen nové poznatky, ale podnecuje aj ďalší výskum v skúmanej oblasti.

Úsilie o všestranné objasnenie a o vlastné vymedzenie pojmu sa prejavuje aj v jej učebných textoch, ktoré spravidla označuje ako praktické: *Praktická stylistika* z r. 1984 a *Praktická učebnica rétoriky* z r. 2002. Charakter učebnice zdôrazňuje aj odkazmi na iných autorov, ale najmä početnými úlohami a cvičeniami.

Nekladiem si za cieľ v úplnosti charakterizovať vedecké dielo našej jubilatky. Urobil som to čiastočne v jednotlivých recenziách a dúfam, že k nim budem môcť pripojiť ešte mnohé ďalšie. Práve v tomto zmysle chcem zaželať našej jubilujúcej profesorky, učiteľke a milej kolegyni veľa zdravia a vytrvalosti i odvahy prinášať nové názory pri ďalšom výskume, v ďalšom vyučovaní, ale predovšetkým v osobnom živote.

Ján Horecký

Súpis prác Dany Slančovej, rod. Klepsateľovej za roky 1978 – 2002

1978

Užitočná pomôcka. [Mistrík, J.: Rétorika. Bratislava 1978.] – In: Prešovské noviny, 7. 12. 1978, s. 5 (ref.).

Poštové smerové alebo poštové smerovacie číslo? – Prešovské noviny, 9. 3. 1978, s. 5. – Tamže: Zmena kvantity (14. 7., s. 5).

1980

Čeština za školou – aj pre Slovákov. [Čeština za školou. Red. K. Hausenblas – J. Kuchař. Praha 1979.] – In: Východoslovenské noviny, 21. 3. 1980, príl., s. 2 (ref.).

Dve nové publikácie. [1. Dialektologický zborník. *I. Materiály z I. slovenskej dialektologickej konferencie konanej v Prešove 17. – 19. apríla 1975.* (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Jazykovedný zborník. 5. 1979.) Red. L. Bartko et al. Bratislava 1980. – 2. Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976.) Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava 1980.] – In: Prešovské noviny, 24. 6. 1980, s. 4 (ref.).

Vyšla hodnotná publikácia *Nové obzory*. [Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 21. Red. I. Michnovič. Košice 1979.] – In: Prešovské noviny, 24. 2. 1980, s. 3 (ref.).

1981

Príspevok k lexikálnej charakteristike eseje. – Slovenská reč, 46, 1981, s. 149 – 156.

Fonetici v Prešove. – Prešovské noviny, 15. 6. 1981, s. 3 (správa o pracovnom stretnutí českých a slovenských fonetikov, konanom 2. 6. 1981 v Prešove).

1982

O morfológických prostriedkoch esejistického štýlu spisovnej slovenčiny. – Slovenská reč, 47, 1982, s. 268 – 280.

Ref.: (na-) [= Ihnátková, N.]: Odporúčame na vyučovanie jazyka. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 29, 1982/83, s. 121 – 122.

Osobitosti eseje ako žánru. – Kultúra slova, 16, 1982, s. 204 – 207.

1983

Jazykovo-štylistická charakteristika eseje a esejistického štýlu. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava, Ministerstvo školstva SSR, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1983. 22 s.

Dve nové knihy o potrebe eseje. [1. Žáry, I.: Rozumom a srdcom. Praha 1981. – 2. Chmel, R.: Myšlienka a tvar. Bratislava 1981.] – In: Kultúra slova, 17, 1983, s. 29 – 31 (rec.).

1984

O vzťahu tempa reči a dôrazu. – In: Jazykovedný zborník. 6. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.) Red. M. Štec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984, s. 155 – 160, rus. a angl. res. s. 161 (spoluautori J. Sabol, J. Zimmermann).

O niektorých syntaktických prostriedkoch eseje. – Slovenská reč, 49, 1984, s. 215 – 224.

Nové zdroje poznania osobitosti publicistického štýlu. [1. Veľas, Š.: Novinárska publicistika. Publicistika racionálneho typu. Bratislava 1983. – 2. Kadnár, E.: Novinárska publicistika. Beletristické novinárske žánre. Bratislava 1983.] – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 30, 1983/84, s. 285 – 286 (ref.).

1985

O kompozičných prostriedkoch súčasnej slovenskej eseje a jej štýlu. – Slovenská reč, 50, 1985, s. 28 – 37, 93 – 97.

1988

K vysokoškolskej didaktike prípravy hovoreného textu. – In: Slavica Pragensia. 32. Fungování ve společenské komunikaci. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica, 4 – 5.) Red. K. Hausenblas – P. Mareš. Praha, Univerzita Karlova 1988, s. 449 – 453.

Nová učebnica ako príťažlivý a užitočný pomocník kultivovania rečového prejavu. [Findra, J. – Tvrdoň, E.: Ústny prejav a umelecký prednes, Bratislava 1986.] – In: Kultúra slova, 22, 1988, s. 60 – 62 (rec.).

1989

Keď chceme vedieť niečo viac o slovenčine..., zalistujme v knižke Jazyková poradňa odpovedá. [Pisárčiková, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava 1988.] – In: Kultúra slova, 23, 1989, s. 280 – 284 (rec.).

Čím nám je jazyk? – Východoslovenské noviny, 3. 3. 1989, príl. Magazín, č. 9, s. 4. – Tamže: Je jazyková kultúra len vecou jazyka? (4. 8., príl. Magazín, č. 31, s. 2). – Čriepky z umenia hovoriť (29. 9., príl. Magazín, č. 39, s. 3).

1990

Kultúra hovoreného slova. 1. vyd. Košice, Rektorát Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1990. 240 s. (spoluautori J. Sabol, M. Sokolová).

Anketový prieskum postojov k jazyku. – Slovenská reč, 55, 1990, s. 3 – 19.

K niektorým výsledkom prieskumu postojov obyvateľov Prešova k jazyku. – In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej

konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 175 – 181.

Kompozičné postupy v literatúre faktu. (Bohuš Chňoupek: Lámanie pečatí.) – Kultúra slova, 24, 1990, s. 40 – 45.

Štylistické dimenzie eseje Vladimíra Mináča. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. 25. Slavistika. Red. Z. Stanislavová. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 107 – 111.

Zborník štúdií o jazyku a texte. [Jazyk a text. Red. M. Soták et al. Nitra 1987.] – In: Slovenská reč, 55, 1990, s. 118 – 121 (ref.).

Rétorika a predvolebné obdobie. – Východ na voľné chvíle, 13. 4. 1990, príl. Víkend, s. 12. – Tamže: Človek v zrkadle frazeológie (20. 7., príl. Víkend, č. 21, s. 12). – Čriepky z dovolenky (28. 9., príl. Víkend, č. 31, s. 12). – Základy jazykovej kultúry (12. 10., príl. Víkend, č. 35, s. 12).

1991

K východiskám výskumu rečového prejavu učiteľky v materskej škole. – In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Komunikáty z vedeckej konferencie konanej v Banskej Bystrici 3. – 5. septembra 1991. 2. diel. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 262 – 270, angl. res. s. 301.

Král, Á. – Rýzková, A.: Základy jazykovej kultúry. Bratislava 1990. – In: Slovenská reč, 56, 1991, s. 334 – 336 (rec.; spoluautorka M. Sokolová).

1992

Východiská interpretácie esejistickej tvorby Albína Bagina. – Kultúra slova, 26, 1992, s. 33 – 39.

Sociolingvistický prístup k vyučovaniu slovenského jazyka a jazyková kultúra. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 39, 1992/93, s. 1 – 5.

The Norms of Spoken Communication in East Slovakia. – 1. Conference Writing in Speaking: Language, Text, Discourse, Communication. Prague, October 14 – 16, 1992. Abstracts. Institut for the Czech Language Czechoslovak Academy of Sciences 1992, s. 39 (spoluautorka M. Sokolová).

1993

The Norms of Spoken Communication in East Slovakia. – Slovo a slovesnosť, 54, 1993, s. 220 – 224, slov. res. s. 224 (spoluautorka M. Sokolová).

Reč prešovských vysokoškolákov a jej kontexty. – In: Text a kontext. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie.

Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 105 – 116 (spoluautorka J. Chabal'ová).

Diskusný príspevok k referátu J. Mítrika Juristické texty. – In: Text a kontext. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie. Text v priestore jazykovej komunikácie. Text v priestore literárnej komunikácie. Text v priestore didaktickej komunikácie. Prešov 18. – 19. novembra 1993. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1993, s. 287 – 288.

Sociolinguistic Study of the Present-day Slovak Language: Characteristics of the Vocabulary of Adult Speech Directed to Pre-school Children. – In: Crosslinguistic Workshop on the Acquisition of Slavic and Baltic Languages by Children. Cracow, 8 – 14 July 1993. Abstracts, s. 29.

Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava 1989. – In: Slovenská reč, 58, 1993, s. 180 – 185 (ref.; spoluautorka M. Sokolová).

Spisovná čeština a jazyková kultúra 1993. – Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 150 – 152 (správa o konferencii o spisovnej češtine a jazykovej kultúre konanej v dňoch 24. – 28. 8. 1993 v Olomouci).

1994

Praktická štylistika. (Štylistická príručka.) 1. vyd. Prešov, Š. Franko Slovacontact 1994. 184 s.

Ref.: 1. Horecký, J.: Skutočne praktická štylistika. – Kultúra slova, 29, 1995, s. 292 – 294. – 2. Macurová, A.: Slovo a slovesnosť, 58, 1996, s. 128 – 130.

Variety hovorenej podoby slovenčiny. – In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania 1994, s. 225 – 240 (spoluautorka M. Sokolová).

Formovanie postojov k materinskému jazyku na sociolingvistickom základe. – In: Učiteľ a škola. Zborník z vedeckej konferencie. II. Pedagogická Levoča. Red. E. Hleba – V. Žemberová. Prešov, Metodické centrum Prešov – Filozofická fakulta UPJŠ Prešov 1994, s. 82 – 87.

Interpretačná cesta od jazyka k literatúre. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 40, 1993/94, s. 161 – 166.

Slovná zásoba učiteliek materskej školy. – Predškolská výchova, 49, 1994/95, s. 2 – 4.

Jazykový imperializmus alebo provincializmus. – Literárny týždenník, 7, 1994, č. 19, s. 4.

Skúsme nájsť spoločný jazyk. – Literárny týždenník, 7, 1994, č. 31, s. 4.

A Reader in Slovak Linguistics. Studies in Semantics. Specimina Philologicae Slavicae. Zv. 96. Red. J. Kačala – E. Eichler – J. Šikra. Mníchov 1992. – In: Slovenská reč, 59, 1994, s. 361 – 367 (ref.).

Crosslinguistic Workshop on the Acquisition of Slavic and Baltic Languages by Children. – Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 74 – 76 (správa o medzinárodnom pracovnom seminári o osvojovaní si slovanských a baltských jazykov deťmi konanom v dňoch 8. – 14. 7. 1993 v Krakove).

1995

- Výskum podoby hovorenej komunikácie na východnom Slovensku. – In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 132 – 143, angl. res. s. 230 (spoluautorka M. Sokolová).
- Charakteristika lexiky v reči učiteliek materskej školy. – In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca. 1. Red. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava, Veda 1995, s. 101 – 115, angl. res. s. 229.
- Vokatív ako kontaktný jav. – In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Sborník z olomoucké konference 23. – 27. 8. 1993. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 1995, s. 142 – 146.

1996

- Praktická štylistika. (Štylistická príručka.) 2. vyd. Prešov, Š. Franko Slovacontact 1996. 178 s.
Ref.: Odaloš, P.: Stylistyka. 7. Styl i gatunek. Red. S. Gajda. Warszawa – Opole, Uniwersytet Opolski 1999, s. 367 – 373.
- Hispanšská esejistika v slovenskom kontexte. – In: José Luis Gómez Martínez: Teória eseje. (Esej ako literárny žáner, štúdium jej vlastností.) Doslov. Bratislava, Archa 1996, s. 124 – 135.
Ref.: 1. Bžoch, J.: Esej pod lupou odborníka. – Národná obroda, 8, 1997, č. 3, s. 10. – 2. Farkašová, E.: Dobrodružstvo intelektu. – Knižná revue, 8, 1997, č. 7, s. 5.
- Ako funguje jazyk. I. – Sme/Smena, 23. 1. 1996, príl. Sme na východe, s. 6. – Tamže: Ako funguje jazyk. II. (30. 1., s. 6). – Ako to, že si rozumieme (6. 2., s. 6). – Aké podoby má slovenský národný jazyk (13. 2., s. 6). – Kedy siahnúť po príručkách (27. 2., s. 6). – Tvorenie obyvateľských mien ako problém I (5. 3., s. 6). – Tvorenie obyvateľských mien ako problém II (12. 3., s. 6). – O vykaní na Slovensku (19. 3., s. 6). – Čo dlhujeme dlhým slabikám? (26. 3., s. 6). – Prízvuk ako charakteristický znak východoslovenského štandardu (2. 4., s. 6). – Máte problémy s vlasami? (16. 4., s. 6). – Ako vyslovujeme dvojhlásky (23. 4., s. 6). – Čo robíš, Evi? – alebo Ako sa oslovujeme (30. 4., s. 6). – Oslovujeme sa vždy a všade rovnako? (7. 5., s. 6). – Píš, ako počuješ, vyslovuj, ako píšeš? (14. 5., s. 6). – Právo na bezporuchovú komunikáciu (21. 5., s. 6). – Stratil sa nám slovesný tvar? (28. 5., s. 6). – Ako sa dorozumievať efektívne a kultivovane (4. 6., s. 6). – Princíp spolupráce v jazykovom dorozumívaní (11. 6., s. 6). – Ďalšie zásady efektívnej komunikácie (13. 7., s. 3). – Zdvorilosť ako súčasť kultivovaného vyjadrovania (27. 7., s. 3). – Zásada taktu a zásada veľkorysosti prispievajú k zdvorilosti nášho vyjadrovania (3. 8., s. 7). – Skúsme sa na svojho partnera v rozhovore pozrieť pozitívne (10. 8., s. 6). – Uplatňovanie zásady skromnosti a sympatie prispieva k zdvorilosti nášho jazykového prejavu (17. 8., s. 7). – Naozaj vždy platí Hovoriť striebro, mlčať zlato? (24. 8., s. 7). – Prehľadný jazykový prejav uľahčuje čítanie, počúvanie a porozumenie (31. 8., s. 7). – Sprehľadniť jazykový prejav možno aj pomocou starostlivej organizácie jeho častí (7. 9., s. 7). – Ekonomizácia jazykového prejavu (14. 9., s. 7). – Ako možno text zosťučniť pomocou jazykových prostriedkov (21. 9., s. 7). – Osobnosť tvorcu v

jazykovom prejave (5. 10., s. 7). – Spoluautorkou príspevkov z obdobia 23. 1. 1996 – 4. 6. 1996 je M. Sokolová.

1997

- Výsledky a perspektívy sociolingvistického výskumu prešovských vysokoškolákov. (K jazykovej situácii na východnom Slovensku.) – In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 1997, s. 213 – 224 (spoluautorka M. Sokolová).
- Oslovenie a kontakt v dialógu dospelého a dieťaťa. – In: Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1997, s. 148 – 158.

1998

- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Red. J. Bosák. 1. vyd. Opole, Uniwersytet Opolski. – Instytut Filologii Polskiej 1998. 172 s. (spoluautori J. Bosák, K. Buzássyová, J. Dolník, J. Furdík, J. Mlacek, S. Ondrejovič, I. Ripka, E. Tibenská).
- Ref.: 1. Dudok, M.: Slovački jezik na kraju XX veka. – Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku (Nový Sad, Juhoslávia), 41 – 42, 1998, vyd. 2000, s. 175 – 176. – 2. Findra, J.: Prezentácia slovenčiny ako dynamicky fungujúceho systému. – Jazykovedný časopis, 50, 1999, s. 37 – 41.
- K pragmatickej charakteristike slovnej zásoby. – In: Jazyk a kultura vyjadřování. Red. P. Karlík – M. Krčmová. Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 185 – 191.
- Jazykové prostriedky s vokatívnyim exponentom v súčasnej slovenčine. – Slovenská reč, 63, 1998, s. 210 – 220 (spoluautorka M. Sokolová).
- Spoločensky korektná rozprávka. (O jednej podobe rozprávkovej persifláže.) – In: Literatúra pre deti a mládež v procese. 1. Rozprávkový žáner. Red. J. Kopál. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1998, s. 283 – 291.
- Hannan, K.: Borders of language and identity in Teschen Silesia. Heidelberg 1996. – In: Slavica Slovaca, 33, 1998, s. 87 – 89 (ref.).
- Dve monografie o mestskej reči v Havířove. [1. Davidová, D.: Zájmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova. Ostrava 1994. – 2. Davidová, D.: Jmenná deklinace v mluvě střední generace města Havířova. Ostrava 1996.] – In: Jazykovedný časopis, 49, 1998, s. 132 – 136 (ref.).
- Odaloš, P.: Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostredí. Banská Bystrica 1997. – In: Jazykovedný časopis, 49, 1998, s. 102 – 105 (rec.).

1999

Reč autority a lásky. Reč učitelky materské školy orientovaná na dítě – opis registra. 1. vyd. Prešov, Filozofická fakulta Prešovské univerzity 1999. 224 + 52 s.

Ref.: 1. Findra, J.: Slovenská reč, 65, 2000, s. 86 – 90. – 2. Horecký, J.: Jazykovedný časopis, 51, 2000, s. 44 – 46. – 3. Svobodová, J.: Naše reč, 83, 2000, s. 214 – 215.

Potrebuje reflexia súčasnej slovenskej jazykovej situácie pojem register? – In: Retrospektívne a perspektívne pohľady na jazykovú komunikáciu. Materiály z 3. konferencie o komunikácii. Banská Bystrica – Donovaly 11. – 13. septembra 1997. 1. diel. Red. P. Odaloš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica – Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica 1999, s. 93 – 100.

Quo vadis, štylistika? – Jazykovedný časopis, 50, 1999, s. 101 – 111, angl. abstrakt s. 101.

The speech of authority and love. The kindergarten/nursery school teacher's child directed speech – a register description. – In: VIIIth International Congress for the study of child language. Abstracts. Servicio Editorial de la Universidad del Pais Vasco 1999, s. 203 – 204.

Životné jubileum profesora Jána Sabola. – Slovenská reč, 64, 1999, s. 59 – 61 (k 60. narodeninám J. Sabola).

2000

V akých podobách existuje súčasná slovenčina? (K sociálno-funkčnej diferenciacii slovenčiny na konci 20. storočia.) – In: Studia Academica Slovaca. 29. Prednášky XXXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2000, s. 234 – 249. Znovu publikované: – In: Z vývinových tendencií a zmien súčasnej slovenčiny. Studia Academica Slovaca. Separát. Red. J. Mlacek. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2000, s. 234 – 249.

Vulgarizmy v súčasnej (mestskej) komunikácii. – In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca. 5. Red. S. Ondrejovič. Bratislava, Veda 2000, s. 194 – 202 (spoluautorka D. Maričová).

Komparatívny výskum prenosu pomenovaní ľudí. – In: Človek a jeho jazyk. 1. Jazyk ako fenomén kultúry. Na počesť profesora Jána Horeckého. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 2000, s. 52 – 68 (spoluautori P. Štekauer, Š. Franko, J. Sutherland-Smith).

Návštevný diskurz v jazykovednej reflexii. [Hoffmannová, J – Müllerová, O. – Zeman, J.: Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách. Praha 1999.] – In: Slovenská reč, 65, 2000, s. 337 – 344 (ref.).

Životné jubileum docentky Miloslavy Sokolovej. – Slovenská reč, 65, 2000, s. 181 – 185 (k 50. narodeninám).

2001

Základy praktickej rétoriky. Prešov, Náuka 2001. 211 s.

Ref.: 1. Horecký, J.: Praktická učebnica rétoriky. Kultúra slova, 36, 2002, s. 37 – 39. – 2. Kraus, J.: Slovenská rétorika z pohľadu nauky o jazyce a styly. Naše řeč, 85, 2002, s. 103 – 105. – 3. Hoffmannová, J.: Slančová D.: Základy praktickej rétoriky. Slovo a slovesnosť, 63, 2002, s. 233 – 236.

K niektorým východiskám výskumu a modelovania rečového vývinu dieťaťa. – In: Logopaedica IV. Zborník Slovenskej asociácie logopédov. Zostavil V. Lechta. Vydavateľstvo Liečreh Gúth 2001, s. 38 – 45 (spoluautorka S. Fečková).

A comparative research into the transfer of animal names to human beings. View [z]. Vienna English Working Papers, 10, 2001, č. 2, s. 69 – 75 (spoluautori P. Štekauer, Š. Franko, E. Liptáková, J. Sutherland-Smith).

ŠTEFÁNIK, J.: Jeden človek, dva jazyky. Dvojazyčnosť u detí – predsudky a skutočnosti. Bratislava 2000. – In: Jazykovedný časopis, 52, 2001, s. 128 – 132.

Doslov. – In: James Finn Garner: Vianoce, Vianoce... spoločensky korektné. Pre osvietené vianočné obdobie. Prešov, Slovacontact 2001, s. 92 – 95.

2002

Reč orientovaná na dieťa (o niektorých aspektoch a výsledkoch jej výskumu). – In: Logopaedica. V. Zborník Slovenskej asociácie logopédov. Zostavil: Viktor Lechta. Bratislava, Vydavateľstvo Liečreh Gúth 2002, s. 91 – 102.

Bibliographie Linguistique/Linguistic Bibliography a slovenská jazykoveda. – In: Jazykoveda v bibliografii. Bibliografia v jazykovede. Na počesť Ladislava Dvonča. Editor: Slavomír Ondrejovič. Bratislava, Veda 2002, s. 82 – 86.

Grammar acquisition by Slovak speaking children. Conference on linguistic socialization, language acquisition and language disorders, dedicated to the memory of Zita Réger (1944 – 2001). Budapest, 7 – 9 October 2002. Abstracts, s. 18 (spoluautorky: S. Fečková-Kapalková, M. Mikulajová, I. Bónová).

Vyučovanie materinského jazyka ako permanentný dialóg. [Svobodová, J.: Jazyková špecifika školskej komunikácie a výuka materštiny. Ostrava 2000.] – In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 48, 2001/2002, dvojčíslo máj/jún, s. 316 – 319.

Redakčná činnosť

Slovenská reč, 66, 2001 – 67, 2002 (členka red. rady).

O interpretácii mediálneho textu. Zborník štúdií riešiteľov grantu KEGA č. 153/2001. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 17 (AFPh UP 76/158). Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002.

RUSNÁK, J.: „Správy z druhej ruky.“ Komunikačné stereotypy a ich fungovanie v médiách. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monographia 42 (AFPh UP 77/159). Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2002.

Zostavil Ladislav Dvonč

K nedožitým sedemdesiatinám profesora Jána Matejčíka

18. júla 2003 by sa prof. PhDr. Ján Matejčík, CSc., popredný slovenský jazykovedec, bol dožil sedemdesiatich rokov. Jeho plodné vedecké dielo ukončila roku 1997 nemilosrdná smrť. Napriek pomerne krátkej životnej púti zanechal nezmazateľnú stopu v slovenskej jazykovede.

Profesora Jána Matejčíka, rodáka z novohradskej Lupoče, od počiatku formovala práca, jazyk a život rodičov. Od útleho detstva sa v rodine dedinského kováča stretával s vecami, ktorých názvy vzbudzovali zvedavosť a predznamenávali dráhu jazykovedca. Po skončení vysokoškolských štúdií na FF UK v Bratislave (1957) začal pracovať na Vyššej pedagogickej škole v Banskej Bystrici, kde sa od roku 1960 stal stálym pracovníkom Pedagogického inštitútu a neskôr Pedagogickej fakulty (1964). Postupne prešiel všetkými významnými funkciami na novovzniknutej vysokej škole – od vedúceho katedry slovenského jazyka a literatúry (1966 – 1970), cez prodekana (1969 – 1970) až po dekana (1970 – 1983). Jeho pedagogickú a vedeckú prácu čiastočne prerušili vážne zdravotné problémy, s ktorými vytrvalo a húževnato bojoval.

Vedecké začiatky prof. Matejčíka výrazne ovplyvnil jeho rodný kraj. Začal sa venovať nárečiam Novohradu a pod vplyvom svojho vysokoškolského učiteľa a neskoršieho školiteľa v ašpirantúre prof. J. Stanislava venoval pozornosť aj dejinám jazyka. Syntetizujúcim dielom z oblasti dialektológie bol napokon slovník *Lexika Novohradu. Vecný slovník* (1975), v ktorom J. Matejčík veľmi citlivo zhrnul niekoľkoročné výskumy novohradskej nárečovej lexiky, najmä remeselníckej terminológie.

Od výskumov novohradských dialektov bol len krôčik k jeho celoživotnej vedeckej láske – onomastike. V tejto vedeckej disciplíne sa od drobných prác, venovaných etymologickým výkladom niektorých miestnych názvov – *Banská Bystrica*, *Banská Štiavnica*, *Cinobaňa*, *Lučenec*, *Fončorda*, *Hušták*, postupne prepracoval k závažnejším vedeckým štúdiám. Spočiatku to bola problematika z oblasti toponomastiky, ktorá vyústila do takmer dvestostranovej monografie *Z mikrotoponymie Novohradu* (1976). Štruktúru terénnych názvov podrobne analyzoval vo viacerých štúdiách – *Morfematická štruktúra mikrotoponyma* (1970 a 1971), *Mikrohelynevek morfematikai szerkezete* (1971), *Poznámka k rozšírenosti mikrotoponym* (1970) a *Monografické spracúvanie mikrotoponymie* (1976). Týmito prácami položil základy pre modelovú štruktúru terénnych názvov, ktorú neskôr aplikoval, v spolupráci s prof. Blanárom, na sústavu živých osobných mien.

Spolupráca s prof. Blanárom v oblasti antroponomastiky znamenala významný posun vedeckej práce prof. Matejčika a významne ovplyvnila slovenskú i európsku onomastiku. J. Matejčík publikoval takmer štyri desiatky štúdií a článkov o problematike neúradného pomenúvania osôb – o živých osobných menách. Pod jeho vedením vyplnili poslucháči slovenského jazyka vtedajšej Pedagogickej fakulty stovky dotazníkov – vznikla tak unikátna zbierka, ktorá obsahovala takmer dva a pol milióna živých osobných mien. Spracovanie tohto nesmierne cenného tezauru vyústilo do dvojdielnej monografie *Živé osobné mená na strednom Slovensku*, pričom v prvom diele (1978) autori rozpracovali teóriu designácie osobného mena a v druhom (1983) opísali distribúciu a frekvenciu obsahových modelov. Tretí diel – Retrográdny slovník, zostal, žiaľ, nedokončený. Sľubnú perspektívu veľkého diela ukončil nežičlivý osud.

Prof. Matejčík vytrvalo bojoval s nepriazňou osudu a aj po zložitom a ťažkom návrate za vysokoškolskú katedru sa svojim študentom snažil odovzdať čo najviac zo svojich vedeckých poznatkov. Ani po nútenom odchode do dôchodku (1992) neprestal pracovať (pokiaľ mu to jeho zdravotný stav dovoľil) – písal štúdie, uverejňoval ich v zborníkoch z onomastických konferencií, publikoval doma i v zahraničí. Mal rozpracovaných niekoľko článkov, ktoré však už nestihol dopísať.

Nedokončený Retrográdny slovník slovenských živých osobných mien tak zostal výzvou pre novú generáciu slovenských onomastikov. Treba len veriť, že v ére výkonných počítačov sa podarí dokončiť začaté...

Jaromír Krško

ROZLIČNOSTI

Zdel'ovat' – zdiel'at' – Spoločným prvkom uvedených dvoch slovíes je koreň *del/diel*, ktorému možno pripísať význam „časť, čiastka, zložka, člen“. Pravda, formálne je podoba *zdel'ovat'* odvodená od základu *delit'*, ktorého význam možno opísať ako „pôsobiť, aby vznikli časti z celku“ (Horecký 1999).

S týmto významom má však predpokladané sloveso *s-delit'* málo spoločné. Preto sme ho do svojej analýzy slovesa *delit'* nezahrnuli, a to je v súlade so stavom zachyteným aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka z r. 2003.

História slovesa *zdelit' – zdel'ovat'* je v slovenčine, ale najmä v literatúre o kultúre jazyka dost' známa. Posudzovalo sa najmä z hľadiska „domácnosti“, teda ako neslovenské, prevzaté z češtiny. Už u S. Czambly (vo vydání Rukoväti z r. 1919) čítame, že sloveso *zdelit'* je germanizmus (nie bohemizmus). Komentuje ho takto: „Hovorme a písme: povedať, oznámiť, odkázať, vzkázať: Prišiel som vám povedať (nie sdeliť), čo nám odkazujú z mesta.“

Napriek tomuto prísnemu zápornému hodnoteniu sa však sloveso *sdelit'* – po pravopisnej úprave *zdelit'* – používalo napr. aj v próze. Dosvedčuje to Slovník slovenského jazyka, ktorý r. 1965 registruje sloveso *zdelit', zdel'ovat'* s odvolaním na Škultétyho a J. Chalupku a kvalifikuje ho ako knižné zastarané. Takisto aj *zdelenie*. Ako osobitné heslo uvádza adjektívum *zdel'ovaci* s kvalifikátorom odborné zriedkavé a s dokladmi *zdel'ovacia funkcia jazyka, zdel'ovacia technika*, hoci už r. 1949 J. Horecký (Slovo a tvar, 3, s. 128) upozorňuje na neprimeranosť a navrhuje adjektívum *dorozumievací*. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 sa slová *sdelit'* a *sdielny* zaznačujú s hviezdičkou a odporúčajú sa podoby *oznámiť, shovorčivý*.

V súčasnosti sa sloveso *zdelit'* a podstatné meno *zdelenie* vyskytujú zriedkavo, napr. aj v reči vzdelancov. Tu ich však možno chápať ako bohemizmus, za ktorý sú v spisovnej slovnej zásobe rovnocenné výrazy *povedať, oznámiť*, resp. *oznámenie*.

Iná situácia je so slovesom *zdiel'at'*. Predovšetkým treba zdôrazniť, že na rozdiel od slovesa *zdelit'/zdel'ovat'* nemá dokonavú podobu. Súčasný stav v jeho používaní opisuje I. Masár (Kultúra slova 1999). Konštatuje, že napriek kritickým, negatívnym postojom sa ďalej a často používa v hovorených aj písaných prejavoch, značnú frekvenciu má v diskusných reláciách v televízii a rozhlase, kde sa najčastejšie používa v spojení *zdiel'at', nezdiel'at' názor*. Na podopretie svojej tézy o nepotrebnosti a nahraditeľnosti uvádza I. Masár z prekladu istej knihy spojenia *zdiel'at' ideál, zdiel'at' to isté povolanie, zdiel'at' starosti a radosti*, ale aj skutočne nezrozumiteľné spojenie *utvorili sme spoločenstvo, kde sme sa navzájom zdiel'ali*.

S jeho negatívnym hodnotením treba súhlasiť, možno však uviesť aj také spojenia, najmä filozofického charakteru, kde sa oveľa ťažšie hľadajú primerané náhrady. Napr. za spojenie *zdieľané elektróny* sa navrhuje úplne odlišne motivované spojenie *väzbový elektrónový pár* (J. Horecký v Slove a tvare 1949).

V súčasnosti sa sloveso *zdieľať* a substantívum *zdieľanie* častejšie vyskytuje vo výpočtovej technike: *shared file* – *zdieľaný súbor*, *shared logic* – *zdieľaná logika*, *shared resource* – *zdieľaný zdroj*, *zdieľať potrebné informácie*, *zdieľanie prostriedkov* (najmä v časopise PC revue).

Možno teda konštatovať, že sloveso *zdieľať* a tvary *zdieľanie*, *zdieľaný* sú v dnešnom technickom a filozofickom jazyku potrebné. Bolo by teda vhodnejšie hodnotiť ich aj v kodifikačných príručkách ako odborné. Možno ich síce registrovať ako bohemizmus, lenže s vedomím, že sa radí k mnohým bohemizmom typu *jazdiť*, *riadiť*, *súrodenc*, ktoré sa už v slovenčine „udomácnili“. Treba však zdôrazniť, že tu nejde o mechanické prepísanie českej podoby *sdílet* (ako je to napr. v dvojiciach *lid – ľud*, *žárovka – žiarovka*), ale ide vlastne o kalkovanie, t. j. nahrádzanie českých morfém slovenskými: *dil – diel*, *s – z*, *et – at*. Ďalej treba vziať na vedomie, že aj česká podoba má predobraz v nemčine, je kalkovaná z nem. *mitteilen* (*mit – s*, *z*; *teil – diel*) a tam zas nemožno vylúčiť súvislosť s lat. *com-munus* (spoločný diel).

Ako vidieť z našich poznámok a hodnotení, nemožno slová *zdeliť/zdeľovať* a *zdieľať* hodnotiť rovnako, nemožno záporné hodnotenie slovesa *zdeliť/zdeľovať* mechanicky prenášať aj na sloveso *zdieľať*. Nielen preto, že netvorí vidovú dvojicu v pravom slova zmysle, ale najmä pre ich významové a napokon aj štruktúrne rozdiely. Kým sloveso *zdeliť/zdeľovať* by s istou rezervou bolo možné hodnotiť ako odvodené od základu *deliť/diel*, pravda, bez charakteristiky systému predponových slovies odvodených od základu *deliť*, sloveso *zdieľať* je utvorené samostatne kalkovaním českého *sdíletí*, resp. nemeckého *mitteilen*. Tento rozdiel by sa mal prejavíť aj v štylistickom hodnotení. Kým dvojicu slovies *zdeliť/zdeľovať* možno pokladať za bohemizmus, a kvalifikovať ich ako zriedkavé, resp. knižné, sloveso *zdieľať* je kalkované z češtiny, resp. nemčiny a treba ho pokladať za odborný výraz.

Tieto vlastnosti možno overiť aj systémom adekvátnosti v chápaní J. Horeckého (2001): Sloveso *zdieľať* je z komunikačného hľadiska (komunikačnej adekvátnosti) dobre a jednoznačne vymedziteľné, má správnu a priesračnú morfematickú štruktúru, preto vhodne zapadá do domáceho komunikačného systému.

Ján Horecký

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

Š. Švagrovský – S. Ondrejovič, Prvé pokusy o slovenskú lekársku a lekárnickú terminológiu. (Pri storočnici od narodenia prof. Júliusa Ledényiho-Ladzianskeho, tvorcu slovenského anatomického názvoslovia)

DISKUSIE A ROZHLADY

D. Slančová, Východiská interaktívnej štylistiky. (Od eklektizmu k integrácii) ■ V. Blanár, Jazyková prax a lexikálne výpožičky v medzivojnovom období

SPRÁVY A RECENZIE

Monografia o hydronymii povodia Turca. M. Majtán ■ ROCCHI, L.: Hungarian Loanwords in the Slovak Language. II (L – R). E. Králik

KRONIKA

Životné jubileum profesorky J. Nižníkovej. M. Ivanová ■ Súpis prác prof. Jolany Nižníkovej, rod. Krajcerovej za roky 1993 – 2002. L. Dvonč ■ Na päťdesiatku Dany Slančovej. J. Horecký ■ Súpis prác Dany Slančovej, rod. Klepsateľovej za roky 1978 – 2002. L. Dvonč ■ K nedožitým sedemdesiatinám profesora Jána Matejčíka. J. Krško

ROZLIČNOSTI

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník,
Miroslav Dudok, Ladislav Dvonč, Ján Findra,
Eugen Jóna, Katarína Kálmánová, Rudolf
Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek, Slavomír
Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka, František
Ruščák, Ján Sabol, Daniela Slančová

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

diskusie a rozhlady.....	207
správy a recenzie.....	229
Milan Majtán.....	230
Ľubor Králik.....	238
Kronika.....	239
Martina Ivanová.....	240
Zostavil Ladislav Dvonč.....	243
Ján Horecký.....	244
Zostavil Ladislav Dvonč.....	253
Jaromír Krško.....	255
rozličnosti.....	256
Ján Horecký.....	257

NOVÉ KNIHY ADRESOVANÉ REDAKCII

Philologica LVI. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Red. P. Žigo. Bratislava, Univerzita Komenského 2003. 171 s.

Philologia XVI. Zborník Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského. Red. E. Tkáčiková. Bratislava, Univerzita Komenského 2003. 251 s.

Text, Speech and Dialogue. 6. medzinárodná konferencia TSD 2003. Red. V. Matoušek – P. Mautner. Germany, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2003. 423 s.

Frazeologické štúdie III. K 13. kongresu slavistov v Lubľane. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava, Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov, JÚLEŠ SAV, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK Bratislava 2003. 248 s.

WIMMER, G. – ALTMANN, G. – HŘEBÍČEK, L. – ONDREJOVIČ, S. – WIMMEROVÁ, S.: **Úvod do analýzy textov.** Bratislava, VEDA 2003. 344 s.

Studia Academica Slovaca 32. Prednášky XXXIX. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2003. 359 s.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 68, 2003. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik. Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2003

SLOVENSK

Á

ROČNÍK
68 – 2003

REC

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
EUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o. , Bratislava

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows alebo textový editor Text602 (T602) pod operačným systémom MS DOS. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. V textovom editore T602 pomlčky vyznačovať dvoma spojovníkmi s medzerou na začiatku aj na konci (aj pri označovaní stranového a číselného rozsahu, napr. s. 3 -- 12; v r. 1888 -- 1889), v textovom editore Word rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann -- V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Znak, ktorý neobsahuje textový editor T602 (poľské písmená, praslovanské a i.), písať kombináciou dvoch znakov tak, aby jednoznačne určili príslušné písmeno, napr. #Z = Ź, #z = ź, &Z = Ż, &z = ż, \$N = Ń, \$n = ń, §L = Ł, §l = ł, #E = Ę, #e = ę, #A = Ą, #a = ą. Zoznam používaných znakov uviesť na začiatku príspevku.
7. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
8. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
9. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu jazyuls@savba.sk. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.

10. Literatúru uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

FURDÍK, J.: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča, Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava, Veda 2000. 998 s.

b) štúdiá v zborníku:

DOLNÍK, J.: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlaček. Bratislava, Stimul 1999, s. 39 – 52.

c) článok v časopise:

HORECKÝ, J.: Sémantické a derivačné pole slovies *ísť* a *chodiť*. Slovenská reč, 64, 1999, s. 202 – 208.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.